

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара

МАТЕРІАЛИ

IV всеукраїнської
науково-практичної конференції
з міжнародною участю
«Науковий діалог
«Схід-Захід»

(25 травня 2015 р.,
м. Кам'янець-Подільський)

ЧАСТИНА I

УДК
ББК

Н

Рецензенти:

д-р політ. наук, проф. Побочій І. А.
д-р філос. наук, проф. Шевцов С. В.

Друкуються за рішенням Вченої ради
факультету суспільних наук і міжнародних відносин
ДНУ ім. Олеса Гончара (Протокол № 12 від 17 червня 2015 р.)

Редакційна колегія:

д-р філос. наук, проф. Токовенко О. С. (науковий редактор), член-кор. Національної АПН України, д-р філос. наук, проф. Гнатенко П. І., д-р істор. наук, проф. Городяненко В. Г., д-р політ. наук, доц. Тупиця О. Л., д-р філос. наук, проф. Осетрова О. О., к. політ. наук, доц. Пашенко В. І. (відповідальний секретар).

Н **Науковий діалог «Схід-Захід». Матер. IV всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю.** (м. Кам'янець-Подільський, 25 травня 2015 р.): у 2-х частинах. – Д. : Видавництво «Інновація», 2015. – Ч. 1. – 188 с.

У збірнику подано матеріали Четвертої всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю «Науковий діалог «Схід-Захід», яка відбулася 25 травня 2015 р. Коло обговорених проблем: політичні науки в Україні та світі, зовнішня політика України та міжнародні відносини, досягнення філософії та культурологія, проблеми та перспективи історичної науки в Україні, соціологія та соціальна робота, регіоназнавство та краєзнавчі дослідження.

Для науковців, викладачів вищих навчальних закладів, а також аспірантів і студентів соціально-гуманітарних факультетів.

ISBN

**УДК
ББК**

© Дніпропетровський національний
університет імені Олеса Гончара, 2015

© Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка, 2015

© Колектив авторів, 2015

Баранівський В. Ф.

РЕЛІГІЯ ТА ЦЕРКВА В СИСТЕМІ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ТА ІДЕОЛОГІЧНИХ ПРОТИСТОЯНЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Найважливішою проблемою для сучасної України є забезпечення єдності та цілісності держави. Наявність цієї проблеми пов'язана з певними суперечностями, зокрема з тими, що лежать в духовно-ідеологічній, культурній та релігійній сферах суспільних відносин. Причини цих суперечностей достатньо відомі. Більшість із них слід шукати в історії української державності, української нації, українського народу. Важливу роль відігравав геополітичний чинник, внаслідок якого українські землі часто ставали центром змагань не завжди доброзичливих сусідів. До причин суперечностей в Україні слід додати й суб'єктивні: роз'єднаність нації, недолугість та безвідповідальність української влади. Одними із наслідків та проявів цих чинників є загострення суперечностей у відносинах між певними церквами, конфесіями, між державними органами та певними церквами. Парадоксальним є те, що держава іноді сама спонукала до створення проблем у суспільстві на міжконфесійному ґрунті. З одного боку прийнято демократичний закон «Про свободу совісті та релігійні організації», який надав право усім громадянам України вільно визначати своє відношення до проблем свободи совісті, релігії та церкви, а віруючим створювати свої релігійні організації. Очевидно, цей закон мав би засвідчити демократизм української влади. Нажаль, як показує досвід, цей закон, політика держави з релігійних питань не призвели до реального зміцнення духовності, культури, толерантності, взаємної поваги, єдності між громадянами України. Державні органи все більше ухиляються від функції виховання, всебічного обслуговування громадян, передають її на відкуп релігійним та іншим організаціям. В Україні посилюється загравання держави, політичних партій з церквами та релігійними організаціями, надання їм необґрунтованих пільг та преференцій тощо. Деякі політики, державні мужі, науковці очевидно не усвідомлювали всі наслідки такого процесу. Вони не враховують, що кожна релігія, конфесія впроваджує в українське середовище певну (іноді ворожу для держави, нації) культуру, мову, традиції, звичаї, національно-політичні орієнтації. Так, УПЦ Московського патріархату, згідно зі своєю філософією, спрямована на Москву та принизливу підлеглість їй, особливості її вчення та культуру мають російське «забарвлення». А тому УПЦ МП прагне виховати у відповідному дусі населення України. Формально погоджуючись із законами Української держави, священнослужителі цієї церкви та їх прибічники проводять активну пропагандистську роботу серед пастирів та віруючих справжніх українських церков, обзиваючи їх «єретиками», «розкольникими», сіють зневагу до України та українців. З усією очевидністю УПЦ МП проявляє себе антиукраїнською силою. За її спиною стоять певні московські політики та релігійні ієрархи. Керівництво та священнослужителі цієї церкви добре попрацювали щоб внести розбрат в наше суспільство. Вони активно підтримували політику Москви та кліку Януковича щодо України, що й стало однією з причин російської агресії та втрат які несе український народ внаслідок неї.

Зробимо невеликий екскурс в історію українсько-російських культурно-релігійних відносин. Історія свідчить, що проти національних церков, богослужінь національною мовою в умовах імперії виступають найчастіше не з релігійних переконань, а з політичних міркувань. Саме так діяв Петро I щодо українських впливів у розвої духовної культури, зокрема, церковно-слов'янської мови, української писемності та освіти.

Українська духовна культура багато втратила від того, що українську мову, культуру обрядність було вилучено з літургійного життя, з проповідництва, молитви. Це формувало ставлення до української духовної культури як до неповноцінної, другорядної, Богу не угодної. Внаслідок цього український етнос жив у стані духовної невагомості, у неповноцінному національному просторі. Девальвація української духовної культури, рідного слова не лише в релігійно-церковному житті, духовному світі віруючого, а й у суспільній сфері, загалом, призводила до девальвації людських душ, втрати віри в рідну святість, рідну вартість. Ставлення через чуже і до чужого не є одухотвореним, оскільки виходить не з власного сприйняття і розуміння духовної науки Ісуса Христа. «Народ, котрий слухає служби божі на нерідній йому мові, – як справедливо зазначав митрополит Іларіон (І.Огієнко), – подібний до в'язня, що любить, світом божим через в'язничні ґрати».

Зокрема, впровадження в літургійну практику церковнослов'янської мови зумовило виключення в Україні церкви з національно-формуючих чинників, перетворення її у знаряддя денаціоналізації, що в кінцевому підсумку призвело до конфесіоналізації свідомості. Тому відродження українського православ'я – це не лише зміна назви православної церкви, але й її глибока духовна і, зокрема, мовна переорієнтація. Останнє неодмінно передбачає відправу Богослужінь, проголошення проповідей живою мовою народу, посилення турботи священослужителів про стан рідної мови віруючих, як головної основи їхньої національної культури і відданості вірі батьків, видання Біблії, інших духовних книг, журналів, газет українською мовою.

В сучасних умовах Російська православна церква відіграє важливу роль в руках московської влади щодо захисту інтересів Росії. Так, у підписаному Президентом Росії указі «Про національну безпеку», була висунута ідея духовної безпеки Росії, йде мова про духовні кордони, які самозрозуміло, окреслюються та збігаються, з одного боку, з територією колишнього Радянського Союзу, а з іншого боку, з т. зв. «канонічною» територією Російської православної церкви [1, с.22]. На сьогодні цей указ підсилений ідеєю патріарха Кірила «Русского міра» згідно якої «церковь исполняет пастырскую миссию среди народов, принимающих русскую духовную и культурную традицию как основу своей национальной идентичности» [2, с.19]. Зрозуміло, що таким чином поставлено за мету повну русифікацію українців та знищення їх як нації! Чи не це ми бачимо сьогодні відбувається з українцями Криму та Донбасу?

Нажаль, нинішня українська влада, певні політики, частина громадян України чи то свідомо, чи не розуміючи, що витворяють з ними московські спритники допомагають здійсненню цього руйнівного для України замислу.

Особливо під час президентства Януковича різко змінився підхід до участі церковних діячів в офіційних заходах. Якщо раніше запрошували представників всіх церков, то в цей період під час проведення державних заходів в Україні

богослужіння проводились виключно представники УПЦ МП, а сам глава держави у супроводі чиновницького кортежу регулярно відвідував святкові служби у храмах лише цієї церкви.

Позиція влади стосовно церковного життя стала приводом для обурення низки церков, зокрема Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП), Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) та Української греко-католицької церкви (УГКЦ), які у спільній заяві зазначили, що дії Президента не сприяють миру і згоді у суспільстві, а посилюють релігійну дискримінацію, розбрат та суспільне невдоволення.

В цей період за підтримки влади відбулася масова забудова церковних будівель та храмів УПЦ МП, а частина була нахабно відібрана в інших церков. Олігархи, прислужуючи владі та церкві, не жаліли нагробованих у народу грошей на розбудову цієї церкви. Та такий стан не лише посилив міжконфесійну напругу в суспільстві, але і став каталізатором для релігійного протистояння та порушення громадянських прав, а потім і насильницьких дій.

Одна із провідних українських православних церков – УПЦ КП на своєму Архієрейському соборі неодноразово висловлювала занепокоєння станом та перспективами розвитку в Україні державно-церковних відносин, пропонувала конструктивні шляхи їх вирішення.

Революційні події в Україні 2014 року та агресія проти України, що розв'язана Росією та сепаратистами, з усією очевидністю показали хто є хто в Україні. УПЦ МП за прямою вказівкою з Москви та згідно своєї ідеології послідовно та активно виступила проти українського народу та держави. Внаслідок чого росіяни окупували Крим та частину Донбасу, українці понесли великі людські та матеріальні втрати. Показовим щодо відношення до української влади з боку став той факт коли представники УПЦ МП на чолі з її предстоятелем не піднялися під час урочистого засідання парламенту, коли Президент України зачитував імена героїв України [3].

З іншого боку УПЦ КП, Українська Греко-католицька церква та інші активно підтримали український народ та державу в боротьбі з ворогом. Особливо плідною стала миротворча та благодійницька діяльність Предстоятеля УПЦ КП Патріарха Всієї Русі-України Святійшого Філарета, який на сьогодні є найбільш авторитетною постаттю в духовному житті українців, їх духовним лідером.

Насамкінець, в якості висновків зазначимо:

При визначенні підходів до вирішення духовно-ідеологічних та релігійних проблем державні, політичні та громадські структури мають виходити з того, що саме національні, а не релігійні інтереси певних конфесій, віруючих є первинними, головними у державній культурній політиці. Саме такий підхід забезпечить національне відродження, єдність та розвиток українського суспільства.

Є недалекоглядними, по суті антиукраїнськими дії певних партійних та громадських діячів, представників урядових структур, які створюють умови для діяльності антиукраїнських церков та не надають належної підтримки українським церквам, які не розуміють і не ведуть активної боротьби за об'єднання українських церков у Єдину Помісну православну церкву.

Держава повинна в рамках закону жорстко реагувати на протиправні дії осіб, які прикриваючись приналежністю до певної церкви чинять зло Україні, підтримують сепаратистів та російських агресорів. Свідома громадськість має активізуватись у відході від Московського патріархату УПЦ та посиленні тиску на її керівників з

метою об'єднання українських церков.

Література:

1. Власовський І. Нарис історії української православної церкви: у 4-х томах, 5 кн. / гол. ред. С.Головко. – К.: Либідь, 1998. – т.4. – ч.2. – 398 с.
2. Романюк А. Ловці душ // Український тиждень, №30 (143), 23-29. 07.2010. – с.16-19
3. Священики московського патріархату зневажили героїв АТО [електронний ресурс] / – режим доступу : http://24tv.ua/news/shownews.do?svyashheniki_moskovskogo_patriarhatu_znevazhili_geroyiv_ato&objectid=572944

Заблюцька-Сеннікова Н. В.

ВПРОВАДЖЕННЯ «НОВИХ» ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ «СТАРИХ» ТРАДИЦІЙ В УРСР НА ПОЧАТКУ 1960-Х – СЕРЕДИНИ 1980 –Х РР.

Важливою особливістю політики впровадження нових радянських свят та обрядів у побут населення стало те, що протягом 1960 – 1980- х рр. радянське керівництво планомірно створювало комплекс радянських звичаїв і традицій. Роботу було розпочато в 1963 р. На липневому (1963 р.) Пленумі ЦК КПРС було оголошено боротьбу за „зміцнення комуністичного побуту” й проти „пережитків минулого в житті населення”. У наступні роки ці питання не втратили свою актуальність, тому й у постанові ЦК КПРС „Про посилення атеїстичного виховання населення” від 16 липня 1971 р. відзначено, що, незважаючи на посилення атеїстичної пропаганди, усе ще трапляються „випадки, коли комуністи і комсомольці самі беруть участь у відправленні релігійних обрядів”, тому такі прояви релігійності серед населення треба викорінювати, увівши замість них радянські свята [1, с. 150]. Політика щодо впровадження в життя населення радянських свят і звичаїв залишалася незмінною й у 1980-х рр. На червневому (1983 р.) Пленумі 1983 р. ЦК КПРС знову одним з головних завдань було визначено введення в життя суспільства громадської обрядовості.

З метою викорінення православної обрядовості, замінивши її радянською, створено відповідну структуру у виконавчій владі, а саме: комісії з упровадження нових радянських обрядів і звичаїв [2, арк. 176], . комісію з упровадження нових художніх ритуалів проведення радянських обрядів і народних свят [3, с. 63].

Усі запропоновані владою свята та обряди мали в основі дві частини: урочисту й масово-розважальну. У першій реалізувалася загальна ідея свята (пронизана комуністичною ідеологією), а в другій відбувалися виступи колективів художньої самодіяльності й майстрів мистецтв.

Водночас зі створенням „нових” свят набув поширення процес радянізації обрядів дохристиянського походження, [4, с. 66].

Обрядовість поділялась на офіційно-громадську та сімейно-побутову. Якщо говорити про громадську, то вона добре сприймалася населенням та активно розвивалась, особливо на теренах східних областях. Так, східних поширення набули трудові свята. У Донецькій та Луганській областях, зважаючи на високу концентрацію промислових підприємств у регіоні, найбільш поширеними були свята трудової слави [5, арк. 47]. Тоді ж набули поширення свята урочистого вручення паспортів і трудових книжок, перепусток, а також проводів на пенсію.

У той же час сімейно-побутова поширювалася значно меншими темпами

(найбільший відсоток зберігався у західних областях). Це було пов'язано з тим, що створення радянських свят цієї групи було аналогічним уже існуючим церковним таїнствам – обряду хрещення, вінчання й похорону. Найбільша кількість хрещень у 1960-х рр. була зафіксована в західноукраїнському регіоні – 59%. У 1970-х рр. кількість таїнств було зменшено на 12%, та все одно відсоток становив один з найвищих показників по Україні – 47%. Це було наслідком історичного розвитку регіону – на цих територіях зберігалась своя ментальність, цінності, народні традиції, а релігійність знаходилась на високому рівні. Вагомим був також і той чинник, що значна частина населення проживала саме в сільській місцевості, де люди, на відміну від містян, більш зберігали усталені звичаї й негативно сприймали введення нових радянських свят та обрядів. Зниження відсотка також було наслідком діяльності священників, які не заносили інформацію про проведення обряду хрещення в спеціальні журнали обліку церковних обрядів. Ще однією причиною стало свідоме заниження Уповноваженими відсотка обрядів хрещення у звітах вищому керівництву, бажаючи показати таким чином ефективність атеїстичної пропаганди серед населення Західної України. У Луганській області за період з 1960-х – 1980 рр. відсоток хрещень був зменшений на 44,2% [6, арк.4]. Подібна ситуація склалась і в Донецькій області в 1970-х рр., тут порівняно з початком 1960-х рр. відсоток хрещень був зменшений на 14% [7, арк. 34].

Подібна ситуація була і з обрядом вінчання. Найвищі показники проведення обряду в 1960-х рр. були зафіксовані в регіоні Західної України та в середньому становили 31% від усіх укладених шлюбів. У той же час на Східній Україні – усього 0,6%.

Іншим релігійним обрядом, який досить важко було викоринити із життя православного населення, було поховання померлого за церковною традицією. Протягом 1960 – 1980-х рр. тримались високі показники проведення обряду похорону в Західній Україні – 63% [8, арк. 11]. У Луганській області в середині 1970-х рр. лише кожного четвертого померлого ховали й за церковним, і за громадським обрядом [6, арк. 8]. Приблизно така ж картина спостерігалася й у Донецькій області [9, арк. 34].

Збереження релігійної обрядовості та введення нових радянських традицій і свят призвели до їхнього співіснування. У результаті в радянському суспільстві створився симбіоз радянського та релігійного, нова громадська обрядовість доповнила церковну. Отже, викоринення релігійних уявлень з побутового життя радянського населення виявилось достатньо складним завданням, а такі свята, як хрещення дитини, вінчання, обряд поховання міцно вкорінилися в суспільстві. Особливо така ситуація була яскраво виділена на теренах Західної України, де протягом досліджуваного періоду зберігався досить високий відсоток проведення релігійних обрядів. Натомість, на Сході населення, не маючи тривалих суспільних зв'язків та спільних традицій швидко сприймало нову радянську обрядовість.

Література:

1. КПСС о формировании нового человека : сб. док. и материалов (1965 –1981). – 2-е изд., доп. – М. : Политиздат, 1982. – 687 с.;
2. ЦДАВОВУ України. – Ф. – 4648. – Оп.5 – Спр. 376.;
3. Пенькова О. Б. Традиції, свята та обрядовість населення Східної України в 1960-і – середині 1980-х рр.: державна політика й повсякденне життя : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Пенькова Оксана Борисівна. – Донецьк, 2006. – 264 с.;
4. Бондарчук П. М. Релігійність населення України у 40 – 80 рр. ХХ ст.:

соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін / П. М. Бондарчук ; НАН України, Ін-т історії України. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2009. – 381 с.;

5. Державний архів Донецької області. – Ф. – 4021. – Оп.1. – Спр.264.;
6. Державний архів Луганської області. – Ф.3699. – Оп.1. – Спр.40.;
7. ЦДАВОВУ України. – Ф. – 4648. – Оп.7. – Спр. 2.;
8. Державний архів Львівської області. Ф. – 1332. – Оп. 2. – Спр. 39.;
9. ЦДАВОВУ України. – Ф. – 4648. – Оп.7. – Спр. 2.

Калінічева Г. І.

УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ У КОНТЕКСТІ КОНТРОВЕРСІЙНИХ ОБРАЗІВ «ІНШОГО» УКРАЇНЦЯ

Однією із ключових проблем будь-якої держави є регіональна відмінність населення, що проживає на її території. В Україні, де Схід і Захід країни перебували в історичній опозиції один до одного, тривале ментальне протистояння, за підтримки зовнішніх сил, набуло з весни 2014 року військового перебігу. Очевидним є той факт, що чим далі від останнього збройного конфлікту, тим суттєвішу роль відіграють не історичні реалії, а історична пам'ять, яка, зазвичай, оперує не подіями, а їх відображенням у вигляді образів, кожен з яких є результатом/продуктом складних суспільних та людських відносин. Сучасна суспільно-політична ситуація в Україні демонструє наявність у свідомості переважної більшості населення нашої країни образу «іншого» українця, який відрізняється не тільки за історичними вподобаннями, політичними симпатіями, але й за ціннісними установками.

Історична пам'ять є доволі складним феноменом, який в демократичному суспільстві може бути своєрідною культурною та ідеологічною угодою між певними різновидами малих моделей пам'яті, що належать різним соціальним верствам та громадсько-політичним рухам, що їх репрезентують. Проте і сьогодні в Україні продовжують існувати антагоністичні моделі пам'яті, носії яких унеможливають прийняття позиції своїх опонентів. Переконливим прикладом цього можуть слугувати результати проведеного у 2006 році соціологічного дослідження, в якому вивчалось ставлення громадян до 15 історичних постатей в історії України [1, с. 168-176] та 5 історичних подій [2, с. 32-40]. Для визначення ментальних маркерів було обрано ставлення респондентів до результатів Переяславської (1654 р.) ради, Великої жовтневої соціалістичної революції (1917 р.), діяльності УПА, періоду перебування України у складі СРСР та розпаду Радянського Союзу. Показово, що масову історичну свідомість українців навіть на шістнадцятому році незалежності визначала радянська схема історії України. Так, дуже негативно чи переважно негативно більшість громадян України поставилось до розпаду Радянського Союзу та діяльності УПА, а дуже позитивно чи переважно позитивно оцінили весь період перебування України у складі СРСР та перехід України під протекторат Російської держави – «возз'єднання України з Росією». Змінилось тільки частково ставлення до Великої жовтневої соціалістичної революції. Зауважимо, що результати соціологічного дослідження засвідчили, що помітних змін в оцінках історичних подій різними поколіннями українців за роки незалежності не відбулося.

Регіональний вимір сприйняття українцями вищезазначених подій дозволяє виокремити дві моделі ставлення до історії України – модель Західної України (антирадянська, антисоціалістична національна пам'ять) і протилежну їй модель

Південного Сходу та особливо Донбасу і Криму (радянська, просоціалістична національна пам'ять). Проміжну позицію між цими моделями мали громадяни Центральної України, хоча їх масова свідомість у ставленні до пропонованих історичних подій більш тяжіла до Південного Сходу України, аніж до Заходу. Зауважимо, що регіональні відмінності були детерміновані, серед інших чинників, ідеологічними вподобаннями респондентів: прихильники всіх лівих ідеологій є симпатиками «соціалістичної радянської» моделі пам'яті, а прихильники правих ідеологій – антикомуністичної моделі. Прибічники центристських ідеологічних течій мали проміжну позицію між лівими і правими, хоча більш прихильні за позицією були до лівих. Деїдеологізовані громадяни – найбільша група респондентів (майже 55%) – за своєю історичною свідомістю мали проміжну позицію між лівими і центристськими (поміrkована радянсько-соціалістична модель пам'яті), тобто це «громадяни, які не висловлюють своїх ідеологічних переваг, не займають особливої позиції в оцінках історичних подій, а дотримуються старих радянських поглядів на історію» [3, с. 71].

Звертає на себе увагу той факт, що у запропонованому для дослідження списку історичних подій відсутні такі, що об'єднували б різні регіональні та ідеологічні групи громадян. У ставленні українців до історичних постатей, за результатами згаданого соціологічного дослідження, А. Киридон та С. Троян виокремлюють наступні моделі історичної пам'яті: національно-демократичну модель (в Західній Україні), суперечливу національно-проросійську (в Центральній Україні), радянсько-проросійську (на Південному Сході), російсько-радянську (в Донбасі та в Криму). Вчені вказують на консервативність історичної свідомості громадян, дуже повільні зміни і суттєві відмінності в різних регіонах України [3, с. 73].

Результати проведеного Центром Разумкова у 2007 році соціологічного опитування «Чи існують між західними і східними регіонами України настільки глибокі політичні, мовні, культурні та економічні відмінності, що в перспективі вони можуть роз'єднатися і створити свої власні держави або ввійти до складу інших держав?» змушували вже тоді замислитися владу і суспільство щодо існуючих проблем та пошуків оптимальних шляхів їх розв'язання задля стабільного розвитку країни. Позитивну відповідь на запропоноване запитання дали 18,7% респондентів, негативну – 65,5%, не визначилися з відповіддю – 15,8% осіб. У регіональному вимірі ситуація вже тоді демонструвала певні соціальні проблеми: 10,9% респондентів на Заході, 14,3% – в Центрі, 26,1% – на Півдні та 24,2% респондентів на Сході України дали позитивну відповідь на це запитання. Натомість, не вбачали суттєвих відмінностей, які б могли призвести до розколу країни, 71,3% респондентів на Західній Україні, 72,2% – в Центральній Україні, 56,4% – в Південній Україні і 59,9% – в Східній Україні [4]. Виявлені розбіжності в оцінках жителів різних регіонів України стимулювали до роздумів над соціогуманітарними проблемами регіонів та необхідністю проводити заходи, спрямовані на зближення, а не руйнування єдності держави. На думку Л.І. Буряк, мало хто з нинішніх пересічних жителів Донбаського регіону чітко усвідомлює відмінність між поняттями «федералізм» і «децентралізація» у контексті сучасної суспільно-політичної ситуації [5, с. 134]. Ми погоджуємося з висновками вчених Інституту соціології НАН України у тому, що інститут автономії, як механізм самоврядування, для більшості спільноти не є затребуваним, оскільки відцентрові прагнення в українському суспільстві мають не раціональне підґрунтя, а скоріше емоційне забарвлення в умовах стрімких

змін політичної кон'юнктури, залежать від зовнішньополітичних факторів та є своєрідною реакцією самозахисту в умовах невдоволеності від невирішеності питань своєї культурно-цивілізаційної ідентифікації. Загострення таких настроїв обумовлює прихід до влади в центрі політичних сил, яких представники тих чи інших регіональних спільнот сприймають як чужинців [6, с. 89, 96-97].

Численні соціологічні зрізи наступних років свідчать про те, що українське суспільство всі роки державної незалежності переживало гостру кризу самоідентифікації, воно не відчувало себе в повній мірі українським, а ні етнічно, а ні політично. Сутністю кризи колективної ідентичності стало критичне зменшення ідентифікації індивідів із колективною реальністю, яку вони колись підтримували, або несприйняття більшістю громадян свого соціуму та держави як середовища власного існування та розвитку. Так, архетипом суспільної свідомості населення східних регіонів України завжди був контрверсійний погляд на владу порівняно з її демократичним трактуванням. Опитування Центру ім. Разумкова в Криму продемонструвало, що за два роки (з 2006 по 2008 рр.) кількість тих, хто вважав Україну своєю Батьківщиною зменшилась з 74% до 40%. А вже в 2011 р., після обрання президентом В. Януковича, цей показник становив 71%. Кількість тих, хто не вважав Україну своєю батьківщиною, зменшилась з 33% у 2008 році до 18,5% у 2011 р. [7].

Наведений вище соціологічний зріз соціальних настроїв дає підстави говорити про історичну пам'ять як об'єкт та інструмент політики. Окрім впливу ідеї «руського мира», що набула поширення з 2006 року, далися взнаки і недоліки внутрішньої політики керманців України. Боротьба за політичну владу між регіональними елітами призвела до того, що національна і регіональна ідентичність виявились заручниками політтехнологій з вузько прагматичними цілями. Понад двадцять років української незалежності регіональними елітами створювався жупел «двох Україн» – Західної і Східної, а історична пам'ять була активно задіяною у процесі маніпуляцій свідомістю. Виборчі компанії базувалися на риторичі протиставлення населення західного та східного регіонів, що працювало на подальший розлом України.

Зауважимо, що проблема національної ідентичності в Україні має свою специфіку, детерміновану тривалим періодом бездержавності та мовно-культурною асиміляцією українського населення під час перебування території сучасної України під контролем різних імперій і державних утворень. Сучасна Україна – це перехідне суспільство з невизначеною системою базових цінностей, буття якого реалізується в умовах ситуативних соціально-економічних і соціально-культурних орієнтирів [8, с. 105].

Недостатній аналіз прорахунків меморіальної політики адміністрації В. Ющенко в етнічному питанні, очевидні прогалини діючої влади в інформаційному просторі відбиваються на історичній риторичі можновладців із президентства П. Порошенка. Так, сьогодні активно пропагується зміст історичної пам'яті, радикально відмінний від російського/радянського, який був основою гранднарративу часів В. Януковича. Але зберігається та ж сама форма подачі інформації (архетипні конструкції «добро-зло», «ворог-герой», «ми-вони», «свій-чужий»), категоричні оціночні судження, необ'єктивність або замовчування у висвітленні тих чи інших подій, що формує суспільні міфи та стереотипи внутрішнього ворога. Руйнування одного міфу завершується створенням іншого міфу. Як слушно зазначає Ю. Шайгородський,

відсутність альтернативних спрощених, узагальнених, контрастних пояснювальних схем дійсності (якими є міфи) породжує стан когнітивного дисонансу, при появі якого людина буде шукати вирішення у новому міфі [9, с. 295].

Очевидно, що населення Заходу і Сходу України являють собою відмінні регіональні спільноти і артикулюють різні проекти української нації – громадянську й етнічну. І хоча обидва проекти можуть бути прийнятними за певних умов, але, як вказують експерти, одночасно в межах однієї країни реалізувати їх неможливо. «Тому громадськості потрібно докласти значних зусиль, щоб досягти історичного компромісу між Донбасом і Галичиною (як різними соціокультурними полосами України) і тим самим виробити модель гармонійних стосунків між Сходом і Заходом України. Це ...питання неконфліктного, й бажано інтегрального діалогу між представниками різних ідентичностей, які існують у межах одного політико-державного утворення» [10, с. 70]. Важливою складовою цього діалогу має стати історична пам'ять як гарант системи загальноприйнятних норм, обмежень, моральних засторог та усвідомлення того, що «...культура історичної пам'яті – єдине, що здатне застрахувати соціум від небезпек і ризиків «повернення минулого», бо «...там, де закінчується простір культури (а він, як свідчить історія, не безмежний), починається простір варварства» [11, с. 291].

Отже, існування регіональних відмінностей та різних моделей національної пам'яті має стати відправною точкою у розробці стратегії розуміння реальностей соціокультурного простору етнонаціональних регіонів єдиної України. Соціологічні та інші наукові дослідження мають актуалізувати комунікаційні схеми сприйняття «іншого», а громадянське суспільство – унеможливити панування деконструктивної парадигми не тільки в культурі, а й у політиці, суспільних та особистісних відносинах. Пам'ять у будь-якій своїй формі (історична, соціальна, національна, колективна, індивідуальна) може існувати в системі трьох часових координат: вчора – сьогодні – завтра, а тому завданням політики пам'яті постає необхідність формування суспільних уявлень про минуле на засадах наукової об'єктивності, толерантності та поваги до історичного минулого.

Література:

1. Вишняк О.І. Соціологічний аналіз ставлення громадян України до історичних постатей / О. Вишняк // Національна та історична пам'ять : зб. наук. праць. – К.: ДП «НВУ «Пріоритети», 2012. – Вип. 2. – 412 с. – С. 168-177.
2. Вишняк О.І. Історичні події в оцінках масової свідомості громадян України : соціологічний аналіз / О. Вишняк // Національна та історична пам'ять : зб. наук. праць. – К.: ДП «НВУ «Пріоритети», 2013. – Вип. 6. – 293 с. – С. 32-40.
3. Киридон А.М., Троян С.С. Ментальне картографування як інструмент інтерпретації смислів // По той бік Дніпра: вплив контраверсійних образів «іншого українця» на формування ментальних кордонів : Науковий збірник / За заг. ред. д.і.н., проф. М.О. Фролова. – Запоріжжя, Інтер-М, 2015. – 362. – С. 69-73.
4. Чи існують між західними і східними регіонами України настільки глибокі політичні, мовні, культурні та економічні відмінності, що в перспективі вони можуть роз'єднатися і створити свої власні держави або ввійти до складу інших держав? // Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ucerps.org/ukr/poll.php?poll_id=736.
5. Буряк Л.І. Донбас у контексті соціокультурних епох: експлуатація образних конструкцій // По той бік Дніпра: вплив контраверсійних образів «іншого українця» на формування ментальних кордонів : Науковий збірник / За заг. ред. д.і.н., проф. М.О. Фролова. – Запоріжжя, Інтер-М, 2015. – 362. – С. 127-

136.

6. Зоткін А. Тенденції автономізму та унітаризму в українському суспільстві (2009-2013 рр.) // Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. д.е.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – 566 с. – С.89-97.

7. Чи сприймаєте Ви Україну як свою Батьківщину? (опитування в Криму, динаміка 2006-2014 рр.) // Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=398.

8. Калінічева Г.І. Криза національної ідентичності у контексті процесів українського націєтворення // По той бік Дніпра: вплив контраверсійних образів «іншого українця» на формування ментальних кордонів : Науковий збірник / За заг. ред. д.і.н., проф. М.О. Фролова. – Запоріжжя, Інтер-М, 2015. – 362. – С. 102-108.

9. Шайгородський Ю.Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу : монографія // Ю.Ж. Шайгородський; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К.: Знання України, 2009. – 400 с.

10. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія / М.Т. Степико. – К. : НІСД, 2011. – 336 с.

11. Нагорна Л. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. – К.: ІПіЕНД ім І.Ф.Кураса, 2012. – 328 с.

Огірко О. В.

ЕТНОПСИХОЛОГІЧНІ РИСИ УКРАЇНСЬКОГО ТА РОСІЙСЬКОГО НАРОДІВ

Кожен народ переживає етапи свого народження, дитинства, юності, зрілості та старості. На жаль, з історії нам відомі лише деякі факти про дитинство українців. Створюючи свою українську державу, українці повинні переглянути й уточнити свою історію, базуючись на правді, достовірних фактах та історичних подіях. Перебуваючи упродовж століть під владою завойовників, українці фактично були позбавлені можливості впливу на формування національної свідомості і розвиток своєї історії, в результаті чого історія України написана переважно на догоду цим завойовникам. Як стверджував видатний український історик Ярослав Дашкевич: “московські царі, починаючи з Івана IV (Грозного) (1533–1584), поставили завдання привласнити історію Київської Русі, її славне минуле і створити офіційну міфологію Російської імперії”. “В час існування держави Київської Русі про Московську державу не було ні згадки. Відомо, що Московське князівство, як улус Золотої Орди, засноване ханом Менгу-Тимуром тільки в 1277 р. До цього часу Київська Русь уже існувала більше 300 років”. “Масовану державну фальсифікацію історії свого народу почав цар Петро I. 22 жовтня 1721 р. Московія оголошила себе Російською імперією, а московитів – росіянами. Так була вкрадена у законних спадкоємців Київської Русі – українців історична назва Русь” [1].

Відомо, що українська народність і українська мова існувала вже “за часу глибокої давнини”. Вже з раннього періоду наш народ виявляв схильність до свободи особистості, тому його суспільне життя характеризувалося невиразністю організаційних форм і певним лібералізмом.

Значно пізніше (друга половина XII ст.) про себе заявили північні племена, що згодом стануть Московією, які чітко виявили дві особливості своєї вдачі, а саме

схильність до централізації та “прагнення підгорнути інші руські землі під кормигу свої землі”. Таке прагнення до завоювання чужих земель як і в давнину, так і нині впливає на дії російських керманічів. Підтвердженням цього є теперішня ситуація на сході України.

Причини різкої відмінності між сусідніми народностями можна трактувати як різницю між південним сходом і північним заходом. Духовність південно-східного поясу розвивалась в умовах багатой природи, ґрунтувалась на ідеалізмі, а тому характер тамтешніх народів, у тому числі й українців, є неагресивним, пасивним, флегматичним, лагідним, поетичним, мрійливим, добродушним, ледачим. Натомість духовність північного заходу формувалась в суворих кліматичних та економічних умовах, через що й сформувався агресивний, ініціативний, енергійний, непосидючий і часто жорстокий характер. Український характер демонструє переважно крайню імпансивність, а російський – крайню експансивність. Ці характери визначили зміст стосунків двох народів. Умови їхньої “дружби” завжди були корисними лише росіянам – сильному і експансивному народові. Натомість українці через свою імпансивність у стосунках “дружби” лише програвали. Відповідно, для нашого народу корисними могли лише бути умови протистояння і життя на відстані з сильним сусідом, бо іншого способу позбутися його нав’язливої “дружби” не існує.

Українцям властива щира релігійність, релігійна толерантність, духовний аристократизм, намагання помирити різні конфесії, зближення релігії з культурою й освітою. Натомість російське православ’я має експансивний характер, не терпить інші конфесії та релігійне інакодумство. Для росіян віра в Бога і віра в царя – тотожні. Українцям властивий теоцентризм, а росіянам – цароцентризм.

Українці щирі у стосунках з людьми і народами. Для нас пріоритетом є гуманізм. А от росіяни схильні до лукавства, брехні, обману. Вони нехтують світовою громадською думкою. Вирішують проблеми моралі силовими засобами (цензура у ЗМІ тощо).

В українській народній творчості, зокрема пісенній, відчувається мрійливість, в ній домінує образ природи, який поєднується з людиною. Важливе місце посідає поетизація образу жінки. Російська народна пісня виражає експансивність їхнього народу, у ній присутні елементи цинізму.

Для нашого народу властива недорозвиненість національної гордості та зарозумілості і це часто виражається через почуття меншовартості. Стримане сприймання ворожеї експансії і антиукраїнської пропаганди. Схильність до самокритики і самовисміювання. Росіяни ж схильні до самовозвеличення. Вони категорично не сприймають критику в свою адресу. У них відсутнє почуття гумору щодо самооцінки.

В українців існує егоцентризм особи, що руйнує державність. Ревниве ставлення до особистої свободи. З певних обставин схильність до анархізму. Для росіян традиційною є схильність до общинності (“колективізму”), до суспільного єднання і протиставлення “свої” і “чужі”. Прагнення “твердої руки” і схильність до монархізму. Українці є естетамі у побуті простого народу (оздоблення житла, садиби, одягу тощо). У росіян ж присутнє домашнє нехлюйство, безлад, брак почуття краси у вбранні.

Історичні наслідки протистояння двох характерів, що виховала різна природа півночі і півдня, отже, протиставила два різні типи, які можна трактувати як

антиподи. Історія довела, що фізична сила, скерована назовні, є чинником в ній домінуючим. Завдяки експансивності росіяни за час свого існування у сто тридцять шість разів збільшили свою територію – за рахунок інших народів. А от для українців наслідки протилежні: ми поступово втрачали шматок за шматком свою колишню велику територію. Різноскерованість характерів українців і росіян зумовила глибокий дисбаланс і різницю сил у мовно-культурній, господарській, політичній та військовій сферах. Впродовж віків тут перемагала сила – жорстока, безкомпромісна, лукава, яка була дефіцитною у характері українців [2].

Періодичне нагнітання в російському народі ворожих настроїв щодо інших народів, зокрема і до України, вічний пошук ворога та прагнення розв'язати війну, у якій росіянин відчуває “свою стихію”. Шовінізм росіян виражається ворожістю до тих, хто не хоче їм покоритися. Прагнення до прирощування власної території і загарбання чужого майна та предметів культури. Традиційна прихильність до інтенсивного червоного (войовничого) кольору, і те саме в релігійній атрибутиці. Дослідження з травня 2009 р. засвідчили, що 62% росіян вважали Україну ворогом; Україна – “третій ворог” Росії після США і Грузії. Тим часом 91 % українців ставилися до Росії позитивно. Слід теж зауважити, що посилення в народі імперських почуттів завжди характеризує процес розпаду імперій. Звідси зневажливі для інших народів назви (“хохол”, “чурка”, “цукца”), вічна тенденція до поглинання і нищення національних меншин та їх культури, укази про заборони української мови (зокрема, Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р. та багато інших), кавказькі війни тощо. Ця “хвороба” є традиційною для росіян [2].

Характерним виявом цього є не тільки колосальне збільшення території Росії, але і такі “деталі”, як викрадення Андрієм Боголюбським чудотворної ікони Богоматері з Вишгорода і встановлення її у Володимирі. Схильністю росіян до привласнення чужого пояснюється і те, що, за словами М. Костомарова, “в українсько-руського народу ніби вкрадено його прізвище”. Йдеться про саму назву “Русь”, яка є автентичною для українців, а не для росіян. Двоглавий орел на червоному тлі теж “прижився” в Росії на ґрунті імперських амбіцій – як символ “Третього Риму” і його панування у світі та як утвердження візантійщини. Ностальгією за цією удаваною “величчю” зумовлене сьогодні повернення до атрибутики СРСР (гімн, військова форма тощо) [2].

Патріотизм росіян має експансивний характер і тому є сильно вираженим. Патріотом є той, хто завойовує, примножує “своє”, розширює територію держави і сприяє пануванню над іншими народами. Лукавство у політичних та економічних договорах. Нехтування “загальнолюдськими” цінностями. Надмірне чванство військовими “подвигами” і перемогами, культ військової професії та озброєнь. Нав’язування Росією себе як обов’язкового лідера народів, прагнення розширити “зону власних інтересів”, насаджування ідеї “союзу слов’янських народів”.

Родина в українців є особливим предметом уваги і любові (“У своїй хаті – своя правда...”, “Де згода в сімействі, де мир і тишина, щасливі там люди, блаженна сторона!”). Дім – це “осередок людства” для них. Такому ж “вузько патріотичному” світогляду належить схильність нарікати на долю, на важке життя. Це характеризувало українців і в минулому (печиніжинсько-половецький період), і властиве їм сьогодні. Це позначилося і на мовному питанні: “Українці споконвіку звикли були чути довкола чужу мову й не цуралися людей із іншим обличчям і іншою вдачею”, – писав М. Костомаров. Він неодноразово підкреслював, що з самого

початку становлення Москви народ цього міста виявляв “нахил поширювати свій край, зростати за чужий кошт, проковтнути сусідів: її (Москву) тягне до хитрої політики, до завоювання”. Таку експансивність росіян М. Костомаров пояснював тим, що до них, як колись до Риму, збіглися всякі волоцюги і утворилася їх “мішанина”. Логічно припустити, що до міграції завжди схильніші люди сильні, експансивної вдачі і що й це об’єднувало вихідців з різних країв Півночі. Танки і гармати на постаментах як почесні “пам’ятники” – явище виключно російське. З такого ж джерела і вічно живуча пам’ять про перемогу у Другій світовій війні, що не характерно для інших її учасників [2].

Сьогодні ми особливо відчуваємо великі втрати території, порушаність нашої мови та культури. Та попри все ми захищаємо свій край, свою землю.

Література:

1. Дашкевич Я. Учи неложними устами сказати правду. – К.: Темпора, 2011. – 828 с.
2. Вишневський О. Український виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики). – Дрогобич: видавець Святослав Сурма, – 2010. – 160 с.

Тормахова В. М.

ДЖАЗОВІ ЕКСПЕРИМЕНТИ ДЖОНА ЗОРНА ЯК ПОЄДНАННЯ МУЗИЧНИХ ТРАДИЦІЙ СХОДУ І ЗАХОДУ

Сьогоднішній світ музики дуже різноманітний. Ми спостерігаємо змішування великої кількості всесвітніх культур, яке постійно наближує нас до того, що по суті вже стає «всесвітньою музикою» (world music). Сьогоднішній джаз вже не може не бути під впливом звуків, що проникають в нього практично з будь-якого куточка земної кулі. Європейський експерименталізм з класичною основою продовжує впливати на музику молодих музикантів, таких, як наприклад Кен Вандермарк, фріджазовий авангардист-саксофоніст. Потенційні можливості подальшого розвитку джазу в даний час досить великі, оскільки шляхи розвитку таланту і засоби його вираження непередбачувані. Часто це пов’язано з об’єднанням з деякими стилями поп-культури. Наприклад, шведський колектив Movits! у своїй творчості змішує свінг з хіп-хопом. З іншого боку – це звернення до фольклору різних країн світу, які раніше не перетиналися, і навіть до несумісних, на перший погляд, музичних культур.

Одним з таких прикладів є творчість джазового музиканта-авангардиста Джона Зорна. Професійна діяльність Д.Зорна охоплює такі напрями: академічна авангардна музика, поєднання хардкору з клезмерською (традиційна народна музика східноєвропейських євреїв і особливий стиль її виконання) музикою і свінгом, синтез сладжа (різновид метал-панку) і нойза (різновид індастріала), а також електроакустичні експерименти. В якому б стилі він не самовиражався, особливе місце у його творах займає «спонтанно-модельована» імпровізація. Сам Джон Зорн називає себе «граючим композитором» (Д. Ухов). «По-перше, щоб його не зараховували до кола джазового мейнстріму. Бо до того, чим він займається ось уже тридцять років, він прийшов через академічний авангард, в якому все визначається не задалегідь, в нотах, а створюється безпосередньо в процесі

виконання» [1]. Захоплення музичним авангардом другої половини ХХ ст., зокрема творчістю П. Булеза, К. Штокхаузена і особливо стохастичною музикою Я. Ксенакіса наштовхнуло Д. Зорна на власні експерименти. Поєднання американського фрі-джазу з єврейським фольклором і європейським авангардом є на сьогоднішній день неординарною музичною подією.

Серед творів «граючого композитора» є камерні і симфонічні твори різних жанрів. В тому числі, «Химера», що прозвучала в Москві на фестивалі «Холодна альтернатива» у грудні 2001 року у виконанні Камерного ансамблю з Сіетла. Одні з творів точно виписані в нотах, інші побудовані за законами ігрових стратегій і ретельно розробляються самим композитором. Джон Зорн найчастіше присутній на сцені як віртуозний саксофоніст, але якщо виконується не джазова музика, то він виконує роль диригента – контролюючи і спрямовуючи напрям імпровізації музикантів (у процесі їх створення). Для джазової музики вторгнення в процес імпровізації є нетиповим, але якщо наслідувати академічну авангардну музику – це цілком природно. Внаслідок складної партитури, сучасної сонорної музичної мови диригент потрібен навіть невеликому ансамблю. Взагалі інструментальний ансамбль з композитором-виконавцем-диригентом на чолі – це ідеальний колектив для втілення музичних ідей Д. Зорна. Прикладом такого ансамблю є «Masada» - акустичний квартет з Дейвом Дагласом (Dave Douglas) - труба, Грегом Коеном (Greg Cohen) - бас та Джоєм Бейроном (Joey Baron) - ударні, який записав близько тридцяти компакт-дисків. За складом і естетикою він близький Орнетту Коулмену початку 60-х - яскраво окреслені теми та фрі-джазові імпровізації, але на основі єврейських ладів, а не афроамериканської блюзової стилістики.

Серед захоплень Д. Зорна виділяється також музично-просвітницька діяльність. Він є засновником декількох незалежних фірм звукозапису, зокрема «Avant» і «Tzadik». Остання, випустивши вже більше двохсот п'ятдесяти найменувань, пропагує, серед іншого, японський авангард і Radical Jewish Culture («радикальну єврейську культуру») - музичний напрям, фактично заснований самим Джоном Зорном.

Музичний світ дізнався про саксофоніста-композитора Джона Зорна і його дослідження єврейської музичної культури, як в рамках ансамблю Masada, так і поза ним. Ці роботи надихнули цілі групи інших джазових музикантів, таких, як клавішник Джон Медескі, який зробив записи з африканським музикантом Саліф Кейт, гітарист Марк Рібо і басист Ентоні Коулмен. Трубоч Дейв Даглас з натхненням впроваджує в свою музику балканські мотиви, в той час як Азіатсько-Американський Джазовий Оркестр (Asian-American Jazz Orchestra) з'явився в якості ведучого прихильника конвергенції джазових і азіатських музичних форм. Оскільки глобалізація світу триває, в джазі постійно відчувається вплив інших музичних традицій, що забезпечують зрілий матеріал для майбутніх досліджень і доводять, що джаз - це дійсно світова музика.

Література:

1. Ухов Д. Мирь Джона Зорна // Jewish.ru. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jewish.ru/culture/events/2004/04/news994199749.php>.

Білошицька Н. П.

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД У СТАНОВЛЕННІ ФАБРИЧНО-ЗАВОДСЬКОЇ ІНСПЕКЦІЇ В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

Утворення фабрично-заводських інспекцій у ХІХ ст. стало типовим явищем економічної історії європейських держав. Сприятливі промислово-економічні умови дали поштовх до розвитку фабрично-заводського виробництва, яке часто супроводжувалося надмірною експлуатацією робітників, що, у свою чергу, зумовлювало конфлікт між роботодавцями та працівниками і вимагало вирішення трудових спорів. Виконання цієї місії було покладено на фабрично-заводські інспекції, запровадження яких розпочалося з 30-х рр. ХІХ ст.

В сучасній вітчизняній історіографії дане питання розкрито неповністю. Більшість науковців через призму діяльності фабрично-заводської інспекції досліджують трудове законодавство, робітниче питання, розвиток промисловості загалом та ін. Серед них варто відмітити Ю. А. Холода [1], С. О. Білу [2], Т. Лазанську [3], К. П. Чорну [4]. Значно краще ця проблема розкрита у працях російських дослідників. В рамках науково-дослідного проекту «Інститут фабричної інспекції в Росії (1882-1914 рр.)» авторський колектив у складі А. Ю. Володіна [5], В. П. Богданова [6], Т. Я. Валетова [7], С. Р. Глазунова [8] – проробили чималу роботу у зборі, аналізі та публікації інформації, що значно розширює наші уявлення про утворення і діяльність фабрично-заводської інспекції в Російській імперії. Проте, автори обходять стороною функціонування інспекторату в українських землях, не приділяючи уваги Київському та Харківському фабрично-заводським округам.

Розкриваючи питання діяльності фабрично-заводської інспекції, вчені випускають з поля зору проблему взаємозв'язку інспекторату Російської імперії з подібними інституціями західноєвропейських країн. Хоча, сама ідея утворення інспекції як державного органу для здійснення контролю за дотримання трудового законодавства була запозичена на Заході. У зв'язку з цим, метою дослідження є розкриття впливу формування трудового законодавства західноєвропейських держав на становлення інституту фабрично-заводської інспекції Російської імперії та поширення її діяльності в українських землях. На основі аналізу, співставлення та порівняння показано подібні та відмінні риси функціонування даного державного органу в Англії, Німеччині, Франції, Російській імперії та інших європейських державах того часу.

Становлення фабрично-заводської інспекції в Російській імперії припадає на 80-ті рр. ХІХ ст., хоча розробкою питання фабрично-заводського законодавства держава зайнялася на два десятиліття раніше. У 1859 р. було опубліковано «Проект правил для фабрик та заводів у Санкт-Петербурзі та окрузі», за яким передбачалося утворення спеціального державного органу, який би контролював трудові відносини між робітниками та керівництвом підприємств. Але він був відхилений промисловцями. Далі розробкою фабрично-заводського законодавства зайнялися спеціальні державні комісії А.Ф. Штакельберга (1859-1862 рр.), М.П. Ігнатьєва

(1870-1872 рр.) та П.О. Валуєва (1874-1875 рр), хоча у їх проектах не йшлося про створення фабрично-заводської інспекції [8, с. 97-99]. Лише з приходом до влади М. Х. Бунге у Міністерстві фінансів активніше зайнялися розробкою даного питання. Будучи прихильником поглядів відомого на той час економіста І. І. Янжула, Бунге підтримав ідею створення державного органу, який би контролював діяльність фабрик та заводів, вирішував спірні питання між робітниками та підприємцями. До того ж збільшення частоти робітничих хвилювань та виступів пришвидшили роботу розв'язання робітничого питання.

Таким чином, з прийняттям Закону від 1 липня 1882 р. «Про малолітніх, що працюють на заводах, фабриках та мануфактурах» було затверджено утворення фабрично-заводської інспекції як державного органу, що буде спостерігати за дотриманням цього законодавства [9, с. 265-267]. За основу взято англійську систему фабрично-заводського інспекторату, яка вважалася класичним зразком того часу. Спочатку було організовано роботу 3-ох інспекторів, зокрема головним фабричним інспектором став Є. М. Андреев, посади Московського та Володимирського фабрично-заводських інспекторів розділили між собою І. І. Янжул та П. А. Песков. Для покращення управління у сфері промисловості територія Російської імперії у 1885 р. була поділена на 9-ть фабрично-заводських округів, які очолювали окружні інспектори. На місцях діяли губернські інспектори та їх помічники. Українські землі входили до складу двох фабрично-заводських округів, зокрема Київського та Харківського [10, с. 54-55]. Остаточного утвердження фабрично-заводська інспекція Російської імперії набула 3 червня 1886 р. з прийняттям Закону «Про поширення особливих правил нагляду за закладами фабричної промисловості та про взаємовідносини між підприємцями і робітниками та про збільшення чисельності фабричної інспекції» [11, с. 262-270]. Діяльність фабрично-заводських інспекторів регламентувалася «Наказом чинам фабричної інспекції Департаментом торгівлі і мануфактур Міністерства фінансів про права та обов'язки фабричної інспекції» від 11 червня 1894 р. [12, арк. 12-25].

Як вище зазначалося, за основу створення інспекції Російської імперії була взята фабрично-заводська система Англії, що сформувалася ще у 30-х рр. ХІХ ст. Вперше «манчестерська доктрина» була порушена у 1802 р., коли підприємець Роберт Пиль запропонував законопроект про покращення умов праці робітників фабрик і заводів. Законом від 1819 р. заборонялася праця дітей, молодших 9 років, на підприємствах текстильної промисловості. З 1831 р. фабрикантам та їх родичам був перекритий доступ до роботи мировими суддями у вирішенні трудових спорів. Це вимагало створення спеціального органу, який би займався вирішенням робітничого питання та контролював дотримання трудового законодавства. Актом від 29 серпня 1833 р. запроваджено посаду фабрично-заводського інспектора та обмежено працю підлітків і малолітніх до 9-ти годин на добу. Також обов'язковим стає навчання малолітніх не менше, ніж 2 години в день [13, с. 53-60]. Спочатку інститут фабрично-заводського інспекторату складався з 4-ох інспекторів та їх помічників, права яких були значно обмежені. Підпорядковувався він Міністерству внутрішніх справ. Для покращення здійснення контролю територія Великобританії поділялася на 5 фабрично-заводських областей, до складу яких входили 42 округи, де працювало 83 інспектори та їх помічники. Перед вступом на посаду, фабрично-заводські інспектори складали іспит на знання промислової гігієни, прикладної механіки, історії та фабричного законодавства. За рангами інспекторат поділявся

на: молодших, старших, окружних інспекторів та інспекторів-асистентів, що набиралися з кола робітників, починаючи з 1893 р. Законами 1864, 1867, 1870 рр. правила фабрично-заводського законодавства, що діяли у текстильній промисловості поширилися на інші галузі. Накопичення законів потребувало їх кодифікації. Тому, був виданий «Акт про фабрики та майстерні 17 серпня 1901 р.», який набув чинності 1 січня 1902 р. та діє до сьогодні [14, с. 181-186].

Слідом за Англією фабрично-заводське законодавство почало розвиватися у Пруссії. Перший Закон, що забороняв працю малолітніх працівників, молодших 9 років, обмежуючи їх робочий день 10-ма годинами праці на добу, був прийнятий у 1839 р. За його дотриманням слідувала місцева поліція, яка часто мала спільні інтереси з підприємцями заводів та фабрик. З 1853 р. введено посаду фабрично-заводського інспектора, але факультативно, далеко не у всіх німецьких землях і не на всіх підприємствах. Інспектори мали право лише давати зауваження та поради робітникам, жодних законотворчих привілеїв у них не було. Ухваленням правил роботи на заводах і фабриках займалася Союзна рада. З утворенням Північнонімецького союзу у 1869 р. був прийнятий «Промисловий Статут» на основі пруських законів, який з 1871 р. набув чинності у всіх германських землях. Він став основою трудового законодавства Німецької імперії. Законом від 17 липня 1878 р. запровадження посади фабрично-заводського інспектора стало обов'язковим у всіх німецьких землях. Але варто зауважити, що інспекторат не мав єдиного центрального органу управління. До того ж, права та обов'язки інспекторів значно різнилися залежно від території функціонування. У Пруссії та Саксонії вони часто називалися промисловими рідниками. Загалом виділялися окружні фабрично-заводські інспектори, просто інспектори та їх асистенти [14, с. 186-190].

Не відстала від Англії та Німеччини і Франція. Тут вперше про експлуатацію дитячої праці заговорили у 40-х рр. XIX ст. Законом від 22 березня 1841 р. обмежувалася праця дітей на фабриках і заводах, але не існувало інституції, яка б контролювала цей процес. Тому, Законом від 3 червня 1874 р. офіційно затверджено посаду фабрично-заводського інспектора. Інспекторат поділявся на окружних та департаментських інспекторів, які затверджувалися Міністерством торгівлі та промисловості. З 1892 р. фабрично-заводська інспекція поширила свою діяльність на всі галузі промисловості. Підсумкові дані по роботі узагальнювалися у щорічних звітах [14, с. 191-194].

Процес становлення фабрично-заводських інспекцій у XIX ст. не оминув й інші європейські держави. Зокрема, в Австро-Угорській імперії посада фабрично-заводського інспектора була затверджена у 1883 р., у Данії – у 1873 р., в Іспанії – у 1876 р., в Швейцарії – у 1877 р., у Швеції – у 1881 р., в Італії – у 1886 р., у Бельгії та Голландії – у 1889 р., у Португалії – у 1891 р., в Норвегії – з 1892 р. Поряд з утворенням цих державних інститутів нагляду та контролю за організацією праці на фабриках і заводах набирає масовості розробка фабрично-заводського законодавства [15, с. 280-295].

Отже, становлення фабрично-заводської інспекції Російської імперії стало логічним продовженням економічних процесів, що раніше відбулися у західноєвропейських державах. Розвиток промисловості, зокрема фабрично-заводського виробництва, вимагав узаконення дій підприємців та робітників для запобігання конфліктів між ними. Тому, користуючись попереднім досвідом Англії, Німеччини, Франції та інших країн, міністр фінансів М. Х. Бунге у 1882 р. запровадив

посаду фабрично-заводського інспектора в Російській імперії, діяльність якого поширилася й на українські землі.

Література:

1. Холод Ю. А. Фабрично-заводське законодавство Російської імперії у кінці XIX – на початку XX ст. / Ю. А. Холод // Вісник національного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 32. – С. 175-181.
2. Біла С. О. Формування інституційно-правового середовища розвитку підприємництва та соціальної відповідальності бізнесу в Російській імперії (кінець XIX – початок XXст.) / С. О. Біла // Формування ринкової економіки: Збірник наукових праць. – Спец. Вип. Проблеми сучасної економіки та інституціональна теорія. – К.:КНЕУ, 2010. – С. 365-378.
3. Лазанська Т. І. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.) / Т. І. Лазанська. – К: Інститут історії України НАН України, 1999. – 282 с.
4. Чорна К. П. Історико-правовий аспект становлення правового регулювання права на здорові та безпечні умови праці в Україні / К. П. Чорна // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – 2013. – № 27. – С. 572-581.
5. Володин А. Ю. Об исследовательском проекте «Институт фабричной инспекции в России (1882-1915) / А. Ю. Володин // Экономическая история. Обзорение. – М.: Изд-во МГУ, 2007. – Вып. 13. – С. 7-8.
6. Богданов В. П. Развитие систем фабричной инспекции и общественного призрения в конце XIX в. / В. П. Богданов // Экономическая история. Обзорение. – М.: Изд-во МГУ, 2007. – Вып. 13. – С. 67-71.
7. Валетов Т. Я. Фабричное законодательство в России до Октябрьской революции / Т. Я. Валетов // Экономическая история. Обзорение. – М.: Изд-во МГУ, 2007. – Вып. 13. – С. 34-44.
8. Глазунов С. Р. К вопросу о создании института фабричной инспекции в России в конце XIX века / С. Р. Глазунов // Вестник Тюменского государственного университета. – 2011. – № 2. – С. 96-102.
9. Полное собрание законов Российской империи: в 3-ох собраниях – Собрание третье: в 48 т. – СПб.: Государственная типография, 1886. – Т. 2. Спр. 931. – С. 265-267.
10. Володин А. Ю. Становление института фабричной инспекции в России (1882-1905) / А. Ю. Володин // IX Международная научная конференция «Ломоносов-2002», 9-12 апреля 2002 г. – М., 2003. – С. 53-56.
11. Полное собрание законов Российской империи: в 3-ох собраниях – Собрание третье: в 48 т. – СПб.: Государственная типография, 1888. – Т. 6. Спр. 3769. – С. 262-270.
12. ЦДІАК України. – Ф. 574. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 12-25.
13. Ностиц Г. Рабочий класс Англии в XIX столетии. Из общей истории нашего времени / Г. Ностиц / Пер. с нем. П. Николаева. – Изд. К. Т. Солдатенкова. – М.: Тип. В. Рихтер, 1902. – 741 с.
14. Энциклопедический словарь: в 86 т. / сост. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон; [под ред. проф. И. Е. Андреевского]. – СПб.: Типография Акц. Общ. Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 35 (69). – 476 с.
15. Луи П. Рабочий и государство: сравнительная история рабочего законодательства в странах Старого и Нового света / П. Луи. – М.: В. М. Саблин, 1907. – 548 с.

ТОРГІВЕЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ ПОДІЛЬСЬКОЇ ЗЕМЛІ З ГДАНСЬКОМ У XV – XVII СТ.

У литовсько-польський період української історії відбуваються економічні зміни, що сприяли появі спеціалізованих латифундій, розвиваються цехи та утворюється інститут перекупництва. Купці розділяються на тих, що ведуть торгівлю з іноземними державами, і тих, хто торгує на внутрішньому ринку країни. Усе це стає причиною збільшення кількості торгів та ярмарків у містах, а разом з тим і їх зростання. Це сприяє організації економічних союзів, таким на півночі Європи був союз Ганзи, до якого входило близько 200 великих і малих міст. Дослідження їх зв'язків з українськими землями є актуальним за сучасних євроінтеграційних процесів. В обраний хронологічний період Ганза перебуваю на піку розвитку, а Поділля продовжує відігравати важливого торгівельного посередника на євроазійському просторі.

В історіографії дане питання розкривалося дотично. Цією тематикою цікавилися такі історики як М. Грушевський [1], Я. Кісь [2], В. Лесников [3], М. Петров [4], О. Сидоренко [5] та інші. Метою даного дослідження є спроба розкрити місце та значення Поділля в торгівлі з містом Гданськом.

Місто Гданськ (Данциг) було одним із ключових міст ганзейського економічного союзу. Після підписання Другого Торнського миру 1466 р. між Польщею та Німецьким Ордену в руках Гданська зосередилася майже вся заморська торгівля. Казимир IV надав місту ряд привілеїв: повне самоврядування, дозвіл карбувати власну монету, гостьове право, дозвіл на відкриття та закриття порту і на утримання берегової охорони. Король також зобов'язувався не зводити в межах міста будівлі та засновувати поблизу нові міста, аби цим не створити імовірних конкурентів [6, с. 225].

Тому саме це місто стало приваблювати сюди торгівців як з Поділля, так і з інших куточків Центрально-Східної Європи. Так зерно з Подільського воеводства йшло через Західний Буг і Віслу до Балтійського моря (Гданська) і далі в західні країни [2, с. 83]. Також туди експортувалося збіжжя, переганялися череди волів, поставлялися попіл, поташ та інші лісові товари [7]. Митні записи Львова, одне із міст через який пролягала дорога до Данцигу, повідомляють, що серед товарів з Кам'янець і Поділля, які потрапляли на ринки Польщі були: великі гурти волів, коней, овеці і волячі шкури, віск, мед, риба, «коріння», лій, збіжжя, опончі, чистий шовк, різні вироби шовкової і вовняної матерії (пояси, тасьма), родзинки [4, с. 288].

Поділля славилася своїм тваринництвом, тому одним із найпопулярніших товарів, що надходив до міст Ганзи були воли. Їх продавали великими партіями на ринках Центральної Європи. Значну кількість цих тварин феодали отримували як повинності – «волова данина» – від селян та міщан. У більшості випадків їх купували на численних волових ярмарках у Барі, Вінниці, Кам'янці, Галичині, Снятині, Коломиї та інших містах. Так, у 1532 р. вінницький купець Мішель, який мав коронний привілей, купив у Молдавії 2 тис. волів [2, с. 83].

Старі волові шляхи проходили з Молдавії та Західного Поділля через Снятин, Коломию, Галич, Рогатин, Бібрку, Львів, Вишню, Мостиське, Перемишль, Ярослав і далі до міст Західної Польщі. Другий основний воловий шлях завдовжки 900

км пролягав від Поділля – через Теребовлю, Поморяни, Гологори, Буськ, Белз, Замостя, Красний Став, до Гданська. Волів продавали на ярмарках численних прикордонних міст західної Польщі купцям міст Бранденбургії, Саксонії, Турингії, Ляйпціга, Дрездена та ін. Конституція ще у 1524 р. встановлювала волові ярмарки в прикордонних містах Клепіце, Бжег, Сьвідніца, Шрем [2, с. 84]. Так, молодого вола на Поділлі і в Кам'янці можна було купити за 2 злотих, а за добре доглянутого – платили 3 копи грошей кам'янецької монети [4, с. 289].

Експорт худоби у цей час досяг такого рівня, що митна служба почала відчувати труднощі у здійсненні контролю за цією торгівлею. Адміністратор державних мит князь Януш Острозький повідомляв 1615 р. короля, що з Київщини, Волині і Брацлавщини волів женуть «різними і незвичайними шляхами, митні комори і прикоморки... обминають» [8, с. 12].

Позитивним для кам'янецьких купців був привілей підписаний Сигізмундом Старим у 1515 р., згідно з яким торгівці могли вільно довозити товари на ринки всієї Польщі без сплати мита, а також деякі інші пільги щодо їх перевезення. Цей привілей був підтверджений Сигізмундом II Августом у 1553 р. Цьому посприяло важке становище міста Кам'янця після 8-ми місяців облоги волооськими військами [4, с. 287]. Тому не дивно, що саме на цей період припадає розквіт подільської торгівлі. Однак у більшості випадків худобу гнали шляхтичі, вони не платили жодного митного побору і не прив'язувалися до жодного ярмарку, а доходили з своїм товаром до закордонних міст де їх товар купували іноземні купці. Так, на весну і літком 1607 р. з Поділля і Брацлавщини через Теребовлю переганялося близько 6 тис. волів [1, с. 177].

У XVI ст. у зовнішній торгівлі Поділля з Польщею значне місце займала деревина і продукти деревообробних промислів. Незважаючи на те, що першість у цьому виді торгівельної діяльності займали волинські купці, все ж таким подільські купці також активно вивозили лісове збіжжя до Польщі, а особливо Гданська [4, с. 288]. У другій половині XVI ст. активно вивозилося лісові товари до даного міста з численних маєтків князів Острозьких. Так, у квітні 1583 р. київський воєвода Костянтин Острозький продав у Гданську 2 ком'яги попелу і 5 ком'яг жита з волинських володінь, а з інших волинських і подільських маєтків – 9 ком'яг попелу і 2 ком'яги жита [8, с. 13].

Серед цих товарів у 50-60-і рр. XVI ст. найбільшого попиту набрав попіл. В люстрації кам'янецького старства 1570 р. зазначалося, що в старостві «було перед тим чимало лісів для палення попелу і роблення різних лісових товарів, але тепер для попелу вже дерева майже нема зовсім, лише до роблення ванчосу й клепок можна б ще дещо знайти» [8, с. 288].

Великий попит на ринках Західної Європи мав поташ, що використовувався у виробництві тканин, скла, мила, паперу, вибілювання полотен і бавовнях тканин. Європейські джерела XVI ст. пишуть: «поташ, що є товаром дуже великого значення деревина, придатна для різноманітного використання, особливо для корабельного виробництва, зокрема ванчос, що відзначається надзвичайною міцністю» потрапляли з Гданська через Нідерланди навіть до Італії [5, с. 49; 2, с. 83].

Одним із важливих аспектів ганзейської економічної діяльності XV ст. була торгівля хутром. Прикладом слугує аналіз діяльності торгівельного дому Фекінгузенів, а особливо їх торгівельні книги і ділова переписка. Основними організаторами даного дому були брати Гільдебранд і Зіверт, які вели активне

співробітництво починаючи від міста Новгорода і закінчуючи Брюге та Лондоном [3, с. 62].

Джерела дозволяють скласти детальну номенклатуру хутра, так в переписці і торговельних книгах фірми Фекінгузен зустрічається подільське хутро – «podolsches werk». Однак слово «werk» протиставляється і може означати будь-яке хутро, взагалі пушнина, але безсумнівно, слово це має і більш вузьке значення [3, с. 65].

Головними контрагентами дому Фекінгузен були міста Данциг (Гданськ), Рига, Ревель, з яких присилалася пушнина [3, с. 72]. Так, у період з 1418 – 1421 рр. з Данцигу вийшло 3 тис. «podolsches werk», вартістю 126 марок у прусській валюті. Литовського товару було вивезено 9163 штуки, що коштувало 469 марок, це було пов'язано з географічним розташування Поділля та його близькістю до даного порту. Усього було відправлено 37827 шкур, що майже в 3 рази менше, чим за попередній період [3, с. 75]. Данциг був центром торгівлі хутром не тільки для свого «хінтерлянда», але сюди привозять товар і з інших районів. Таким є «мазовецький товар», «угорський товар», «фінський товар» і «шведський товар» [3, с. 81]. Можемо припустити, що ганзейський порт балтійського моря не лише приймав подільську деревину і волів, а й був місце збуту пушнини, що раніше не піднімалося істориками.

Товари, які потрапляли до Гданську розходилися по всій Європі. Так, у 1460 р. місто відвідало 11 голландських торговельних кораблів, у 1475 р. – 160, 1530 р. – 235, 1583 р. – 1015. У 1557 – 1600 рр. через Зунд і Гібралтар до берегів Іспанії, Португалії та Італії прибуло 781 судно з Гданська [6, с. 306, 308].

Таким чином, північно-східний напрям подільської торгівлі використовувався доволі активно. Так, були налагоджені активні зв'язки з Московщиною та містами Великого князівства Литовського, куди направлялися не лише місцеві, але й східні товари. Окреме місце належало торгівлі з економічним союзом півночі, що ставав цілю для багатьох комерційних груп середньовіччя, в тому числі і купців з Поділля. Уся зовнішня торгівля служила інтересу транзиту, здобуваючи цим також і великі запаси товарів для внутрішнього ринку, що дозволяло Подільській землі залишатися конкурентною одиницею перебуваючи на прикордонні зі степом.

Література:

1. Грушевський М. Історія України – Руси: В 11 т. / М. Грушевський; [ред. П. Сохань]. – К., 1995. – Т. 6. – 680 с.
2. Кісь Я. З історії торговельних зв'язків України в XVI – I пол. XVII ст. / Я. Кісь / Історичні дослідження. Вітчизняна історія. – К., 1982. – Т. 8. – с. 82 – 87.
3. Лесников М. Ганзейская торговля пушниной в начале XV века / М. Лесников // Ученые записки Московского городского педагогического института им. В. П. Потемкина. – М., 1948. – Т.8. – Вып.1. – С. 61-93. – Режим доступу: <http://annales.info/evrope/hanza/ganzmeh.htm>
4. Петров М. Місто Кам'янець-Подільський в 30-х рр. XV–XVIII століть: проблеми соціально-економічного, демографічного, етнічного та історико-топографічного розвитку. Міське і замкове управління / М. Петров. – Кам'янець-Подільський, 2012. – 480 с.
5. Сидоренко О. До питання про участь України у європейській торгівлі Речі Посполитої / О. Сидоренко // Україна і Польща в період феодалізму: 36. наук. пр. – К., 1991. – С. 47-60.
6. Подаяк Н. Могутня Ганза. Комерційні простір, міське життя і дипломатія XII – XVII ст. Наукове видання / Н. Подаяк. – К., 2009. – 360 с.
7. Блануца А. Зовнішньоторговельні зв'язки України доби Ягеллонів: загальні тенденції / А. Блануца // Історія торгівлі, податків та мита : зб. наук. пр.

/ Державна митна служба, Академія митної служби України, Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара. - Дніпропетровськ, 2011. - №1 (3). - С. 37-40. - Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/itpm/2011_1/Vlanutca.htm

8. Колесник В. П. Розвиток торговельно-економічних відносин на Волині в XVI–XVIII ст. / В. П. Колесник, І. М. Пасюк // Іст. студії Волин. нац. унту ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2010. – Вип. 3. – С. 10–20.

Капіган Л. І.

МОДЕЛЬ МІЖЕТНІЧНИХ ВЗАЄМИН В ТИПОВОМУ ПРИКОРДОННІ

Закарпаття вважається типовим прикордонням або перехідною територією, де упродовж багатьох століть зустрічалися, взаємодіяли або вступали у гострий конфлікт різні політичні, соціальні та етнокультурні сили.

Історична специфіка Закарпатського регіону дається взнаки й у сучасній Українській державі. Згідно з новітніми напрацюваннями щодо окреслення культурно-цивілізаційного розмежування у Європі між західною, латинською цивілізацією й цивілізацією східною, православною, територія Закарпаття так само, як і терени Східної Галичини, зараховується до західної частини цього міжцивілізаційного двоподілу [1, S. 422.].

Майже 1000 років край належав до Угорщини (до 1918 р.), а його населення зазнавало потужного мадяризаційного тиску; згодом за наслідками міжнародних угод по завершенню Першої світової війни увійшов до Чехо-Словаччини, нетривалий час 1938/39 рр. мав автономний статус у складі цієї держави й навіть був «українським П'ємонтом» – незалежною Карпатською Україною, яку невдовзі захопила гортістська Угорщина. З 1945 р., згідно з міждержавною угодою між СРСР та Чехословацькою Республікою, увійшов до складу УРСР/СРСР.

Вітчизняні й закордонні учені провели значну роботу щодо дослідження етнополітичних й етнокультурних процесів в історії України, однак необхідність вивчення досвіду суспільної, в тому числі мовно-культурної, міжконфесійної взаємодії на прикладі багатонаціонального Закарпаття очевидна. Це, по-перше, сприятиме процесу наукового осмислення ключових проблем етнічної історії регіону, одного із найбільш своєрідних у Європі як за етнічно строкатим складом населення (з одночасним домінуванням титульної нації – українців), так і розмаїттям конфесій краю, а, по-друге, допоможе окреслити дискусійні питання, які можуть стати предметом подальших наукових пошуків.

З приєднанням Закарпаття до УРСР та СРСР виразною ознакою життя регіону стала перманентна й потужна ідеологізація усіх сфер суспільно-політичного, науково-освітнього, культурно-мистецького життя й навіть побуту краян. Аналіз особливостей здійснення «радянізації» Закарпаття, виявив суперечливі і деколи незрозумілі в своїй непослідовності заходи влади, які розділили свідомість краян, насамперед науково-педагогічної інтелігенції, у значної частини якої розвилися такі якості, як максималізм, конформізм (політичний і моральний), соціальна апатія, а в іншій утвердилися прагнення до творчої діяльності за нових умов. Ліквідація неписьменності у регіоні, загальна освіта, в тому числі мовою національних меншин, організація Ужгородського державного університету й квота місцевих уродженців серед його студентів, постійний контакт із надісланими спеціалістами

зі східних областей республіки, взаємний обмін інформацією сприяли формуванню у більшості населення Закарпаття загальноукраїнського менталітету й ідентичності [4].

В етнічно строкатому краї з точки зору пропаганди переваг «радянської національної політики» важливим було дати можливість дітям представників національних меншин здобувати освіту рідною мовою й саме угорці, після росіян і українців, були чи не єдиною національною групою населення Закарпаття, задоволенню специфічних культурно-освітніх потреб сприяла влада. Це стосувалося, насамперед, організації національного угорського шкільництва та створення умов для отримання угорською молоддю вищої освіти у комунізованих вищих навчальних закладах Західного регіону України. Однак і в цьому разі забезпечувалася насамперед проросійська орієнтація студентства. У шкільній політиці влади щодо угорського населення Закарпаття виразно спостерігався курс на русифікацію, тобто угорсько-російську двомовність, а не угорсько-український білінгвізм – логічний з огляду на домінування українців у населенні Закарпатської області [6].

Проте задекларований «диференційований підхід» радянської адміністрації до угорського населення регіону, який спершу обмежувався переважно намаганням здійснити його марксистсько-ленінську індоктринацію угорською мовою, зазнав невдач. Невдач. Через високий мовний бар'єр і брак мотивації опануванням російською мовою угорцями краю, зусилля обласної влади щодо русифікації місцевого угорського населення дали мінімальні результати. Кадрова політика адміністрації області щодо угорської й румунської національних меншин Закарпаття теж зазнала фіаско, адже представники цих етносів не лише стійко зберігали власну національну ідентичність, а й виявляли значну опірність заходам радянзації регіону, не поспішаючи рекрутувати своїх представників до місцевого владного істеблішменту [3].

Реальні міжнаціональні взаємини у Закарпатті, за окремими винятками, були далекими від ідеальної пропагандистської картини й керівництву області доводилося згладжувати антиугорські настрої окремих делегованих до краю фахівців або й автохтонного українського населення Закарпаття.

«Беріївська відлига» 1953 р., яка дезавувала попередню національну політику Кремля насамперед у Прибалтиці й західних областях України, загальмувала курс на русифікацію суспільно-політичного життя й культурно-освітньої сфери Закарпаття [2]. Проте вже у другій половині 1950-х – першій половині 1960-х рр. чітко простежується повернення до послідовно жорсткого ідеологічного контролю з боку місцевої адміністрації по відношенню до представників різних національних, професійних та вікових груп Закарпаття.

Отже, у Закарпатті, очевидно, з огляду на пізніше включення регіону до складу УРСР/СРСР, процеси національно-державного розмежування, а згодом модернізації та урбанізації (у формі радянзації) відбувалися за сприятливіших й ліберальніших умов [5, с.50-124]. Тому на теренах краю за радянської доби його історії зберігалися до певної міри моделі міжетнічних взаємин, багаті регіональні традиції та позитивний соціодемографічний баланс. Дослідницькі пошуки в царині міжетнічних взаємин повоєнного Закарпаття сприятимуть глибшому, всебічному осмисленню витоків сучасного стану речей. Багатий і суперечливий закарпатський досвід, його науковий аналіз становитиме значний інтерес й для

інших прикордонних європейських регіонів.

Література:

1. Eberhardt P. Granica wschodnia cywilizacji łacińskiej w Europie / Piotr Eberhardt // Przegląd Wschodni: Kwartalnik (Warszawa). – 2006. – Т. X. – З. 2 (38). – S. 417–427.

2. Капітан Л.І. «Беріївська відлига» в Закарпатті / Капітан Л.І. // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць/гол.ред.В.М.Вашкевич.- К.: «Видавництво»Гілея», 2014. – Вип. 83 (4) – С.45-49.

3. Капітан Л. Дилема - «східняки» - «місцеві» у контексті кадрової політики радянської влади в Закарпатті/ Л.І.Капітан // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. Вип.№19 (312).2014.- Черкаси, 2014.- С.71-76.

4. Капітан Л.І. Етнонаціональний аспект «радянзації» Закарпаття: влада та інтелігенція / Л. І. Капітан // Сумська старовина. – 2011. – № № XXXIII–XXXIV. – С. 71–78.

5. Капітан Л. Етнокультурний розвиток Закарпаття у контексті радянзації краю, 1944–1964рр. //Лариса Іванівна Капітан. – К.:Видавництво«Варта», 2013.– 583 с.

6. Капітан Л. Поліетнічність як чинник формування освітнього простору Закарпаття повоєнного періоду / Л. І. Капітан // Пам'ять століть.– 2011. – № 5–6 (93–94). – Вересень – грудень. – С. 30–38.

Кундельський В. В.

ОКРЕМІ ШТРИХИ ПРО ЄВРЕЙСЬКИЙ ЧИННИК У МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХVІІІ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Правобережна Україна здавна була територією зосередження представників різних народів, серед них і євреїв. Єврейський відіграв важливу роль у міжнаціональних відносинах регіону. Після приєднання до складу Російської імперії євреї, як і все населення, поступово втягувались в орбіту інтересів самодержавства. Проте зміна підданства нічого істотного не внесла в їх становище і характер занять євреїв. Оренда, торгівля, ремесла, лихварство, як і раніше, були основними професіями цієї меншини [1, с.63].

Загалом умовно можна виділити два етапи у ставленні російської влади до єврейського етносу в указаний період: 1) відносна підтримка євреїв (кінець ХVІІІ – до 1825 р.), особливо за Павла I та Олександра I; 2) політика зросійщення та асиміляції українських євреїв за Миколи I. При цьому польська шляхта (насамперед великі землевласники) часто виступала основним гнобителем корінного українського населення Правобережної України. Євреї (знову ж таки, не всі) часто виступали посередниками у феодално-кріпосницькому гнобленні українців. При цьому не слід забувати, що не весь єврейський етнос складав багатий прошарок населення. Адже близько 75 % євреїв складали бідний і середній клас. І заробляли вони на життя дрібною торгівлею та ремеслами. Це були не зовсім багаті крамарі, шинкарі, шевці та ювеліри.

Для єврейських містечок типовими були бідність і перенаселеність. Щоб вижити у провінційних містечках з їхніми обмеженими можливостями та жорсткою конкуренцією, потрібні були працьовитість і кмітливість [2, с.246]. До того ж, кагальна організація єврейства спричиняла напруженість в українсько-єврейських

міжнаціональних відносинах. Кагальний замкнений устрій євреїв у містечках був окремим світом, де панувала їх релігія, культура і мова (ідіш), а контакти із зовнішнім світом обмежувались економічними відносинами. Кагали охороняли єврейську торгівлю і ремесло від християнського монополізму, захищали інтереси єврейських товаровиробників. На цій основі виникали напружені відносини євреїв із представниками інших етносів регіону. Так, у 1832 р. міський магістрат Кам'янець-Подільського порушив справу про заборону проживання євреїв в місті. Торгівельні лавки були зруйновані місцевим населенням на Руських і Польських фільварках. Однак російська влада виступила на підтримку євреїв і їм було дозволено проживати в місті, займатись торгівельною діяльністю, купувати нерухому власність [3, с.191].

Царизм заохочував єврейську колонізацію в Правобережжя. В 1795 р. євреїв прирівняли у правах з іншими підданими Росії. Фактично привілеєм стала "смуґа осілості", оскільки їм дозволялось оселятись в містечках і містах, навіть у губерньському Кам'янці-Подільському. Закон про євреїв 1804 р. надав їм право набувати землю від дідичів в межах осілості. Передбачалось виділити для поселень євреїв 30 тис. десятин скарбової землі. На початку XIX ст. євреїв звільнили від рекрутської повинності, розширили їх права [4, с.50].

Чи не найбільш вдалим для євреїв був період царювання Олександра I. Широкого поширення в єврейському середовищі набуло ім'я Олександр [5, с.198]. Імператор розпорядився давати євреям прізвища, які вони вибирали за місцем проживання (вінницькі, бродські, бершадські) чи за видом діяльності (різники, шойхети, сойфери) [6, с.114].

Загалом євреї ладили з корінними мешканцями, проте виявляли відносну миролюбність. Архівні джерела рясніють фактами міжетнічних протистоянь, непокори органам влади, навіть великі кримінальні групи. Наприклад, у 1830 р. житель містечка Михайпіль М. Лейбович займався незаконним винокурінням і навіть здійснював образи адміністрації митниці, за що був притягнутий до відповідальності «за неповиновение и буйственные поступки» [7, арк.81]. Єврейські міщани м. Меджибіж А. Перлін і М. Кройзман нанесли тілесні пошкодження О. Чорнолуському, від яких той помер [8, арк.5]. А в містечках Миколаїв і Чорний Острів Проскурівського повіту впродовж 1855–1862 рр. діяла єврейська банда із 20 осіб, якою керував Д. Геннер, виходець із Миколаєва, що займалась конокрадством, пограбуваннями, крадіжками й здійснила напад на Дунаєвецьку суконну фабрику. Злочини євреїв мали місце в Староконстянтинівському, Новоград-Волинському, Кременецькому, Дубенському, Ровенському, Ковельському, Заславському, Острозькому, Луцькому повітах Волинської, Бердичівському повітах Київської губернії [9, арк.11, 90, 248; 10, арк.126-127]. За їх участю процвітали хабарі та контрабанда, організовувались втечі арештантів із в'язниць [11, арк.16, 20, 40].

Часто економі з числа євреїв виступали посередниками у феодално-кріпосницькому гнобленні українських селян під протекцією польських поміщиків. Це аж ніяк не сприяло доброзичливим українсько-єврейським міжетнічним відносинам. У с. Кудринці Кам'янецького повіту Подільської губернії 22 квітня 1807 р. економ Я. Бронштейн жорстоко поводився з селянами, примушував їх працювати у святкові дні і систематично наносив тілесні пошкодження [12, арк.2-3].

За Миколи I (1825–1855 рр.) проводилась жорстка цілеспрямована політика асиміляції і зросійщення українського єврейства. Це здійснювалось різними засобами, зокрема: 1) введенням 25-літньої рекрутської повинності євреїв (адже

раніше рекрутську повинність виконували українські селяни). Указом імператора в 1827 р. на євреїв вперше в російській історії було поширено військову службу (хоча потім часто євреї її уникали); 2) запровадження державних російськомовних шкіл для євреїв замість єврейських хедерів; 3) руйнуванням системи самоорганізації єврейських громад, забороною в 1844 р. кагалів. Були інші укази Миколи I стосовно обмеження впливу єврейського чинника у Правобережній Україні [13, с.260].

Отже, у міжнаціональних відносинах євреї, як національна меншина, умовно пройшли два етапи свого розвитку: період підтримки з боку російської влади, особливо за Олександра I та другий етап за Миколи I – етап політики асиміляції і зросійщення, який укладнив становище євреїв, але приніс для російської влади очікуваних результатів.

Література:

1. Шестопал М. Євреї на Україні: (Історична довідка) / Матвій Шестопал; упоряд. і передм. В. В. Яременка. – К. : МАУП, 2002. – 240 с.
2. Субтельний Орест. Україна: історія / Орест Субтельний; пер. з англ. Ю. І. Шевчука; вст. ст. С. В. Кульчицького. – К. : Либідь, 1992. – 512 с.
3. Еврейская Энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в прошлом и настоящем / Под общ. ред. А. Гаркави, Л. Кацнельсона. – СПб. : Изд-во Брокгауза и Ефрона – Т. IX. – 959 с.
4. Філінюк А.Г. Російська колонізаційна політика на Правобережній Україні на рубежі XVIII – XIX ст. / А. Філінюк // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (збірник статей). – Вип. 9. – К. : Рідний край, 1999. – С. 43-56.
5. Живописная Россия. Отечество наше в его земельном, историческом, племенном экономическом и бытовом значении / Под общ. ред. П. П. Семенова. – Т. 5: Малороссия. Подолия и Вольнь. Полтавская, Черниговская, Волынская, Подольская, Киевская губернии. – СПб. : Изд-во тов. Вольф, 1897. – 332 с.
6. Хонигсман Я. С., Найман А. Я. Евреи Украины. (Краткий очерк истории). – Ч. 1. / Я. С. Хонигсман, А. Я. Найман; под общ. ред. д-ра ист. наук, проф. Горовского Ф. Я. – К., 1993. – 174 с.
7. Державний архів Хмельницької області, ф. 28, оп. 1, спр. 54, 98 арк.
8. Там само, ф. 28, оп. 1, спр. 118, арк. 5.
9. Там само, ф. 133, оп. 1, спр. 257, 248 арк.
10. Там само, ф. 303, оп. 1, спр. 10, 138 арк.
11. Там само, ф. 303, оп. 1, спр. 35, 104 арк.
12. Там само, ф. 1, оп. 1, спр. 13, 42 арк.
13. Кундельський В. В. Єврейство в контексті міжнаціональних відносин на Поділлі наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. / В. В. Кундельський // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Оіом, 2007. – Т. 1. – С. 258-264.

Пазиніч Ю. М.

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ УКРАЇНИ МІЖ СХОДОМ ТА ЗАХОДОМ

За роки незалежності України характерною рисою її зовнішньої політики можна визначити різновекторність, яка передбачає, з одного боку, пріоритет європейського шляху розвитку, а , з другого, тісні зв'язки, передусім соціально-економічні та культурні, з Росією. Проте сьогодні, коли Україна стала включена в глибокий конфлікт з Російською федерацією, що загрожує територіальній

цілісності та суверенності, варто враховувати досвід Української козацької держави XVII – XVIII ст.

Мета даного дослідження – розкрити сутність процесу розвитку міждержавних відносин, а саме міжнаціональних конфліктів між Українською козацькою державою, Річчю Посполитою та Росією. Для кращого розуміння суті проблеми слід використовувати ретроспективний розділ політичної науки.

Традиції проведення українцями міждержавної політики були закладені ще у XVI ст., які передбачали часту зміну козаками володаря-сюзерена, а інколи і одночасне визнання кількох сюзеренів з метою здобуття більших вольностей та привілеїв [1, с.34]. Політика полівасалітетності надавала можливість українським лідерам, “граючи” на дипломатичних інтересах європейських держав, маніпулювати напрямками їх зовнішньої політики для збереження найбільш вигідного становища власної держави на міжнародній арені.

Українська спільнота тривалий час розвивалася у рамках Великого князівства Литовського, яке наряду з Королівством Польським за Люблінською унією 1569 р. ввійшло у склад новоствореної Речі Посполитої з єдиним монархом, сеймом і сенатом, грошовою одиницею, зовнішньополітичною діяльністю; окремими залишалися уряд, адміністрація, суд, закони, військо.

Український гетьманат Війська Запорозького, характерними рисами якого були демократичні принципи існування, утворився на теренах руських воєводств Речі Посполитої. Українським землям гарантувалися права й вільності, які були при Литві, а українську еліту приваблювали конституційний устрій Польщі, політичні свободи й станові привілеї, відносна релігійна толерантність.

Від часу утворення Речі Посполитої до середини XVII ст. все більш загострювалися суперечності між статусом України в її складі та політикою уряду в українському питанні в політичній, національно-релігійній і соціально-економічній сфері. “Унія не створила умов для рівноправного співіснування народів, культур і релігій. Унаслідок укладення унії українські землі стали тереном економічної експансії польських феодалів” [2, с.122]. З 1569 р. польською елітою сформовано імперську доктрину, котрій суперечило надання певного політичного статусу українським землям, які проголошувалися споконвічними польськими. Розвиток польської імперської доктрини призвів до денационалізації більшості української еліти, яка консолідувалася з польською. Зближення кількості шляхти в Польщі, а особливо в західноруських областях входило в наміри Речі Посполитої: зосередив основну ідею державотворення виключно на шляхетському елементі, вона повинна була дбати про збільшення цього елемента, із якого складалася ратна сила держави.

Українська еліта через прагнення зрівнятися у правах з польською шляхтою займала переважно пасивну роль у перебуванні в складі Речі Посполитої, коли польська влада намагалася уніфікувати українські землі за власним зразком. Тому провідну роль у консолідації українського суспільства в складі Речі Посполитої в першій половині XVII ст. перетягнуло на себе козацтво. Початок конституювання українського козацтва як соціального стану відноситься до 70-х рр. XVI ст., коли Сигізмунд II Август за рахунок королівської казни утримував козацький реєстр з 300 низових козаків [3, с.175]. Польський уряд вбачав у козаках реальну силу в боротьбі проти татарської агресії, яку прагнув використати у власних інтересах. Коли над Річчю Посполитою нависала загроза, польський уряд вникав у козацькі потреби: обіцяв розширити реєстрове військо, збільшити платню. Козаки

добивалися вільного найму до сусідніх козацьких монархів.

Політичний устрій Війська Запорозького складався з козацької ради і кошового. Січі були притаманні наступні демократичні елементи: рівноправність всіх козаків, прийняття рішень більшістю, вільне обрання посадових осіб. Усвідомлюючи власну вагу і силу, козаки прагнули визнання польським урядом їх прав, свобод і рівноправності. Недочекавшись таких поступок від польського уряду, українці згуртувалися навколо національно-визвольної ідеї.

Внутрішні негаразди у Польщі призвели до втручання Росії, Пруссії та Австрії, які в кінці XVIII ст. поділили її територію. До так званих “негаразд” слід віднести слабкість королівської влади, надто широкі повноваження і привілеї шляхетського стану, серед якого звичайним явищем була корупція, падіння громадської свідомості і пригноблення других націй, в тому числі і українців. Оскільки королівська влада не передавалася у спадок, а мала бути обраною, це сприяло оформленню декількох партій, між якими суперечки стали неминучими, а поширені внутрішні зловживання приводом до міжусобиць [4, с.78]. Війна Б.Хмельницького оголила ці “хвороби” і поклала початок епосі занепаду Речі Посполитої, яка тривала до середини XVIII ст. [5, с.175]. Але у XVII ст., Польща залишалася ще досить сильною й з успіхом вела зовнішню політику.

До середини XVII ст. виразно окреслилася політика національно-релігійного переслідування православних українців: ліквідація православної віри й упродовження католицизму, етнічні чистки, дискримінація в галузях мови й освіти, усунення від участі в місцевому самоуправлінні, перешкоди в заняттях ремеслами, промислами й торгівлею. Функцію виразника національних інтересів перебрав на себе козацький стан, становлення якого супроводжувалося розвитком нового типу господарства – за суттю фермерського, на відміну від фільварково-панщинного, заснованого на праці закріпачених селян.

Усі суперечності, які Річ Посполита неспроможна вирішити, стали причинами національно-визвольної революції, внаслідок якої Україна розпочала власне державотворення. Отже, спалах національно-визвольної війни в середині XVII ст. був обумовлений міжнаціональним конфліктом. Будь-які міжгрупові конфлікти виникають, коли учасниками конфліктної ситуації являються групи з різними цілями та інтересами. Спробуємо розглянути конфліктну ситуацію, що склалася в середині XVII ст. на терені Східної Європи.

Конфлікт асоціюється в нас, перш за все, з протиріччями, проте не кожне протиріччя переростає у конфлікт. Для переростання їх у конфлікт потрібно ряд додаткових умов: протиріччя повинно усвідомлюватись людиною або великою групою людей, одночасно сприйматися як значима проблема, що потребує вирішення. Окрім цього, для конфлікту характерна активність, яка спрямована на вирішення проблеми, на пошук виходу з складної ситуації. Лише при наявності цих трьох характерних ознак ми маємо говорити про існування конфлікту.

Розглядаючи події в середині XVII ст. скрізь призму вищенаведеної теорії, видно, що кожна сфера дала свою тріщину: релігійна, соціальна, економічна, політична, національна. (див. табл.1)

Таблиця 1. Аналіз конфліктної ситуації між Гетьманщиною, Річчю Посполитою та Росією

Сфера	Військо Запорозьке (ВЗ) – Річ Посполита (РП)	Активність щодо вирішення	Предмет суперечності	Активність щодо вирішення
Релігійна	<p>Пріоритет католицької віри. Утиск православної віри.</p> <p>Переслідування православних українців.</p>	<p>Українці виступали за релігійне відродження православ'я і свободу православного віросповідання.</p>	<p>Православна віра вже не зазнавала переслідування. Проте Київський Патріархат був ліквідований, а українська церква перейшла під керівництво Московського патріарху.</p>	
Соціальна	<p>Масовий рух усіх верств українського населення проти ек., соц., пол., нац., і реліг. гніту. Бажання старшини зрівнятися в правах з шляхтою.</p>	<p>Масове покочення населення, що надавало їм певні пільги у землеволодінні, кори-стуванні млинами. Бажання старшини зберегти свої привілеї у протигорстві з козацтвом, міщанами сильніша за волю до незалежності. Всі шукали силу, здатну допомогти в подоланні супротивника.</p>	<p>Глибокий розкол всередині українського суспільства. Невраховання старшиною інтересів народних мас уможливило зіграння на цих протиріччях урядів інших держав.</p>	<p>У боротьбі за владу старшинські угруповання або гетьмани звергались за підтримкою до Російського Уряду.</p> <p>Намагання козацької старшини одночасного збереження давніх прав і привілеїв з отриманням пільг, якими користувалися російські дворяни.</p>

Економічна	<p>Фільварково-панщинна система господарювання РП. Крупне землево-лодіння. Кріпацтво. Перешкоди в заняттях промислами і торгівлею для українців.</p>	<p>Ліквідація існуючої системи соціально-економічних відносин, утвердження вільного землеволодіння (фермерського типу). Відсутність кріпацтва. Переваження дрібного землеволодіння.</p>	<p>Залучення України до загальноєвропейського ринку. Заборона Україні проведення самостійної торгівлі з європейськими державами. Залучення демографічних ресурсів України для проведення військових операцій і здійснення грандіозних будівництв (фортець, каналів та ін.)</p>	<p>Бажання українців провідити власну економічну політику зі збереженням традиційних торгових шляхів через Крим і Європу, а не Архангельськ.</p>
Політична	<p>До 1648 р. лише ідея обмеженої автономії в складі РП. Не мали про-грами створення незалежної Української держави.</p>	<p>Прагнення українців визнання польським урядом прав, свобод і рівноправності. Через відсутність поступок з боку польського уряду згуртування українців навколо національно-визвольної ідеї. Розпочата у 1648 р. національно-визвольна війна вивела Україну з юрисдикції РП. У лютому 1649 р. політична програма Б.Хмельницького вперше стала включати в себе ідею створення в етнічних межах існування українців соборної Української держави.</p>	<p>Письмового договору в Переяславі 1654 р. не підписано, визначення політичних відносин між державами відкладено на деякий час. Проте з кожним наступним обранням гетьмана, обсяг його повноважень та автономного становища України зменшувался. Україна сприймає Переяславську угоду як військовий союз, протекцію московського царя.</p>	<p>Намагання Б. Хмельницького отримати обопільність присяги, отримати гарантії від царя щодо не порушення українських прав і вольностей та оборону від Польщі. Намагання наступних гетьманів зберегти автономне становище України.</p>

Національна	Утиск національних інтересів українського населення через поширення сформованої у 1569 р. польською елітою імперської доктрини. Етнічні чистки. Дискримінація в галузях мови й освіти	Денаціоналізація більшості української еліти, яка консолидувалася з польською обумовило те, що провідну роль у консолідації українського суспільства у РП перетягнуло на себе козацтво. Соціальні і релігійні інтереси переважали над національно-політичними	Поступове обмеження української автономії. З часів правління Петра I заборонялося друкувати книжки українською мовою. Проводилася політика русифікації українського населення через змішані шлюби, зміни в менталітеті під час отримання освіти в Росії, сприяння кар'єрному росту лише лояльних до російського уряду та ін	Домінування серед козацької старшини в др.пол. XVIII ст. прагнення задовольнити особисті, передусім соціально-економічні інтереси, сприяло відсутенню національних питань на задній план, що призвело до остаточної ліквідації української державності.
-------------	---	---	---	---

Назрів конфлікт ментальностей, який спробували вирішити українці під приводом Б. Хмельницького. Така ситуація не була притаманна лише українському народу, що розпочав революція національно-визвольного характеру проти Речі Посполитої. Середина XVII ст. в Європі виявилась багата на типові події: Нідерландська революція, Англійська революція. Європейські революції засвідчили перехід суспільства до нових суспільних відносин. Незважаючи на те, що українська революція середини XVII ст. закінчилася поразкою, вона ознаменувала відродження української держави, хоча і в рамках Росії.

Знаходячись під протекторатом Росії, новостворена козацька держава Гетьманщина протягом свого існування зберегла свою автономність впродовж півтора століть до 1781 р. на відміну від Правобережжя, що відійшло до юрисдикції Речі Посполитої, і де будь-які прояви автономії були ліквідовані майже одразу.

Політична система Гетьманщини існувала в політичному вимір, окреслений кордонами держави, і функціональний вимір, визначений сферою чинності політичної системи та її складових частин.

Проте в умовах розквіту абсолютизму в Російській імперії посилювалися тенденції до централізму, до уніфікації із загальноросійським зразком, що об'єктивно призвело до конфлікту міжнаціональних інтересів.

Слід зазначити, що Україна була першою адміністративно-територіальною одиницею, яка ввійшла до складу Росії не як безправний, підкорений край, а на певних умовах, які впродовж тривалого часу забезпечували її автономне становище. Розпочатий ще під час національно-визвольної війни середини XVII ст. процес формування апарату управління в Гетьманщині

характеризувався тим, що, по-перше, був багато у чому скопійований з владної структури Запорозької Січі, де спостерігалось очолювання однією особою – гетьманом – військової, політичної, адміністративної влади. По-друге, передбачалася чітка субординація посадових осіб: вищий рівень - гетьман і генеральна старшина, рівень полків і рівень сотень. По-третє, не практикувалося обіймання декількох посад однією особою. Нарешті, адміністративний апарат управління був відносно невеликий і не бюрократизованим.

Принципово відрізняючись своїми політичними традиціями від російської практики, Гетьманщина опиняється у конфліктній ситуації. Аналізуючи зіткнення двох різновекторних сил із метою реалізації їх інтересів в умовах протидії, накреслимо структуру конфлікту. По горизонталі: суб'єкти конфлікту – сторони, які зіткнулися – Українська й Російська держави; предмет конфлікту – те, із приводу чого він виник – питання про українську автономію.

По вертикалі: початок або джерело конфлікту – розходження поглядів сторін на збереження автономних прав Української держави; розвиток конфлікту – поступовий, але неухильний наступ царату на українську автономію, що викликав прагнення українського народу зберегти власну державність, органи влади, суди, давні права і привілеї; результат конфлікту – остаточна ліквідація автономії України, що призвело до зникнення Української держави, її територіально-адміністративного, політичного, соціально-економічного устрою, правової, судової, фінансової системи.

Так, відсутність схожих ознак двох об'єднаних країн робило неможливим співіснування двох несумісних структур на рівних правах і втягнуло українські землі в орбіту загальноросійського життя.

Література:

1. Чухліб Т.В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648-1714 рр. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2003.
2. Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. – Львів: Львівський нац.унів.ім.І.Франка, 2002.
3. Щербак В. Українське козацтво в суспільно-політичному житті Речі Посполитої (XVI – перша половина XVII ст.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.) – Вип. 2. – К.: Інститут України НАНУ, 2002.
4. Герен Г. Руководство к истории политической системы европейских государств и колоний их. Ч. 2. – СПб., 1834.
5. Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. – Львів: Львівський нац.унів.ім.І.Франка, 2002.

Петков С. В.

СВЯТОСЛАВ ИГОРЕВИЧ: «КАГАН РУССОВ» И «ВЕЛИКИЙ КНЯЗЬ РУССКИЙ»

Итак, соответственно по традициям того времени Святослав, имея целый ряд титулов, среди них – король, архонт. Наиболее часто используемый по отношению к Святославу, конечно же, титул «великий князь».

Мы привыкли именовать киевских князей «великими киевскими князьями». Именно так называли Ярослава I Мудрого и его потомков. Но его отца Владимира I Великого «Красно солнышко» также как и деда – Святослава – митрополит

Илларион Киевский в своем трактате «Слово о законе и благодати» называет каганами.

«Восхвалим же и мы, – по немощи нашей <хотя бы и> малыми похвалами, – свершившего великие и чудные деяния учителя и наставника нашего, великого кагана земли нашей Владимира, внука древнего Игоря, сына же славного Святослава, которые, во дни свои властвуя, мужеством и храбростью известны были во многих странах, победы и могущество их воспоминаются и прославляются поныне. Ведь владычествовали они не в безвестной и худой земле, но в <земле> Русской, что ведома во всех слышанных о ней четырех концах земли. Сей славный, будучи рожден от славных, благородный – от благородных, князь наш Владимир и возрос, и укрепился, младенчество оставив, и паче возмужал, в крепости и силе совершаясь и в мужестве и мудрости преуспевая. И самодержцем стал своей земли, покорив себе окружные народы, одни – миром, а непокорные – мечом.» [1].

- **Каким образом князь руссов мог получить титул кагана?**
- **Значит ли наличие титула «каган», что славяне во времена правления Святослава признавали власть степных правителей?**

Споры вокруг данной цитаты исторического источника не утихают по сей день. Фантазии и домыслы приводят к тому, смешиваются эпохи, этносы, религии. И вследствие этого всех каганов считают иудеями, всех иудеев – евреями. Правителей называют раввинами, а раввинов хазарами. Некоторые договорились до того, что сына Святослава Владимира называют раввином, который якобы предал свою языческую веру и под влиянием матери-раввинки принял христианство. Полнейший абсурд.

«Хазарская тема», или даже правильнее сказать «раскручивание» древнего конфликта между язычниками и иудеями, является ключевой для целого ряда «ура-патриотически» настроенных славянских организаций. И многие партийные технологи подогревают интерес к данной теме, выхватывая из исторической канвы те факты, которые обостряют и без того не простые отношения в обществе.

Да, паразитирование на этнических и религиозных конфликтах прошлого – увь, продолжается и в наше время. Возможно, данная работа позволит развенчать некоторые из исторических мифов и будет способствовать консолидации славян на устоях, которые всей своей жизнью пропагандировал великий князь Святослав.

Внесем некоторую ясность. Варяжские предводители продвигаясь вниз по Днепру и захватывая новые территории столкнулись с Хазарским каганатом, который ранее включил в свой состав земли на которых обитали восточно-славянские народности: поляне, вятичи, радимичи и другие. Тюркский народ хазары был полирелигиозен. Часть населения исповедывало язычество, часть христианство, иные магометанство. Значительная группа во главе с правящей династией приняли иудаизм.

В ходе многолетних войн, Рюриковичи захватили земли Хазарского каганата. С этого времени хазары-иудеи оказались на территории Киевской Руси. Со временем их стали отождествлять с библейскими евреями. Они вольно расселились на территории Европы и в последующем составили значительные крупные национально-религиозные общины во всех европейских государствах.

Но вернемся к титулу «каган». Каган, кахан – титул правителей тюркских народов с древнейших времен.

Предводители варягов Аскольд и Дир, Олег и Игорь и их правонаследник

Святослав одолели хазарских каганов в ходе длительной борьбы. А, по древней традиции правитель, подчинивший своей власти иное государство получал титулы и регалии, принадлежавшие ранее правителю покоренной державы.

Остановимся подробнее на непосредственной роли Святослава в борьбе с Хазарской сверхдержавой. В 964 г. дружина под предводительством князя выступила на Восток, с целью решения стратегической задачи по ослаблению Хазарского каганата. В те времена данное государство являлось ключевой евразийской сверхдержавой и главным конкурентом Киевской Руси в контроле за Восточно-Европейскими пространствами. В ходе боевых действий под властью киевского князя оказались Волжская Болгария и Хазарский каганат.

На первом этапе походов Святослав принудил многочисленное племя вятичей платить дань не Хазарии, а Киеву. Затем Святослав нанес завершающий удар. Сначала он разгромил главных союзников хазар – волжских булгар, а затем захватил столицу Хазарского каганата, город Итиль, фактически разрушив хазарское государство до основания. Это стало важнейшим фактором дальнейшего доминирования Киевской Руси в Восточной Европе. Кроме того, князь организовал поход на Юго-Восток, где подчинил несколько северокавказских племен, в частности, касогов и ясов, которые до этого также были данниками Хазарии. Но до этого грандиозного похода князь совершил ещё целую серию операций.

Кроме прочего титул «каган» носили и иные правители народов проживающих в Северном Причерноморье и Поволжье. Так, с юных лет Святославу неоднократно приходилось состязаться в ратном деле с степными наездниками – печенегами. В те времена Русь состояла из подчиненных Киеву, но вполне самостоятельных земель, в которых были свои князья.

Вероятнее всего, что именно перед Святославом прежде всего встала задача, которую пытались решить его предшественники: Олег и Игорь. Во-первых, устранение внутренней оппозиции в лице удельных князей, принадлежащих к местной династии. Во-вторых, покорение степных народов Приазовья: торков, берендеев и черных клобуков (черных болгар). В деле консолидации внутренних сил и создания боеспособной рати, князь уверенно продолжал политику предшественников. Наиболее успешным «собирателем» земель вокруг Киева, бесспорно, был Олег. Он ставил на покоренных землях крепости и сажал в них преданных воевод с дружиною. Административные реформы Ольги внутренне сплотили государство. В киевскую дружину стекались воины со всех подвластных земель.

Достигнув совершеннолетия, Святослав под своей рукой имел подготовленное войско, с которым начал воевать против внешних и внутренних врагов Киевского государства.

В трудах по укреплению государства Святослав проявил себя не только блестящим воином, но и выдающимся политиком. Ему удалось не просто покорить степные народы и завоевать бескрайние Восточноевропейские территории, а сделать народы, занимающиеся испокон веков скотоводством и промыслами в бассейнах Дона, Днепра, Днестра, Дуная и Кубани своими верными союзниками. И это, в свою очередь, позволило Киевской Руси получить мощную легкую конницу. Логично, что именно благодаря поддержке степных наездников великий князь мог осуществлять свои молниеносные рейды.

«Каган не есть само по себе имя, но относительное имя чести, ибо славянских

и сарматских народов владетелей многие писатели каганами именуют, как Дилих и Бароний о венгерских князьях до крещения, и Мауроурбин в Славянской истории, Готфрид в Хронике многих каганов упоминают. О казарском кагане, гл. 16, н. 42, в молитве акафиста, н. 56, Оскольда каганом именуется; оное же Слово мунгальское, гл. 46, н. 12» [2].

Святослав как правитель Великой Степи, властвовавший над степными народами, чьи правители именовались каганами, вполне мог также носить такой титул. Более того он был «каганом каганов», а для степных народов не только верховным правителем, но и верховным жрецом, в чьих руках сосредоточена вся полнота власти.

Таким образом, титул Святослава являлся не просто пустым звуком, а был подтверждением знатности его рода. Святослав являлся продолжателем знатной и известной всей Европе и Азии династии, которая имела тесные давние связи со скандинавскими, европейскими, кавказскими родами.

В договоре с византийским императором Святослав именуется себя «великим князем русским». Также именовал себя и князь Игорь – отец Святослава, подписывая договора с греками. Потомков Святослава летописцы именуют «великими киевскими князьями» этот титул был основным на протяжении столетий. Именно так именовали себя предшественники Святослава. Потомки Святослава получали этот титул по старшинству в роде. Если все князья именовались просто князьями и далее в зависимости от княжества, которым они непосредственно управляли. То князь, который сидел на великом киевском столе считался верховным правителем, первым среди равных. Но такой порядок установился уже после смерти Ярослава I Мудрого – внука Святослава.

- **Почему в приставке к титулу употребляется приставка «великий»?**
- **Великий «князь руссов» или «великий киевский князь»?**

Итак, фактически князь Святослав носил несколько титулов. Как владыка славян – великий князь русский. Заметьте даже не киевский, а русский! Как главный предводитель варягов – конунг. И, наконец, как верховный правитель степных народов – каган.

Но, Святослав, который отождествлял себя с воинским сословием и однозначно являлся главой и олицетворением дружины как воинской касты, несомненно, считал, что ему вовсе нет необходимости уподобляться восточным деспотам, которые превозносили себя во всевозможных эпитетах. Мы помним длинные перечни титулов османских и российских императоров. Святослав именовал себя «великий князь русский». Этот титул являлся главной гордостью и достоинством Святослава. Им пользовался предводитель руссов при составлении дипломатических документов.

Литература:

1. Митрополит Илларион Киевский. Слово о законе и благодати / Илларион, митр. – М. : «Академика», 2013. – 176 с.
2. Татищев В. История Российская / В. Татищев. – М. : «Аст», 2005. – Т.1.

МІЖ ПРОСВІТНИЦТВОМ ТА АВТОРИТАРИЗМОМ: ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ КАТЕРИНИ ІІ ГЕТЬМАНЩИНОЮ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТ.

Прихід до влади в Російській імперії Катерини ІІ суттєво вплинув на історичний розвиток Лівобережної України. Зміцнення засад просвітницького правління добре впорядкованої держави було основною метою Катерини ІІ. В основі її програм лежала мета унітарної держави. Національним особливостям імператриця не надавала великого значення. Вважалося, що вони просто відображають різницю у рівнях розвитку. Катерина ІІ вірила, що з адміністративною інтеграцією та більш однорідним розвитком регіональні відмінності зникнуть. Кінцевою метою мала бути інтеграція всіх підвладних російській імперії земель в адміністративно-економічному, інституціонально-соціальному та культурному плані [1, с. 35]. Яким чином нова імператриця намагалася досягнути своєї мети та чи насправді керувалася принципами просвітництва в управлінні державою? На ці та інші запитання спробуємо дати відповідь.

Впровадженню плану Катерини ІІ на території Гетьманщини міг помішати тодішній гетьман К. Розумовський, тому імператриця застосовуючи різні маніпуляції та звинувачення змусила його подати у відставку, а для керування землями Лівобережної України відновила так звану Малоросійську колегію, президентом якої призначила військового командира П. Румянцева. Одразу ж після свого призначення генерал-губернатором П. Рум'янець отримав інструкцію, в якій імператриця виклала детальний план дій по управлінню українськими землями в складі Російської імперії. У жовтні 1764 р. вона наказала своєму секретареві Олсуф'єву розробити, на підставі своїх власних зауважень, інструкції для майбутнього генерал-губернатора Гетьманщини. В своєму листі до Олсуф'єва імператриця зазначала, що українські землі є плодovitими і багатими, але незважаючи на це імператорська казна останнім часом не отримувала ніяких прибутків від цих земель [2, с.189].

Крім того, Катерина ІІ наказала новопризначеному генеральному прокурору князю А. А. В'яземському керуватися принципами адміністративної централізації та русифікації стосовно західних територій, що мали самоврядування, імператриця писала: "Малоросія, Ліфляндія та Фінляндія є провінціями, які користаються і управляються наданими їм привілеґіями, несподіване відторгнення від них було б неправильним, але ж і назвати їх чужоземними і поводитись з ними, як з чужоземними є більше, аніж помилка. Ці провінції, а також Смоленську, потрібно найлегшим способом привести до того, щоб вони зрусифікувались і перестали б дивитись, як вовки до лісу. Це буде легко зробити, якщо розумні люди будуть вибрані начальниками в тих провінціях, а в Малоросії, потрібно буде старатися, щоб час та ім'я гетьманів зникли" [3, с. 349].

Імператриця добре знала про антиросійські настрої, які були поширені серед українського населення, а особливо козацької старшини і прагнула змінити це невдоволення на прихильність і любов. В інструкції Рум'янцеву вона писала: "час самий собою відкриє очі народу і доведе, наскільки йому буде легше і веселіше, коли буде влаштований крашій в усьому порядок, він побачить себе позбавленим

від багатьох маленьких тиранів, які його мучили, але і сьогоднішній час різними способами може вам посприяти і ви залучитесь великою довірою з боку народу” [4, с. 376].

Хоча сам П. Рум'янцев на посаді генерал-губернатора володів досить широкими правами, але фактично він був повністю підпорядкований імперському уряду. Його влада в адміністративному плані була абсолютно незалежною від колегії, але він перебував в повному підпорядкуванні сенату та імператриці [5, с. 45]. Малоросійська колегія призначалась, як звичайна губернська канцелярія і повністю залежала від Рум'янцева. Така форма була притаманна і діяльності попередніх колегій, проте зросла кількість її членів, був змінений порядок засідань, а також, що не менш важливе, українські і російські члени колегії були зрівняні в правах. Генерал-губернатор отримав значно більші повноваження і можна навіть сказати, його влада була фактично рівноправною владі гетьмана [6, с. 252].

Надзвичайно важливою подією в історії не тільки України, але й цілої Російської імперії після скасування гетьманства було скликання Катериною II Комісії для укладення нових законів. Це мав бути свого роду парламент із законодавчими функціями [7, с.3]. В Гетьманщині вибори позначилися кількома несподіваними інцидентами. Так, на зборах ніжинського та батуринського шляхетства було ухвалено рішення, щодо прохання про дозвіл обрання гетьмана. Рум'янцеву це не сподобалось і він відрядив бунчукового товариша (в майбутньому канцлера Російської імперії і князя) Олександра Безбородька та секретаря Малоросійської Колегії (в майбутньому міністра освіти, військового канцеляриста Петра Завадовського), які привезли інший наказ, нібито укладений цим шляхетством. Шляхетство одноголосно ухвалило, що вони будуть захищати старий наказ, також ними було обрано депутата, ним став Г. Долинський. Це викликало гнів П. Рум'янцева. Він скасував обрання Долинського, а на виборців наклав грошову кару в сумі 550 карбованців. Всіх виборців було позбавлено урядових посад, наказано надалі не призначати їх на жодні посади. Крім того всіх обраних депутатів віддано під суд, який провадився найбрутальнішим способом. Вирок був жорстокий: 11 осіб присуджено до смертної кари, решту — на довічне ув'язнення. Катерина II помилила всіх засуджених не бажаючи сіяти невдоволення серед старшини, а також з мотивів позиціонування себе, як ліберальної правительки [8, с.374]. Ця справа набула широкого розголосу по Україні, а протест Долинського та його товаришів проти поводження з ними російської адміністрації розходився у відписах по всій Україні.

1767 року, коли в Москві почалися засідання “Комісії для складання нового Положення”, сталася ще одна несподіванка; замість із захопленням сприймати обіцянки цариці про створення нового ладу, українські депутати вимагали поновлення того козацького ладу, який нищила Катерина, і обрання гетьмана, саме ім'я якого хотіла вона, щоб всі забули [6,с.6]. Катерина II не очікувала таких радикальних вимог від Комісії і під претекстом війни з Туреччиною, Комісію “тимчасово” — нібито до закінчення війни — розпущено. Але більше її вже не скликали.

1783 р. було завдано удару по селянах. Оскільки через неефективність раніше виданого наказу про заборону переходу селян з одного місця на інше, царських уряд вирішив ще жорсткіше поставитись до них і вже назавсім заборонив селянам переміщатися з того місця проживання на якому він був записаний під час останньої

ревізії. Цим самим було запроваджено остаточне закріпачення українського селянина і підведення його під дію загальноросійського закону про закріпачення [9, с.379]. Цей момент вдало висвітлив А.К. Толстой, обігруючи листування Катерини II з Вольтером і Дідро:

“Madame¹, при вас на диво
Порядок расцветет, -
Писали ей учтиво
Вольтер и Дидерот,-

Лишь надобно народу,
Которому вы мать,
Скорее дать свободу,
Скорей свободу дать.”

“Messieurs, - им возразила
Она,- vous me comblez”², -
И тотчас прикрепила
Украинцев к земле [10, с.43].

Отже, прихід до влади в Російській імперії Катерини II ознаменував новий етап в історії України. Нова імператриця була прихильницею “просвітницького правління”, яке базувалося на антифеодальних і антиабсолютистських настроях, та на діях вона навпаки намагалась обмежувати права своїх підданих. Катерина II висловлювалася на користь “поліцейської” держави. Як результат, гетьманське управління та українська автономія були замінені на кероване намісництво та підпорядкування централізованій владі Російської імперії. Процес утворення та формування Малоросійської колегії повністю контролювався імперським урядом та й сам генерал-губернатор П. Румянцев-Задунайський, в основі своєї діяльності використовував інструкції Катерини II, а основним його завданням стало знищення автономії українських земель. Припинення роботи “Тимчасової комісії для складання нового положення” та остаточне закріпачення український селян показали, що методи управління Катерини II не мають нічого спільного з ідеями просвітництва.

Література:

1. РГАДА, ф.3, Оп.1, спр. 12.
2. Лист Катерини до Олсуфєва // Русский Архив. – 1863. – Т. 2. – С. 189.
3. Собственоручное наставление Екатерины II князю Вяземскому при вступление имъ в должность генерал-прокурора // Сборник русского исторического общества. – С. Петербург, 1871. – Т.7. – С.345-349.
4. Наставление, данное графу Петру Рум'янцеву, при назначение его малороссийским генерал-губернатором // Сборник Императорского исторического Общества. – С. Петербург, 1871. – Т. 7. – С. 376 – 391.
5. РГАДА, ф.13, Оп.1, спр.76.
6. Рубан В. Краткая летопись Малой России / В. Рубан. – СПб, 1777. – 252 с.
7. К истории Екатерининской комиссии для составления проекта нового уложения // Киевская старина. – 1885. - №9. – С.3-30.
8. Лазаревский А. По поводу ста лет от смерти гр.. П.А. Рум'янцева //

1 Madame (мадам) - так філософи звертались до Катерини II

2 “Messieurs, vous me comblez” – Шановні, ви до мене дуже добрі (переклад з французької)

Киевская старина. – 1896. - №12. – С. 374 – 394.

9. Грушевський М. Очерк истории украинского народа / М. Грушевський. – Санкт- Петербург: Общественая польза, 1906. – С. 379.

10. Толстой А. История государства Российского от Гостомысла до Тимашева / А. Толстой. — М.: Художественная литература, 1981. — Т. 1. – С. 43.

Савченко О. О.

АДАПТАЦІЯ ПОЛОНЕНИХ, ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНИХ ВЗАЄМИН НА СТЕПОВОМУ КОРДОНІ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

В останній час зросла увага до «стопового кордону» та до його ролі в вітчизняній історії. Це виглядає дуже актуально, так як деякі проблемні аспекти взаємодії різних культур на території сучасної України потребують переоцінки, з огляду на можливість залучити більш ширшу джерельну базу та інші підходи до їх трактування. Традиційно цей регіон розглядався як межа, що розділяла мусульманський і християнський світи. Акцент на принципову відмінність і «чуждість» цих середовищ давав можливість підкреслити концепцію «непримиримого ворога», яка міцно вкоренилась у історіографії. Але якщо трохи з іншого боку подивитись на цю проблему і сприймати Північне Причорномор'я не з точки зору державницького підходу, а як мікро регіон на стику цивілізацій, то можна помітити, що межа між цими світами мала умовний характер, так як багато в чому вони перетинались.

При розгляді відносин держав Східної і Центральної Європи з кочовими спільнотами, в основному, увага звертається на військово- політичний аспект їх взаємодії. У висвітленні ж стосунків з Кримським ханством, центральне місце частіше посідає проблема набігів. Дана тема вже піднімалась у вітчизняній і зарубіжній науці, як і тяжка доля бранців у Криму і Туреччині. Але нас цікавить інший, більш складний феномен цих відносин. А саме, захоплення полонених з метою не продажу, а своєрідної асиміляції або «натуралізації». Під даним терміном пропонується розуміти «введення» до складу власного соціуму (життєвого простору) представників іншого етносу чи релігії, як добровільне (втікачів, біженців, заробітчани) так і насильницьке (ясирян).

Зазвичай, набіги за полоненими практикувались по обидві сторони «Степового Кордону» Європи (християнсько-мусульманського «порубіжжя» від Піренеїв до Кавказу). Частина з них часто залишалась в «чужому» середовищі, переймаючи місцевий спосіб життя. Можна класифікувати подібні явища як «натуралізацію» цього населення з метою його використання: в Кримському ханстві – переважно у господарстві, в Речі Посполитій, Гетьманщині та Росії – у військовій сфері.

У випадку з Кримом, можна зазначити, що важливою складовою зовнішньої торгівлі в ханстві було зерно та інша сільськогосподарська продукція. Тому, частину бранців виокремлювали з торгівельного обороту і використовували у землеробстві, випасі худоби і ремеслах. Про це згадувало чимало очевидців, що подорожували Кримом. Наприклад, М. Броневський, говорив, що татари: «...имеют свои поля, обрабатываемые пленными венгерцами, русскими, валахами или молдаванами...» [1, с. 357]. Є дані, які також вказують, що в степовій зоні татарами і ногайцями створювались спеціальні поселення, де працювали «руські» полонені і вільновідпущеники. Вони були схожі на «зимівники» і виробляли продукцію, орієнтовану на експорт [2, с. 81]. Також, бранців та вільновідпущених (тих, хто

відпрацював полон на протязі 5–7 років і отримав свободу) залучали до заселення і обробки «пусток» – цілих земель, які за звичаєм, переходили у володіння тому, хто зможе їх обробити, або, мовою того часу: «оживити мертву землю». Цікаво, що схожа «займанщина» існувала і в українській практиці.

Як не дивно, та в козацькому середовищі, хоча і в менших масштабах, але зустрічались подібні випадки. Так, В. Брехуненко зазначає, що дехто з запорожців тримав полонених (як татар, так і вихідців з Московського князівства), які обробляли йому землю [3, с. 338]. Факт купівлі-продажу, та використання донськими козаками рабів (в тому числі і з ясиру) фіксує і Д. Сень [4, с. 197].

Полонених татар використовували частіше у військовій сфері, але в основному шляхта порубіжних земель. Так, в 1512 р. після битви під Вишнівцем, князь К. Острозький захопив певну кількість полонених, яких розселив на своїх землях. В 1506 р. теж зробив і М. Глинський (рід якого також мав тюркські корені) розбивши татар біля Клецька [5, с. 19]. Кочівники на військовій службі в державах, які межували зі степом, являлись звичною практикою, і формували цілий стан, на який покладалась охорона кордону. У польського короля Яна III Собеського в складі особистої гвардії навіть було дві роти яничар, які потрапили до нього в полон після битви під Хотиним 1681 р. [6, с. 13].

Окремої уваги потребує дослідження тюрко-слов'янських зв'язків XVI – XVIII ст. на рівні сім'ї. Так, неодноразово згадувалось про те, що в Криму була поширена практика одружуватись на полонянках, захоплених в набігах. М. Литвин, подорожуючи землями Кримського ханства, звертав увагу на те, що: «... вони не ганьбють брати шлюб зі своїми невільницями, за-хопленими в полон чи купленими...» [7, с. 29]. Кримські хани також віддавали перевагу дружинам з полонених черкесок і слов'янок, в той час як міждинастичні шлюби зустрічались в них доволі рідко [8].

Серед козацтво теж можна зустріти «асиміляцію» полонених. Як уже звертали увагу деякі дослідники, у джерелах часто фігурують жінки і діти, які були захоплені в наслідок козацьких походів на землі Кримського ханства. Так, у листі султана Сулеймана I до Сигізмунда Августа за 1538 р. йдеться, що козаки в околицях Очакова у тамтешніх жителі «пошарпали» не лише достатки, а й жінок і дітей. Ще в одному листі за 1541 р. йдеться про 150 жінок і дітей, що їх захопили «свавільники» з українських земель. Є і інших приклади з джерел XVII – XVIII ст., в яких згадується подібна практика [9, с. 11]. Можна зауважити, що велика кількість дружин у козаків була саме татарського походження. Вірогідно, добути в такий спосіб жінки цінувались у козаків (як тюркських, так і українських) доволі високо, і могли бути показником престижу. Також, можна припустити, що це, своєрідна форма звичаю – «умикання нареченої», який зустрічається постійно і у тюркських народах. Яскравим його прикладом є Чингіс-Хан, який в молодості викрав свою майбутню дружину (як і його батько Есугей-багатур – свою).

Загалом, змішані тюрко-слов'янські шлюби часто можна зустріти на прикордонні. Так, у вітчизняній історії відомі не лише козаки татарського походження (як Тарас Федорович), а й прізвища, які мають тюркські корені, або вказують на етнічну приналежність їх предків. Наприклад, Кочубей, яке вірогідно, походить від тур. «кючук» – «малий». Або Бут – прізвище одного з лідерів повстання 1637 р. Цим словом називали «товмачів» з татарської мови, і воно було довгий час синонімом слова «бусурмани» [10, с. 116]. Поряд з ними можна побачити і такі прізвища як

Татарин, Турчєня, Турченко, яких доволі багато в Зборівському та інших реєстрах. Інтерес викликає і ім'я Абдула (Обдула). Воно зустрічається у реєстрах 1649 та 1756 р. З арабської воно перекладається як «раб Божий». Серед відомих діячів можна назвати Григорія Абдулу – отамана «турецьких козаків» у Подністров'ї, та козака Переяславського курєня Івана Обдулу [11, с. 110]. Шлюби з представниками «іншого середовища» були присутні і на інших ділянках «фронтиру». Дослідники звернули увагу до звичаю на Дону – носити сережку у правому вусі козакам, які народжені від татарок. Така практика з'явилась у XVIII і у запорожців, вірогідно, після перебування їх під кримською протекцією [12, с. 158]. В. Кондаракі теж звертає увагу, що навіть в Криму, туземні греки і татари робили набіги за дружинами один до одного в села [13].

Таким чином, можна зазначити, що традиційні підходи до оцінки місця Криму і Північного Причорномор'я у вітчизняній історії потребують перегляду, адже численні джерела вказують, що «фронтирні» суспільства були доволі сильно інтегровані між собою. Степовий «кордон» мав скоріше умовний характер, а народи що там проживали мали високий рівень адаптації у середовищах власних сусідів. Стосунки між слов'янським і тюркським населенням мали складний характер, та не вичерпувались лише військовим протистоянням. Тому, їх взаємодія у соціальній і культурній площини, потребує окремого дослідження.

Література:

1. Броневский Мартин. Описание Крыма / М. Броневский // ЗИООИД. – Одесса, 1867. – Т. VI. – С. 333 – 367.
2. Грибовський В. Традиційна економіка причорноморських ногайців та її трансформації у XVIII ст. / В. Грибовський // Історія і культура Придніпров'я. – Дніпропетровськ., 2008. – Вип. 5. – С. 81 – 98.
3. Брехуненко В. Козаки на Степовому Кордоні Європи / В. Брехуненко. – К., 2011. – 503 с.
4. Сень Д. Казачество Дона и Северо-Западного Кавказа в отношениях с мусульманскими государствами Причерноморья / Д. Сень. – Ростов-на-Дону: И-во Эжного федерального у-та, 2009. – 278 с.
5. Акты издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов. – Т. XXXI. – Вильно: Русский Почин, 1906. – 627 с.
6. Brzezinski R., McBride A. Polish armies 1659 – 1696 (2) / R. Brzezinski, A. McBride. – London: Osprey Publishing Ltd, 1987. – 51 р. Литвин М. Про звичаї татар, литовців і москвитян / М. Литвин // Мемуари до історії Південної Русі. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 10 – 74.
8. Галенко О. Середньовічні держави південної України / О. Галенко // Історія державної служби в Україні. – К.: Ніка-Центр, 2009. – С. 141 – 172.
9. Балушок В. Рання козацька етнокультурна / В. Балушок // Історія українського козацтва. Нариси у 2-х т., т. 1., К., 2007. – С. 6 – 18
10. Ковалець Т. До питань про етнічний склад Війська Запорозького у першій половині XVII ст. / Т. Ковалець // Південь України : етноісторичний, мовний, культурний та релігійний вимір. Матеріали IV міжнародної наукової конференції. – Одеса, 2013. – С. 116 – 120.
11. Андреева С. Основні напрямки економічних відносин Запорозької Нової Січі з Очаковом / С. Андреева // Гілея. Науковий вісник. – К., 2011. – Вип. 52. – С. 109 – 115.
12. Сегеда С. Антропологічні портрети козаків – учасників битви під Берестечком / С. Сегеда // Кубань – Україна. Питання історико-культурної взаємодії. – Краснодар-Київ, 2011. – Вип. 5. – С. 155 – 163.

Сидорук С. А.

СТАНОВИЩЕ ВІДСТАВНИХ СОЛДАТІВ ПІСЛЯ СЕЛЯНСЬКОЇ РЕФОРМИ 1861 РОКУ

Сьогодні в Україні надзвичайно гостро стоїть питання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. А в умовах війни, коли їм доводиться важити своїм життям, воно набуває ще й значного суспільного резонансу. Вирішення цього складного питання потребує виваженого підходу до проблем нової генерації воїнів-ветеранів. Ця проблема не нова, але завжди актуальна не тільки для України, а й для будь-якої держави. Тому врахування історичного досвіду, є наразі надзвичайно актуальним.

Події середини ХІХ ст., коли українці служили у лавах російської імперської армії і захищали чужі, інтереси у не потрібних їм війнах, звісно, відрізняються від сьогоднішніх. Але вже тоді проблема соціального захисту військовослужбовців, особливо нижчих чинів, виявилась надзвичайно нагальною. У зв'язку зі скороченням термінів дійсної військової служби та закінченням Кримської війни, чисельність військової верстви у суспільстві значно зростає. У цивільне життя влилася велика кількість демобілізованих воїнів-ветеранів і відставних солдатів, тому питання про перегляд законодавчих положень щодо влаштування та унормування прав відставних солдатів ставало дедалі актуальнішим.

До окремих аспектів, окресленої у заголовку статті проблеми, дослідники зверталися, починаючи ще з другої половини ХІХ ст. Тому на сучасному етапі вивчення цієї проблеми є чимало суперечливих думок щодо ролі держави в житті демобілізованих воїнів. З досліджень останніх років варто виокремити праці російських дослідників П. Щербініна [1], Ф. Іванова [2], Л. Вакулової [3], Ю. Щербініної [4], та українських – М. Бармака [5], А. Філінюка [6], Н. Мацко [7], В. Бережинського [8], Т. Трофімчук [9], А. Скрипника [10] та автора цієї статті [11].

Метою нашої розвідки є з'ясування заходів держави, спрямованих на забезпечення інтересів відставних солдатів, зокрема їх оформлення їх соціального статусу та умов землекористування на землях поміщиків і, щойно звільнених від кріпацтва, селян.

Намагання властей полегшити адаптацію відставних солдатів у цивільному суспільстві окреслилися в перші місяці правління Олександра ІІ. Відповідні заходи відбувалися в руслі самодержавної політики, спрямованої на лібералізацію окремих сторін суспільного життя і були складовою частиною військових реформ 50-70-х рр. ХІХ ст. Їх необхідність на середину ХІХ ст. була очевидною не тільки в урядових колах. Про потребу реформування армії заговорили широкі кола громадськості. Ця проблема уже жваво обговорювалася на шпальтах періодичних видань [12, с. 286].

Після відміни у 1861 р. кріпацтва, докорінно змінилася адміністративно-управлінська структура села і, відповідно, постало питання про поселення відставних і безстроково відпускних нижніх військових чинів (рядових і унтер-офіцерів) на поміщицьких землях і в поселеннях селян, які вийшли з кріпосної залежності. Дана проблема потребувала вирішення і, відповідно, врегулювання на найвищому державному рівні. Тому Державна Рада, розглянувши висновок

Головного Комітету про “облаштування сільської місцевості, за поданням Міністра внутрішніх справ про порядок поселення відставних і безстроково відпущених чинів на поміщицьких землях і в поселеннях селян, що вийшли з кріпосної залежності”, запропонувала встановити для врегулювання цього питання окремі спеціальні правила. Ці правила були доведені для повсюдного оприлюднення і виконання, імператорським указом для всіх військових і цивільних властей [13, арк. 89].

Нагальне розв’язання цього питання відзначалося особливою актуальністю для Правобережної України, оскільки вона була в основному аграрним регіоном зі значною перевагою сільського населення. Крім того, велика кількість найкращої землі залишалась у власності поміщиків, які теж потребували роз’яснення, на яких умовах тепер проживатимуть на їх землях, особи, що належать до військового відомства. Приміром, за даними статистики лише в Подільській губернії в перші пореформенні роки нараховувалось 45716 у 1862 р., 44333 у 1863 р. і 47869 у 1864 р. представників військового стану, що становило відповідно 2,53, 2,41, і 2,56 % від загальної кількості її населення [14].

Згідно вище згаданих правил відставні та безстроково відпущені нижні військові чини мали право поселятися і користуватися угіддями на поміщицьких землях, котрі не увійшли до складу узаконених селянських наділів, лише на умовах домовленості з землевласниками (поміщиками) [13, арк. 89].

При поселенні на землях громад, які вийшли з кріпосної залежності, сім’ї колишніх солдатів розділялися на дві категорії: тих, які на момент обнародування положень маніфесту 19 лютого 1861 р. уже користувалися землею в межах селянського наділу, та тих, котрі на той час не належали до сільської громади і, відповідно, не мали селянського наділу. Звідси витікали і умови їх поселення та подальшого проживання на означених землях.

Представники першої категорії могли зберігати у своєму користуванні відведені їм землі за дотримання наступних умов, визначених царським указом: 1) відставні чини могли, при бажанні, зараховуватись до складу сільських громад, безстроково відпущені ж до відставки залишалися не приписаними до них; 2) щодо користування землею і виконання за це повинностей на користь землевласника, то всі означені чини підкорялися правилам викладеним в затверджених 19 лютого 1861 р. положеннях про поземельний устрій селян [13, арк. 89].

Для другої категорії відставних і безстроково відпущених нижніх військових чинів для поселення в громадах селян, які вийшли з кріпосної залежності, теж були передбачені певні умови. По-перше, відставні солдати могли поселятися на колишніх поміщицьких землях і користуватися мирською землею без приписки до громади (в залежності від домовленості з нею), або ж приписатися до неї. По-друге, поселення безстроково відпущених солдатів допускалося тільки без їх приписки до громад. В такому разі солдати отримували земельні наділи, лише попередньо уклавши угоду з власником землі (“домохазяїном”) – громадою чи селянським двором. Однак відповідальність перед поміщиком чи урядом (якщо земля була викуплена за сприяння уряду) по виконанні повинностей чи сплаті викупної позички, залишалася цілковито за власником. По-третє, в разі вступу солдата до сільської громади на нього поширювалась відповідальність за виконання повинностей та сплату викупних платежів нарівні з усіма членами громади [13, арк. 89].

Всі вище означені правила про поселення в громадах, користування землею і відповідальність також стосувалися й солдаток, навіть якщо їх чоловіки ще перебували на дійсній військовій службі. Солдатські сім'ї, що проживали в поселеннях селян, які вийшли з кріпацтва, підкорялися на загальних з селянами підставах волосному суду, сільським старостам, волосним старшинам, мирським сходам і всім правилам місцевого сільського та волосного управління [13, арк. 89].

Попри підпорядкування місцевим управлінським структурам, сім'ї колишніх солдатів і тих, що ще перебували на службі, повністю не виходили з-під юрисдикції військового відомства. Їхнє життя у суспільстві чітко регламентувалося постановами військового відомства. Наприклад, за "негідну" поведінку представника військової верстви відставні чи безстроково відпущені солдати знову поверталися на військову службу зі скасування права на відставку. Право суду над такими правопорушниками мали тільки військові власті [13, арк. 90].

Разом з тим, відставним і безстроково відпущеним нижчим чинам військового відомства надавало певні привілеї і особисті права. До таких належали: звільнення від кріпацтва, подушного податку та земських повинностей з можливістю вибору способу життя та місця проживання, право на будівництво та придбання житла, захист від тілесних покарань без суду, звільнення від десятивідсоткового відрахування до складу інвалідного капіталу, звільнення на час служби від усіх грошових і особистих повинностей та ін. [13, арк. 90].

Таким чином, через зміни в соціальній структурі суспільства, зумовлені ліберальними реформами, російський уряд був змушений вирішувати питання подальшого влаштування у цивільному житті відставних військовослужбовців відповідно до нових суспільних реалій. Зі зміною соціального статусу селянства уряд намагався розробити максимально адаптовану схему поселення відставних солдатів на землях поміщиків та селян, що вийшли з кріпосної залежності. Проте навіть після реформи військового відомства залишало в своїх руках певні важелі впливу на відставних представників військової верстви.

Література:

1. Щербинин П. П. Особенности призерия увечных воинов в России в XVIII – начале XX в. / П. П. Щербинин // Армия и общество: материалы международной научной конференции / [отв. ред. П. Щербинин]. – Тамбов, 2002. – С. 64-83.

2. Иванов Ф. М. Рекрутская повинность населения России в 1831 – 1874 годах: на материалах Европейского Севера : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. ист. наук: спец. 07. 00. 02 "Отеественная история" / Ф. М. Иванов. – Сыктывкар, 2006. – 20 с.

3. Вакулова Л.Е. Рекрутские наборы в Тамбовской губернии в XIX в. : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. ист. наук: спец. 07. 00. 02 "Отеественная история" / Л. Е. Вакулова. – Саратов, 2007. – 23 с.

4. Щербинина Ю. В. Социальная адаптация и правовое положение отставных и бессрочноотпускных солдат русской армии в XIX в. : диссертация ... кандидата исторических наук: 07.00.02 / Щербинина Юлия Вячеславовна. – Воронеж, 2007. – 205 с.

5. Бармак М.В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / М.В. Бармак. – Тернопіль: Видавництво Астон, 2007. – 512 с.

6. Філінюк А. Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації: монографія / А. Г. Філінюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 728 с.

7. Мацко Н. С. Імперські військові формування на Правобережній Україні та пов'язані з ними повинності (кінець XVIII - перша половина XIX ст.) / Н. С. Мацко // Електронний ресурс. – режим доступу : www.Vuzlib.com.

8. Бережинський В. Г. Історичний досвід створення та функціонування органів військового управління / В. Г. Бережинський // Матеріали семінару “Реформування системи місцевих органів військового управління”. – К. : Центр. наук.-досл. ін-т Збройних Сил України, 2004. – С. 26 – 28.

9. Трофімчук Т. М. Рекрутська повинність єврейського населення у 1827-1874 рр. (на матеріалах Волинської губернії) : автореф. дис ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Тетяна Михайлівна Трофімчук. – Луцьк : Б.в., 2012. – 20 с.

10. Скрипник А. Ю. Діяльність губернських Квартирних комісій по забезпеченню розташування регулярних військ у південно-західних губерніях Російської імперії / А. Ю. Скрипник // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки / [редкол.: В. С. Степанков (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка 2014. – Вип. 7. – С. 267-268.

11. Сидорук С. А. Соціально-правові аспекти впливу військового фактору на життя суспільства Правобережної України наприкінці XVIII в середині XIX ст. / С. А. Сидорук // Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009 – С. 43-44.

12. Несколько слов о рекрутском наборе и предполагаемых преобразованиях по военному ведомству в России // Военный сборник. – 1862. – № 3. – С. 286-287.

13. Державний архів Вінницької обл., ф. Д-213, оп. 1, спр. 1, 199 арк.

14. Статистические сведения о Подольской губернии за 1862, 1863 и 1864 годы / [состав. А. Демьяненко]. – Каменец-Подольск: тип. губернс. управления, 1865. – С. 10-11.

Філінюк А. Г.

ПОЛЬСЬКА ПРЕСА І НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ В ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ У 50–60-х РР. ХІХ СТ.

Становлення високоцивілізованої Української держави викликає необхідність дослідження та осмислення різних аспектів історії державного будівництва, зокрема проблеми національного відродження великого ХІХ ст. Значний і вагомий матеріал у цьому відношенні мали взаємовплив і взаємозалежність українського та польського національного відродження в 1861–1900 рр. За висловом, П.-Р. Магочія, “для існування ідея української окремішності мало з'явитися щось нове, бодай з закордону. Цим новим, що справді прийшло з-за меж Наддніпрянщини, став націоналізм” [1, с.340].

Як відомо, кінець XVIII – початок ХХ ст. для України був не тільки періодом зосередження більшості її земель у складі Російської та Австрійської імперій, а й часом національного відродження. Він вирізнявся становленням і консолідацією української нації, котрий супроводжувався активізацією національного руху не лише українців, а й поляків, котрі були другою за часткою і кількістю та надзвичайно впливовою національною меншиною в Правобережжі. Перебуваючи разом із українцями в межах Російської імперії й маючи значно більші права і можливості вони випереджали представників титульного етносу в суспільній активності.

Неабияке значення також мали демократичні перетворення, започатковані в Речі Посполитій, що носили загальноєвропейське революційне значення й були особливо важливі у зв'язку з відсутністю в Росії та інших слов'янських країнах того часу масових демократичних виступів. Цим самим, поляки подавали українцям приклад у національно-визвольних змаганнях, що робило їх союзниками в боротьбі з одним ворогом – російським самодержавством. Водночас стало однією зі спільних рис визвольних змагань обох народів. Цілком закономірно, що в польській літературі та періодичних виданнях знаходило своє відображення українське питання. Ось чому, вбачаючи в національному русі загрозу імперії, царизм намагався не допустити його до мас, всіляко зупиняючи культурно-просвітні заходи української інтелігенції [2, с.187].

Тут підкреслимо, що в період між польськими Листопадовим 1830 і Січевим 1863 рр. повстаннями для імперської влади спротив претензіям поляків на Правобережну Україну був чи не найважливішим напрямом внутрішньої політики. Це, в свою чергу, обумовлювало можливість мінімального існування українського руху. Ситуація істотно змінилася після подій польського повстання 1863 р. На етапі поміркованих вимог польських патріотів і лише публіцистичної війни з ними, царизм вбачав в українцях своїх союзників. З початку 60-х рр. XIX ст., коли в західних демократіях русофобія отримала дальші стимули, а в Росії промчала хвиля націоналістичного обурення [3, с.712], самодержавство стало пильніше придивлятися до українського визвольного руху й дедалі частіше розглядати в ньому польську інтригу [4, с.39, 43].

Під впливом публіцистів, котрі звинувачували українські кола в намірі послабити Російську імперію, влітку 1863 р. міністр внутрішніх справ видав сумнозвісний циркуляр, спрямований проти українського друкованого слова. В ньому безапеляційно стверджувалося, що “Ніколи не було, немає і не може бути окремої малоросійської мови. Існує єдина російська мова, зіпсована в даному випадку впливом, якого зазнала від Польщі”. Ця теза була продовжена в Емському указі Олександра II від 18 травня 1876 р., яким, крім заборони друкувати україномовну літературу, була накладена всьому українському письменству [5, с.195-196, 201].

До цькування ідеї існування українського народу, його тисячолітньої духовності, культури та мови долучилися польські та єврейські шовіністи.. Приміром, в одному з номерів часопису “Wiadomosci Polskie” за 1858 р. йшлося про те, що “Україна по цім боці Дніпра, здобута й боронена польським оружжям, заселена тим самим народом, що видав зі свого лона шляхту, є й, дасть Бог, не перестане бути польською провінцією. Скільки разів сягатимуть за нею українські патріоти, стільки разів, замість братньої руки, яка жде їх з підмогою, знайдуть одним ворогом більше”. В іншому періодичному виданні “Przegląd rztczy polskich” за 1859 р. у статті З. Мілковського обґрунтовувалися подібні позиції. Зокрема автор у досить категоричній формі наголошував, що “Поляки несуть на Україну свободу і культуру; козацькі бунти, це була революція дичі проти цивілізації, українець, що полюбить цивілізацію і свободу, через те саме стає поляком; Україна може бути тільки або польська або дика; колонізація, це властиво цивілізаційна місія поляків на Україні” [6, с.154].

Ще більш очевидно польська позиція українського питання виявила себе щодо в заяві Центрального Комітету, який відіграв роль основного революційного уряду, що здійснював керівництво польським повстанським рухом. У ній, зокрема

йшлося про політичну позицію революційного органу поляків: “Ми (поляки, від імені яких говорить Центральний Комітет) були позбавлені політичного існування насильно. Ми цього насильства ніколи не визнавали й не можемо визнати. Тому ми не визнаємо ані нових кордонів, ані урядів, заснованих на руїнах нашої свободи...” [7, 85-86].

В цьому відношенні досить показовими видаються позиції польських митців щодо українського національного відродження на шпальтах часопису “Основа”. Приміром, липневому номері за 1861 р. відомий український історик В. Антонович піддає гострій критиці повість М. Горжковського “Из украинской жизни”, де вкрай автор негативно висловився про українську інтелігенцію середини XIX ст., яка нібито зробила з “предводителя разбойничьей сволочи” Б. Хмельницького – національного героя [8, с.184]. На цьому дискусія не припинилася. В полеміку незабаром вступив Т. Падалиця, який у жовтневому випуску цього ж часопису іронічно висловився на адресу Київської археографічної комісії й обізвав В. Антоновича перевертнем [9, с. 139, 141].

Власне, дуже скептично до творчості “українофілів” ставився і А. Міцкевич, акцентуючи на тому, що кожного обивателя Польщі потрібно “переробити” на поляка, тобто асимілювати. Звідси неважко зробити висновок про те, що національними правами українців ігнорували не лише росіяни, а й поляки. Одні і другі претендували на місіансько-цивілізаторську роль, які неодмінно бачили українців росіянами або поляками.

Проте було б несправедливим не відзначити іншої позиції, яку обстоювала незначна частина польських публіцистів. До них належав Я. Домбровський, який доволі чітко обстоював права інших народів, у тому числі й українського, на свою національну суверенність. Зокрема, він наголошував у 1863 р., що “Тільки сама нація має право вирішувати свою долю. Потреба волі, усвідомлена нацією, дає їй невичерпне право позбутись опіки; будь-яке нав’язування цього впливу або влади є насильством. І це насильство стає тим більш огидним, коли його здійснює нація, яка бореться за свою власну незалежність”. Фактично на подібних позиціях стояв і Ю. Словацький, який чітко розрізняв два народи – польський і український. Не можна не підкреслити і на позитивних оцінках українського національного руху та українства загалом ще одним польським публіцистом Ю. Крашевським. Саме в його творах вперше у польській художній літературі з’явилася постать приниженого, експлуатованого, поневоленого українського селянина. Про демократизм творів письменника І. Франко зазначав, що Ю. Крашевський уперше ввів у польську белетристику справжні, живі, простонародні типи [10, с.158-159].

За таких умов і ментальних традицій відбувався процес світоглядного генезису і становлення української інтелігенції. Це, на переконання С. Світленка, зумовило той факт, що її духовно-культурний світогляд ґрунтувався як на загальнолюдських, так і національних цінностях. [11, с.111]

Таким чином, українське національне відродження 50–60-х рр. XIX ст. було предметом жвавих дискусій польських політиків і громадських діячів у тогочасних періодичних виданнях. У них поступово, хоч і повільно, утверджувався об’єктивний і неупереджений підхід до українського питання з визнанням права українців вирішувати самостійно свою долю, своє політичне життя.

Література:

1. Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів / Павло-Роберт Магочій; пер. з англ. : Е. Гайдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук; карти П.-Р. Магочій;

«Схід-Захід» - IV (Кам’янець-Подільський - 2015)

- покажчики Л. Ільченко; наук. ред. С. Білецький; ред. укр. вид. Л. Ільченко; відп. ред. В. Падяк. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2012. – 794 с.
2. Сарбей В. Г. Національне відродження України / В. Г. Сарбей. – К. : ВД “Альтернативи”, 1999. – 336 с.
3. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі / Норман Дейвіс; пер. З англ. П. Тарашук. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008. – 1080 с.
4. Земський Ю. Селянська реформа 1861 р. в контексті протиріч національних інтересів в Правобережній Україні / Юрій Земський // Краєзнавство: науковий журнал. – 2011. – № 1. – С. 36-48.
5. Історія української культури: зб. матеріалів і документів / За ред. С. М. Клапчука, В. Ф. Остафійчука. – К. : Вища шк., 2000. – 607 с.
6. Земський Ю. Польська, російська та українська еліти в змаганнях за Правобережну Україну середини XIX століття / Юрій Земський. – Хмельницький : Поліграфіст, 2011. – 350 с.
7. Земський Ю. Особливості польсько-російсько-українського протистояння напередодні та під час Січневого повстання 1863 р. / Юрій Земський // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2011. – Спецвипуск. – С. 83-89.
8. Антонович В. Что об этом думать. Письмо к редактору из Киева / Владимир Антонович // Основа: Южно-русский литературно-учёный вестник. – 1861. – № 7. – С. 183-189.
9. Падалица Т. Пан Падалица до пана Владимира Антоновича / Тадеуш Падалица // Основа: Южно-русский литературно-учёный вестник. – 1861. – № 10. – С. 136-141.
10. Буравський О. Літературна та громадська діяльність польської інтелігенції Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. Буравський // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2004. – Вип. VII. – С. 157-165.
11. Світленко С. І. Світ модерної України кінця XVIII – початку XX століття: 36. наук. праць / С. І. Світленко. – Д. : Герда, 2007. – 460 с.

Черняк О. А.

ДО ПРОБЛЕМИ «УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ» В РОСІЙСЬКІЙ ГРОМАДСЬКІЙ ДУМЦІ 50-60-Х РОКІВ XIX СТОЛІТТЯ

З остаточним входженням українських земель до складу Російської імперії царським урядом проводилася політика зросійщення суспільного життя українства. Тому будь-які думки про національну окремішність українців взагалі відкидалися. Разом з тим, навіть в таких несприятливих умовах, завдяки діячам української культури, починаючи з 50-х рр. XIX ст., набуває поширення український рух. На нього відгукнулася і російська інтелектуальна еліта, позиція якої навколо “українського питання” розходилася. Ліберали підтримували право українців на етнічну самоідентифікацію, а консерватори вважали українців складовою частиною великоруського народу, а в поширенні українофільства вбачали підрив державних засад.

Актуальність досліджуваної теми зумовлюється тим, що “українське питання” через свою надмірну заполітизованість не могло мати одностайної оцінки серед представників громадської думки. Російська влада намагалася не допускати найменших приводів до обговорення в середовищі освіченої частини свого соціуму будь-яких суспільно-політичних проблем. За таких обставин позиція російського

уряду щодо національного самовизначення та державотворення українців по сьогоднішній день незмінно залишається шовіністичною.

Метою нашої розвідки є з'ясування позицій російської громадської думки щодо «українського питання» та її вплив на реакційну політику царизму в середині – у другій половині XIX ст.

«Українське питання» з моменту свого постановя у суспільній думці ще у період його поширення на середину XIX століття привертало увагу таких представників громадської думки Росії, як І. Аксакова [7], В. Белінського [1], В. Ламанського [3], М. Каткова [5, 6], О. Іванова [4], М. Чернишевського, М. Добролюбова. До його наукового осмислення долучилися О. Міллер [8], М. Грушевський [10, 11], В. Верстюк [9], І. Міхутіна [14], В. Сарбей [15].

З приєднанням українських земель до складу Російської імперії наприкінці XVIII ст., пропагувалася ідея перетворення українського народу на складову частину «общерусского этноса». Але починаючи з середини XIX ст., набув поширення проукраїнський рух, який проявився в діяльності Кирило-Мефодіївського братства, Громади, українофільства. Відбувалось видання української періодики, що сприяло формуванню національної самосвідомості українства. Тому проукраїнський рух не міг не торкнутися і російської громадської думки, ставлення якої ґрунтувалося на політичних переконаннях її представників.

Офіційною імперською ідеологією було те, що український та білоруський народи були складовою великоруського народу, а думка про їх окремішність викликала жорстку критику з боку консервативно налаштованих громадських діячів, які не розуміли як можна бути громадянином Російської імперії, але при цьому не бути її патріотом. А ліберально налаштована інтелігенція, в свою чергу, визнавала за українцями право на культурне та мовне самовираження, але у складі імперії, не підтримуючи за українцями право на державу самостійність.

Ще в першій половині XIX ст. розгорнулися дискусії навколо статусу та майбутнього української мови між українцями та росіянами. В 40-х роках проти розвитку та існування української мови виступав В. Белінський, який вважав, що, потрапивши в обійми імперії, Україна (в його термінології «Малоросія») відкрила для себе двері цивілізації, просвіти та мистецтва, а тому: «Мы имеем полное право сказать, что теперь уже нет малороссийского языка, а есть областное малороссийское наречие, как есть беларусское, сибирское и другие подобные им областные наречия» [1, с. 177]. Що ж до літературної мови, то «литературный язык малороссиан должен быть язык их образованного общества – язык русский» [1, с. 330]. Подібними нападками на українську мову відзначився професор Московського університету М. Каченовський, який публічно на лекціях доводив, що українська мова – лише попсований поляками варіант російської [2, с. 113].

Заснування «Основи» – першого україномовного журналу не було залишено поза увагою російської громадськості. На підтримку українофільства висловлювалися видавець першої російської революційної газети «Колокол» О. Герцен та редактор петербурзького журналу «Современник» М. Чернишевський. А вже соратник Чернишевського по виданню «Современника», М. Добролюбов, дивився на «українську проблему» лише дещо толерантніше, ніж В. Белінський.

Також гостро негативну позицію щодо українського руху зайняла газета слов'янофілів «День». Зокрема В. Ламанський у статті «Национальная бестактность». (Статья «Современника», 1861, июль, о львовском «Слове», №№ 1 и 2) дуже скептично

висловлювався про перспективи розвитку українського письменства: «Признаемся, мысль о возможности особой малорусской литературы (а не местной словесности) представляется нам величайшею нелепостью. Эта литература возможна только при условиях самых невообразимых» [3, с. 16]. Українська мова визначалась ним як діалект російської і відкидалась будь-яка доцільність перетворення її в окрему літературну мову тому, що на думку автора, і для України, і для Росії вже вироблена одна спільна літературна мова – російська. В. Ламанський повторював давно вкорінені в російському середовищі тези про українців, білорусів та великоросів як єдиний народ. У жовтневому числі «Современника» за 1861 р. М. Чернишевський, оглядаючи у статті «Народная бестолковость» два перші числа тижневика «День», докладно полемізував із В. Ламанським і слушно спростовував некоректні аргументи автора «Дня» та наголошував на обґрунтованості й органічності позиції «Основи» щодо перспектив розвитку українського письменства.

Вже з літа 1862 р. нападки російської преси на українофільство набрали системного характеру. «Русский вестник», «Московские ведомости», «Современная летопись» не пропускали можливості негативно висловитися з цього питання. Роль соліста в цьому антиукраїнському хорі авторів зазачених видань перебрав на себе головний редактор «Русского весника», М. Катков, який сприяв поширенню антиукраїнських ідей та схвалював видання Валуєвського циркуляру.

Крім цього уже на початку січня 1863 року серед вищої управлінської еліти імперії визрів план антиукраїнських дій, який мав на меті посилити російський вплив, уніфікувати громадське життя Західної і Східної Росії задля того, щоб зберегти «повноту російської народної єдності». З цією метою в травневому номері «Русского вестника» була надрукована стаття О. Іванова «О малорусском языке и обучении на нем» [4]. В якій автор погоджується, що українська може бути перетворена в розвинуту самостійну мову, але одразу ж запитує: кому це потрібно, коли є російська мова? А потрібно це, виявляється, лише українофілам-сепаратистам, які хочуть зруйнувати загальноросійську спільноту, які прагнуть розвинути серед українського народу «поняття про його якусь різку і повну відмінність від великоросів» [4]. Стаття майоріла нападами на українофілів і, очевидно, писалася з надією викликати з їх середовища емоційну відповідь. Проте її не було. Тоді за перо взявся М. Катков, який весь свій публіцистичний гнів спрямував проти М. Костомарова за те, що останній організував збір грошей для видання українських книжок. М. Катков називає М. Костомарова софістом, який придумав нісенітницю про два руські народи та про дві руські мови [6, с. 686]. Редактор «Русского весника» виступав як рупор російського шовінізму. На його думку в Російській імперії українцям немає місця, натомість є єдина територія і єдиний російський народ, інтелектуальний замах на яких Костомарова робить його в очах Каткова сподвижником поляків, а українофільство – частиною підступних польських планів. Публіцистична критика М. Катковим українофілів і передусім М. Костомарова стала своєрідним ідеологічним виправданням запровадження Валуєвського циркуляру за яким фактично писемній українській мові було відмовлено у праві на існування. На думку П. Валуєва, такої мови не було, немає і бути не може бути, а «наречие, употребляемое простонародием, есть тот же русский язык, только испорченный влиянием на него Польши; что общерусский так же понятен для малороссов, как и для великороссиян; и даже гораздо понятнее, чем теперь сочиняемый некоторыми малороссами, в особенности поляками, так называемый «украинский язык» [7].

На «так называемом языке» дозволялось видавати лише твори, які належали до «изящной литературы», тоді як решту книжок «как духовного содержания, так и учебных и вообще назначаемых для первоначального чтения народа» друкувати заборонялося [8, с. 240-241].

Таким чином «українське питання» знайшло неоднозначний відгук у російській громадській думці, яка розділилася відповідно до політичної орієнтації. Але російська інтелектуальна еліта, яких би ліберальних поглядів не дотримувалася, ставила імперські інтереси перед національними, що і дало поштовх заходам спрямованим на згортання проукраїнського руху та вилилося у Валуєвський циркуляр 1863 року.

Література:

1. Белинский В. Полное собрание сочинений / В. Белинский. – Т. 5. – М. : Академия Наук СССР, 1954. – 846 с.
2. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX—XX ст. Соціально-політичний портрет / Г. Касьянов. – К. : Либідь 1993. – 176 с.
3. Ламанский В. «Национальная бестактность». (Статья «Современника», 1861, июль, о львовском «Слове», №№ 1 и 2) / В. Ламанский // День. – 1861. – 21 окт. – № 2. – С. 14–19
4. Иванов А. А. О Малорусском литературном языке и обь обучении на нем [Электронный ресурс] / А. А. Иванов // Русский вестник. – 1863. – Т. 45. – Режим доступа: <http://litopys.org.ua>
5. Катков М. Н. Империя и крамола / М. Н. Катков. – М. : Изд-во «ФондИВ», 2007. – 432 с.
6. Катков М. Украинафильство и Н. Костомаров / Михаил Катков // Русский вестник. – 1881. – апрель. – Т. 152. – С. 687-726.
7. Валуев П. А. Дневник П.А. Валуева, министра внутренних дел [Электронный ресурс] / П. А. Валуев. – Т. 1. – М. : издательство Академии наук СССР, 1961. – Режим доступа: <http://www.runivers.ru>
8. Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.) / А. И. Миллер. – СПб. : Алетейя, 2000. – 267 с.
9. Аксаков И. С. Сочинения. В 7 т. Т. 3 : Польский вопрос и западно-русское дело. Еврейский вопрос (1860–1886 гг.). Статьи из «Дня», «Москвы», «Москвича» и «Руси» / И. С. Аксаков. – М. : Типография М. Г. Волчаникова, 1886. – 844 с.
10. Верстюк В. Ф. Українські проекти в Російській імперії / Інститут історії України НАН України / В. Ф. Верстюк, В. М. Горобець О. П. Толочко. – К. : Наук. думка, 2004. – 504 с.
11. Грушевский М. С. Движение политической и общественной Украинской мысли в XIX веке / Михаил Сергеевич Грушевский. – СПб. : Тип. т-ва «Общественная польза», 1907. – 15 с.
12. Грушевский М. Освобождение России и украинской вопрос / М. Грушевский. – СПб. : Тип. т-ва «Общественная польза», 1907. – 321с.
13. Грушевский М. С. Украинський вопрос / М. С. Грушевский. – СПб. : Тип. т-ва «Общественная польза», 1907. – 220 с.
14. Михутина И. Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века) / И. Михутина. – М. : Институт словяноведения РАН, 2003. – 289с.
15. Сарбей В.Г. «Українське питання» в Російській імперії очима дослідників початку і кінця XX століття / В. Г. Сарбей // Укр. іст. журн. – 1996. – № 2. – С.35-46.

Секція «Зовнішня політика України, Східне партнерство,
європейська інтеграція»
Секция «Внешняя политика Украины, Восточное партнерство,
европейская интеграция»

Дерюгіна Т. О.

**СОЦІОКУЛЬТУРНА КОНВЕРГЕНЦІЯ
ЯК МАРКЕР ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

Головною особливістю процесів, що відбуваються сьогодні в світі є глобальна інтеграція в економіці, політиці, у розвитку науки та технологіях. Україна як незалежна держава живе у взаємопов'язаному та взаємозалежному світі. В процесі глобалізації світової системи відбуваються не тільки політичні, економічні інтеграції, а і культурні. Будь-яка країна, на сьогоднішній день, не може перебувати ізольовано від решти світу. Відбувається ризике зростання інформаційних зв'язків, комунікації. Національні, державні кордони набувають рис умовності. На думку П.Сорокіна, глобалізація це процес переходу до нової соціокультурної системи, який охопив всю планету, все людство. Держава не здатна утримувати рамки таких соціокультурних систем, як мова, етнос, мистецтво, наука, релігія, мораль. Відбувається конвергенція культур, їх взаємопроникнення.

Раніше інформація була засобом до діалогу культур, то сьогодні створюється єдиний інформаційний «вакуум», в який опускаються всі існуючі культури. Вони починають вести діалог за законами самого цього простору. Ці закони і умови, детермінуються самою розвиненою культурою. Так як Україна довгий час перебувала у складі СРСР, то після його розпаду у країні ще не встигла виробитися стійка система цінностей. Тому в українську культуру стали масово проникати «культурні віруси» з інших більш сильних, домінуючих культур. На даному етапі домінує, безумовно, американська культура, англійська мова.

Важливо відрізнити трансформацію від революції, оскільки це абсолютно різні терміни. Поняття «трансформація» взято з біології і означає поступову зміну культури за рахунок непомітного вбудовування в нього елементів інших культур. Тобто суспільство як організм починає змінюватися. Зовні - він залишається тим самим, але головні, фундаментальні зміни відбуваються зсередини. Виникає ситуація, коли «культурні віруси» домінантної культури проникають в ті місця інших культур, де «найбільш слабкий імунітет». Кожна країна в тій чи іншій мірі є втягнутою в процес глобалізації. Залежно від потужності цієї країни, від рівня розвитку її культури, економіки, політики та інших сфер життя, визначається наскільки її «культурні віруси» будуть переважати над культурами інших країн. [1]

Україна, є закритою країною, вона не повною мірою інтегрована в систему міжнародних економічних і політичних відносин. Тим не менш, не можна ізольоватися від процесів глобалізації. Найсерйозніші зміни, які повинні відбутися (і поступово вже відбуваються) це в українській культурі. Фундаментом будь-якої країни завжди була і буде її культура, її цінності. Тут слід говорити про здійснення докорінної десовєтизації українського суспільства як довгострокової національної стратегії України. Важливим аспектом цього процесу є створення цілісної української ідентичності. Як проголошує ст. 11 Конституції України, «державна

спряє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури».

Отже, завданням держави, передусім, є створення цілісної української нації. Мова являє собою сильний національний засіб. Це головне знаряддя для побудови національного інформаційного простору. За Даними соціологічного дослідження Центру Разумкова, проведеного у 2011 р., 53,3% громадян України в побуті спілкуються українською мовою, водночас російською спілкуються 44,5 % опитаних. Кількість тих, хто розмовляє українською мовою в громадських місцях, менша, ніж у побуті, і становить 49,2 %, а російською – 48,7 %. [2]

За словами директора Інституту української мови НАНУ П. Гриценко, за 20 років незалежності з українською мовою не сталося радикальних змін, лише розширилося поле її функціонування, збільшився словниковий запас і термінологія. Окрім того, за роки незалежності виросло значне україномовне покоління, і жодна політична кон'юнктура не зможе знівелювати статус української мови як державної й одного з чинників державного будівництва [3].

Тому, найважливішим завданням сьогодні є активізація не стільки політичних або економічних сил, скільки саме соціокультурних систем. А саме, мови, науки, релігії, національної свідомості, моралі. Тому що, саме культура визначає сутність усієї нації. Без стабілізації культури важко говорити в подальшому про політичну та економічну стабільність, тим паче, про євроінтеграцію. початку, треба побудувати Європу в самій Україні.

Література:

1. Локальная культура [Електронний ресурс] // 2014. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://postnauka.ru/video/36707>.
2. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико. – К. : НІСД, 2011. – 336 с
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2011/08/23/6524063/>

Кольцова І. І.

ІНФОРМАЦІЙНА ІНТЕГРАЦІЯ КРАЇНИ ЯК ПОКАЗНИК ГЛОБАЛІЗОВАНОСТІ У СВІТОВОМУ ПРОСТОРИ

Усі тенденції розвитку суспільства сьогодні свідчать про виникнення такої форми суспільного розвитку як глобальна інтеграція. Поняття «інтеграція» означає не лише проникнення, а й взаємопроникнення, взаємопоєднання будь-чого. Цей процес має відбуватися всебічно, а не односторонньо. У протилежному ж випадку він називатиметься окупацією.

Крізь призму процесу глобальної інтеграції весь світ розглядається як «глобальна загальнолюдська реальність, яка базується на збереженні спадкоємності цивілізаційного розвитку, шляхом постійного унікально-одиночного регіонально-особливого при безпосередньому породженні цивілізацією багатоманітних, суперечливих диференцій, відмінностей, за умов їх протистояння, в яких гинули окремі цивілізаційні форми і водночас виживали цілі цивілізації» [1]. Таким чином, глобальна інтеграція робить можливою таку форму цілісності людської спільноти, завдяки якій прагнення та інтереси різних держав можуть призвести до глобальної єдності світу.

Залежно від сфер суспільного життя, в яких відбуваються певні форми об'єднання між державами, можна визначити такі основні типи процесів глобальної інтеграції, як: економічна, політична, культурна, інформаційна інтеграція.

Передумовою виникнення глобальної інтеграції є основні засоби обміну знаннями, цінностями розвитку в умовах інформаційного суспільства. Саме останнє подає інтернет як основний засіб забезпечення взаємообміну такими знаннями та цінностями в режимі-онлайн у межах глобального простору.

У контексті даної доповіді, нас цікавитиме інформаційна інтеграція як тип об'єднання між державами у сфері реалізації інформаційно-комунікативних інтересів (міжнародні ЗМІ), який базується на принципі реалізації інформаційної свободи. Інформаційна інтеграція дає змогу забезпечити налагодження певних зв'язків між глобальними суб'єктами, територіально віддаленими між собою, а також між суб'єктами, які належать до різних транснаціональних структур. Таким чином, інформаційна інтеграція передбачає формування таких комунікативних зв'язків, які поширюються на весь глобальний світ і ведуть до подолання територіально-просторових відстаней.

Поряд із питанням інформаційної інтеграції стоїть питання інформаційної безпеки – стану захищеності життєво важливих інтересів держави, суспільства, за якого ніякі інформативні впливи на них неспроможні викликати деструктивних наслідків. У цьому контексті інформаційна безпека як невід'ємна складова національної безпеки потребує свого забезпечення на державному рівні, оскільки протягом усієї історії розвитку людства інформація розглядалася як важливий військовий, політичний, економічний і соціальний фактор, що обумовлює розвиток держави, суспільства та особистості за конкретних історичних умов.

До прикладу, на сьогодні гостро постає питання інтеграції країн третього світу у світовий інформаційний простір, що дасть можливість не лише впливати на подання за кордоном достовірних відомостей про державу, як важливого чинника її суверенітету, а й на процеси інформування самих громадян цієї держави, з найменшою імовірністю викривлення про події у світі. Інформаційна інтеграція дасть змогу створити інформаційний щит, який убезпечить громадян від нав'язування їм неправдивих фактів дійсності. Викривлення інформації безпосередньо впливає на імідж країни серед міжнародної спільноти та спричиняє дестабілізацію її економіки, погіршення й уповільнення розвитку культурної, соціальної та інших сфер життєдіяльності суспільства. До прикладу, представники державної влади в Україні намагаються підвищити рівень довіри до нашої держави у світі, проте кошти витрачаються, а результату майже ніякого. Рівень фінансування при цьому досить невисокий, та відзначається несистемністю. На формування міжнародного іміджу на світовій арені Китай витрачає майже 6 мільярдів доларів на рік, США – 1,5 мільярда [2, 66].

Поширення у світовому інформаційному просторі викривленої, недостовірної та упередженої інформації є загрозою національній інформаційній безпеці країни. Тому держава повинна докласти максимум зусиль для забезпечення власного інформаційного простору та його активної інтеграції у світовий. Підтримка національних ЗМІ, створення рівних умов робочим закордонних журналістів є необхідними складовими на шляху до інформаційної незалежності та авторитету. Адже саме від цього безпосередньо залежать процеси всередині самої країни, зокрема кількість та розмір інвестицій, розвиток бізнесу, туристичний потік та

багато іншого.

Література:

1. Соловьев В. Сочинения: в 2 т.: – М., 1988. – Т. 1. – 563 с.
2. Литвиненко О. Інтеграція України у світовий інформаційний простір як невід'ємний чинник цивілізаційного розвитку України. Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Вип. 16: – К., 2012. – с. 66.

Лисенко Л. Г., Шачковська Л. С.

ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПІДГОТОВКИ ТА ПІДПИСАННЯ МІНСЬКИХ УГОД

Збройний напад Російської Федерації стався 27 лютого 2014 року, коли підрозділи спецназу Головного розвідувального управління Генштабу РФ та 45-го, повітряно-десантного полку Збройних сил РФ захопили приміщення Верховної Ради та Кабінету Міністрів Автономної Республіки Крим. Військові частини кримського угруповання Збройних сил України стали об'єктом провокаційних нападів з боку дислокованих на півострові російських військових баз. Україна в цій ситуації не використала ні дипломатичні засоби, ні чинила силовий опір діям Росії. Якби українські військові заблокували аеропорти й морські порти, паралізували комунікації російської військової бази, взяли під контроль транспортні вузли й закрили російські ЗМІ на території Криму, мали б міжнародну підтримку, тоді була б можливість перешкодити Росії захопити півострів, починати повномасштабні бойові дії проти України.

На думку українського експерта з міжнародного права В. Василенка, який вважає, що факт першості застосування збройних сил однієї держави проти іншої є найсуттєвішою первинною ознакою агресії. У своїх висновках, він посилається на ст. 2 Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН «Визнання агресії» від 14 грудня 1974 року, яка встановлює, що «... Застосування збройної сили державою першою на порушення Статуту ООН є *prima facie* свідченням акту агресії...» [1, с. 31]. Ст. 3 названої резолюції зазначає, що для кваліфікації як акту агресії збройного нападу, який одна держава першою вчинила проти іншої, юридично не має значення, була чи ні формально оголошена війна [1, с. 31].

Події в Криму уможливили наступ Росії на Донбасі. Контрольовані, керовані й фінансовані російськими спецслужбами озброєні групи 7 квітня 2014 року проголосили створення квазідержав «Донецької народної республіки», а 27 квітня 2014 року – «Луганської народної республіки». У травні 2014 року їхні самозвані очільники у неконституційний спосіб провели референдуми про відокремлення цих нелегітимних утворень від України. Для підтримки рішень референдумів та незаконних збройних формувань на територію Донбасу керівництвом Росії були заслані розвідувально-диверсійні групи, очолювані кадровими офіцерами Головного розвідувального управління Генштабу Збройних сил РФ, загони донського козацтва, укомплектований чеченцями – громадянами Росії батальйон «Восток», озброєні групи найманців «Оплот», «Русский сектор» тощо. Збройні формування РФ, задіяні в агресивній війні Росії проти України, регулярно підживлювалися російськими найманцями з числа звільнених у запас військовослужбовців Збройних сил Росії, постачанням зброї, військової техніки, включно з танками, артилерійськими системами, зенітно-ракетними комплексами, засобами протитанкової боротьби,

зокрема, й під виглядом гуманітарних конвоїв. Вже з липня 2014 року почалися систематичні артилерійські обстріли підрозділів Збройних сил України з території Росії. З 27 серпня 2014 року розпочалося масове вторгнення на територію Донецької та Луганської областей регулярних підрозділів Збройних сил Російської Федерації.

Мета статті – аналіз основних дипломатичних засобів, задіяних Україною під час підготовки та підписання мінських домовленостей.

Опір українських військових формувань, консолідована позиція західних держав щодо засудження агресії Росії, застосування проти неї санкцій, розширення як кола країн, що приєдналися до них, так і розширення списку самих санкцій – все це змусило врешті-решт Російську Федерацію сісти за стіл переговорів.

Перші переговори у форматі Україна, США, ЄС, РФ відбулися 17 квітня 2014 року у Женеві. Росія фактично розпочала дипломатичну гру, «мета якої полягала не в пошуку прийнятних для всіх сторін шляхів урегулювання, а в запереченні своєї участі в агресії, маскуванні силового нав'язуванні Україні згубних для її державності умов вирішення конфлікту, руйнації єдності політики західних держав у питанні запровадження і розширення санкцій, легалізації фіктивних квазідержавних утворень «ДНР» і «ЛНР», уведення в оману світової спільноти щодо природи причин ситуації, породженої російською агресією» [1, с. 32–33].

Росія порушила зафіксовані у Женевській заяві від 17 квітня 2014 року домовленості щодо деескалації напруженості, роззброєння нелегальних груп бойовиків, підтримки роботи спеціальної моніторингової місії ОБСЄ.

5 березня 2014 року міністр закордонних справ РФ С. Лавров під час переговорів із державним секретарем США Дж. Керрі виклав основні положення російського плану «мирного» врегулювання ситуації в Україні. По суті справи, це була програма поступової міжнародної ізоляції України, її русифікації, знищення ідентичності українського народу, територіальний розкол, ліквідація її державності. Цей план передбачав, що Україна не підпише Угоду про асоціацію з ЄС; відмовиться від вступу до НАТО; перенесення дати президентських виборів на більш пізній термін; розробку нової конституції; федералізацію; надання російській мові статусу другої державної мови [1, с. 30–31]. Цей план не знайшов підтримки ні в Україні, ні в США та західноєвропейських державах, що змусило Росію не наполягати на його імплементації.

Російська Федерація, в свою чергу, проігнорувала мирні ініціативи президента України П. Порошенка, які передбачали припинення сторонами вогню та виведення незаконних збройних формувань з території України через гарантований коридор безпеки, амністію тим, хто склав зброю і до того не скоїв тяжких злочинів, започаткування процесів децентралізації та програми відбудови на Донбасі. План був введений Україною в односторонньому порядку з 20 червня 2014 року на сім днів і продовжений ще на три дні. Росія у відповідь збільшила підтримку збройних формувань бойовиків і присутність своїх збройних сил в Україні та вздовж українсько-російського кордону [2, с. 2].

Водночас дипломатичними зусиллями Росії вдалося схилити Україну та західні держави до зміни формату переговорів. Міністри закордонних справ України, Росії, Німеччини і Франції підписали Берлінську декларацію від 2 липня 2014 року, в якій йшлося про створення Тристоронньої контактної групи у складі представників ОБСЄ, України та Російської Федерації. Таким чином, учасником переговорного процесу замість США та ЄС стала ОБСЄ. Це, без сумніву, послабило позиції

України. Журналіст П. Шеремет, повідомляє, що джерело в оточенні російського президента повідомило, що наприкінці липня – на початку серпня 2014 року в Кремлі проводилась нарада з українських питань, на якій В. Путін поставив перед силовими відомствами і МЗС три завдання:

1. Не допустити воєнної поразки Новоросії.
2. Максимально затягнути реалізацію Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.
3. Створити умови для зміни української владної верхівки у 2015 році [3].

До того ж, 24 серпня 2014 року російські війська, які незаконно перетнули державний кордон України, почали повномасштабне оточення українських військ під Іловайськом. Через два дні, коли становище українських військ стало критичним, відбулася у Мінську зустріч президентів України та Росії. Про зміст переговорів майже нічого не було відомо, проте після повернення глав держав у свої столиці в пресі з'явилася інформація про можливість в найближчій перспективі нових українсько-російських переговорів у Мінську, в яких візьмуть участь й представники так званих «ДНР» і «ЛНР». Слід зазначити, що раніше вже було прийнято рішення про проведення в білоруській столиці переговорів у форматі ОБСЄ-Росія-Україна.

5 вересня 2014 року у Мінську була досягнута домовленість про припинення вогню, яка формально була зафіксована у «Протоколі за результатами консультацій Тресторонньої контактної групи щодо спільних кроків, спрямованих на імплементацію мирного плану президента України П. Порошенка та ініціатив президента Російської Федерації В. Путіна», який був опублікований на сайті ОБСЄ в ніч на 7 вересня. «Протокол» визначає 12 завдань, а саме: сторони конфлікту мають негайно припинити застосування зброї (п. 1); забезпечити моніторинг і верифікацію з боку ОБСЄ режиму незастосування зброї (п. 2); провести децентралізацію влади, зокрема прийняти Закон України «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» (п. 3); забезпечити постійно діючий моніторинг на українсько-російському кордоні та верифікацію з боку ОБСЄ зі створенням зони безпеки в прикордонних районах України та Росії (п. 4); невідкладно звільнити всіх заручників і незаконно утримуваних осіб (п. 5); прийняти закон про недопущення переслідування і покарання осіб, причетних до подій в окремих районах Донецької і Луганської областей (п. 6); продовжити загальнонаціональний діалог (п. 7); вжити заходів для покращення гуманітарної ситуації на Донбасі (п. 8); забезпечити проведення дострокових місцевих виборів відповідно до Закону України «Про тимчасовий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької і Луганської областей» (п. 9); вивести незаконні збройні формування, військову техніку, а також бойовиків і найманців з території України (п. 10); прийняти програму економічного відродження Донбасу і відновлення життєдіяльності регіону (п. 11); надати кожному учаснику Тресторонньої контактної групи гарантії особистої безпеки (п. 12) [4].

В. Василенко не виключає, що «Мінський протокол» став результатом кулуарних міжнародних домовленостей між найвищими керівниками України, Росії та провідних західних держав [1, с. 34].

Вже 16 вересня 2014 року з порушеннями регламенту та процедури закон «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» був прийнятий Верховною Радою. Слід зазначити, що керівництво держави пояснювало необхідність прийняття закону тим, що Україна

не готова воювати, на прийнятті закону наполягають західні держави, в першу чергу ФРН, без політичної та фінансової допомоги з боку ЄС та МВФ наша економіка не витримає, потрібно просто виграти час, Росія теж змушена буде виконувати Мінські домовленості тощо. У Верховній Раді щодо прийняття цього закону лунали й інші думки від радикальних до компромісних, а саме: ввести військовий стан і розпочати повномасштабну війну з агресором чи оголосити тимчасово окупованими території так званих «ДНР» і «ЛНР», невідкладно приступити до фактичної делімітації умовного адміністративного кордону та його укріплення, ввести особливий порядок самоврядування тільки на звільнених територіях. Зміни до статті 10 цього закону були внесені у березні 2015 року, зокрема передбачалось, що нові правила самоврядування поширяться на окремі території тільки після позачергових місцевих виборів, які будуть проведені згідно з українським законодавством у відповідності до вимог ОБСЄ та Бюро демократичних ініціатив і прав людини і тільки після виводу незаконних збройних формувань, найманців і зброї з території України, тоді ж були прийняті й 2 постанови, які визначали перелік територій, де буде застосований особливий режим місцевого самоврядування, та тих, які визнавалися тимчасово окупованими. [2, с. 2].

19 вересня 2014 року учасники вище згаданої Тристоронньої групи від ОБСЄ посол Гайді Тальявіні, другий президент України Л. Кучма, посол РФ в Україні М. Зурабов та представники «ДНР» і «ЛНР», але без зазначення їх статусу та посад, підписали «Меморандум про виконання положень Мінського протоколу від 5 вересня 2014 року». Документом передбачено відведення великокаліберної зброї на відстань не менше 15 км з кожного боку, зокрема, 100-мм гармату МТ-12 – 9 км, 120-мм міномети – 8 км, 122-мм гаубиці Д-30 («Гвоздіка») – 16 км, 152-мм 2С5 «Гіацинт-С» (2С3 «Акація», 2С19 «Мста-С», «2А65 «Мста-Б») – 33 км, РСЗО 9К51 «Град» – 36 км, 9К57 «Ураган» – 36 км, 9К58 «Смерч» – 70 км, «Торнадо-Г» – 40 км, «Торнадо-У» – 70 км, «Торнадо-С» – 120 км, тактичні ракетні комплекси – 120 км, до вечора 20 вересня (п. 4). Меморандум передбачав також припинення застосування зброї обома сторонами і ведення наступальних операцій (пп. 1, 3), зупинку підрозділів і формувань на позиціях станом на 19 вересня (п. 2), введення заборони на польоти бойової авіації та іноземних безпілотних літальних апаратів (БПЛА), за винятком БПЛА, які використовує ОБСЄ, в зоні припинення вогню (п. 7), заборона на встановлення нових міно-вибухових інженерних споруд та зняття раніше встановлених інженерних споруд у зоні безпеки (п. 6), розгортання в зоні припинення застосування зброї моніторингової спостережної місії (ММС) ОБСЄ (п. 8), виведення всіх іноземних збройних формувань, військової техніки, а також бойовиків і найманців з території України (п. 9) [5].

Мінські угоди, так званий «Мінськ-1», розглядалися українською владою як певний компроміс, який був необхідний для зміцнення позицій українських збройних сил на Донбасі, проте Іловайської трагедії уникнути не вдалось, як й отримати чітку відповідь, коли закінчиться війна на Сході, тим більше, що присутність російських військ на кордоні та на території так званих «ДНР» і «ЛНР» постійно зростає. Як позитивний наслідок цих угод можна назвати те, що «Новоросія», яку російське керівництво мріяло створити на теренах восьми південно-східних областей України, тепер обмежилась частинами територій Донеччини та Луганщини. На думку журналіста, політолога Д. Казанського, перемогою чи поразкою є для нашої країни Мінські протоколи, сказати поки що

важко, бо скидається на те, «що між Україною та Росією в столиці Білорусі укладено домовленість: припинення наступу агресора в обмін на легалізацію самостійності окупованих земель [6, с. 4].

Розрахунки політиків на те, що після «Мінська-1» Росія виведе свої війська з Донбасу, не буде підтримувати бойовиків, не справдилися. Майже відразу ситуація загострилась в Донецькому аеропорту та в Дебальцевому, що врешті-решт привело до «Мінська-2».

На початку лютого 2015 року з'явилося повідомлення про безпрецедентно несподіваний візит до Києва канцлера ФРН Ангели Меркель і президента Франції Франсуа Олланда. Передумовою візиту стало трьохстороння телефонна розмова між президентами Росії, Франції та канцлером ФРН, після якої російський президент В. Путін передав своїм співрозмовникам розроблений ним «Комплекс заходів щодо реалізації Мінського протоколу від 5.09.2014 р. з урегулювання конфлікту на Південному Сході України». Цей план, на думку ZN.UA, включав декілька пунктів: надання статусу автономії в межах адміністративних кордонів Луганської та Донецької областей; гарантія безпеки, недоторканості та неможливості відкликати обраних на позачергових муніципальних виборах осіб та органів влади; гарантія виконання Україною Закону «Про особливий статус» в повному обсязі; гарантія проведення конституційної реформи, яка передбачить децентралізацію та федералізацію, а також створення Донецької та Луганської автономних областей; надання їм статусу вільної економічної зони; прийняття конституції Донецької та Луганської автономних республік; проведення виборів у відповідності до конституцій цих автономних республік; підписання договору про розмежування повноважень між Україною та автономними республіками. Документ передбачав прямий діалог між офіційним Києвом та лідерами «ДНР» та «ЛНР», виведення всіх українських збройних формувань з Донбасу, легалізацію «народної міліції», тобто незаконних збройних формувань, зосередження «народної міліції» на кордоні з Росією [7]. На думку більшості експертів план Путіна не став базовим при обговоренні шляхів встановлення перемир'я в Україні.

По завершенню переговорів президенти Франції та України та канцлер ФРН заявили, що основою узгодженого документа, який «не базується на переданих з Москви чи привезених із Берліна чи Парижа планах, стали Мінські домовленості» [7]. Таким чином, у Києві сторони фактично деталізували Мінські угоди, більш чітко визначили часові межі їх виконання. Ф. Олланд і А. Меркель саме цей документ обговорювали з В. Путіним у Москві. До того ж, існувала попередня домовленість, що у випадку, якщо В. Путін погодиться на внесення змін до запропонованого ним «Комплексу заходів», то орієнтовно 10 лютого 2015 року може відбутися в Мінську зустріч у «нормандському форматі».

Зустріч відбулася, як наслідок, 12 лютого 2015 року були підписані Декларація президентів України, Франції, Росії та канцлера ФРН на підтримку «Комплексу заходів з виконання Мінських угод», в якій всі четверо схвалюють цей документ, закликають до виконання його положень, але, водночас, не беруть на себе жодних зобов'язань щодо його виконання. Другий документ – «Комплекс заходів з виконання Мінських угод» – через неприйнятність прямих переговорів між Україною і бойовиками, а також через небажання Росії визнавати себе стороною конфлікту – був підписаний представниками так званих «ДНР» і «ЛНР» та експрезидентом України Л. Кучмою.

У зв'язку з тим, що ані з Україною, ані з державами ЄС очільники так званих «ДНР» і «ЛНР» жодних угод не підписували, а Росія, в свою чергу, заявляє, що не є стороною конфлікту і може тільки звертатися до них з рекомендаціями, то за невиконання домовленостей спитати ні з кого. До того ж, кожна з сторін наполягає на власному баченні шляхів імплементації Мінських угод.

Так, Україна та ЄС вважають найважливішими так пункт 1, який передбачає негайне і всеосяжне припинення вогню і його суворе дотримання, починаючи з 00.00 15 лютого 2015 року. Дійсно, тоді на декілька годин наступила тиша по всій лінії фронту. Уже в перший день «тиші» зафіксували 112 обстрілів із боку бойовиків та найманців. 88 разів терористи завдали ударів по Дебальцевому та навколишніх селищах, використовуючи практично всі види зброї [8, с. 10]. Пункт 3 вимагає забезпечити моніторинг та верифікацію режиму припинення вогню та відведення вогню з боку ОБСЄ. В той час, як українська сторона надає місії ОБСЄ можливість не тільки контролювати процес відведення важкої зброї, а й можливість сфотографувати відведену техніку, записати її серійні номери, то бойовики, як правило, не дозволяють їм проїхати на територію, де розташована військова техніка, не пускають їх на ділянку поруч з державним кордоном з Росією, який знаходиться на окупованій території. Пункт 6, який передбачає звільнення та обмін усіх полонених на основі принципу «всіх на всіх» протягом п'яти днів після відведення важких озброєнь. Теж повністю не виконується. Пункт 9 вимагає відновлення урядом України уздовж усієї зони конфлікту повного контролю над державним кордоном з Росією. Виконання цього пункту ускладнюється наві'язаним представниками так званих «ДНР» і «ЛНР» уточненням, що цей процес має завершитися до кінця 2015 року і тільки після конституційної реформи та децентралізації в Україні, до того ж «у консультаціях і за погодженням з представниками окремих районів Донецької та Луганської областей», тим більше недавно ватажок бойовиків «ДНР» О. Захарченко заявив про створення власної прикордонної служби й відсутність намірів пускати на «свій» кордон українських прикордонників [8, с. 8].

Росію та представників так званих «ДНР» і «ЛНР» цікавлять зовсім інші пункти «Комплексу заходів». Насамперед, це – пункт 2, що передбачає відведення всього важкого озброєння обома сторонами на рівні відстані від лінії розмежування з метою створення зони безпеки протягом 14 днів. Вже минуло три місяці, проте за оцінками СММ ОБСЄ, яка й має контролювати цей процес, остаточного відведення важкої зброї від лінії розмежування так і не відбулося. За твердженням української сторони, вона цей пункт виконала. Водночас кілька днів тому заступник голови Александр Хуг заявив, що ані сили АТО, ані формування ДНР-ЛНР «не закінчили відведення важкого озброєння, як це передбачають Мінські угоди». Це можна пояснити тим, що Росія має певний вплив на СММ ОБСЄ, у складі якої працюють 23 громадянина РФ [9].

Пункт 4, згідно з яким у перший день після відведення важкого озброєння необхідно розпочати діалог про модальності організації місцевих виборів на Донбасі. Україна наполягає, що вибори мають проводитися відповідно до законодавства нашої держави. А отже, бойовики мають скласти зброю, а російські військові залишити нашу територію разом з військовою технікою. Однак згодом бойовики заявили, що голосування може бути проведене лише за їхніми законами і жодні українські партії не балотуватимуться до органів місцевої влади на територіях «ДНР» і «ЛНР» [8, с. 8–9]. Саме тому це питання досі не вирішене.

Пункт 5 передбачає помилування та амністію учасникам незаконних збройних формувань у результаті прийняття закону, що забороняє переслідування та покарання осіб у зв'язку з подіями в окремих районах Донецької та Луганської областей. Слід сказати, що Верховна Рада 16 вересня 2014 року цей закон ухвалила, але тодішній спікер О. Турчинов його не підписав. Українська сторона заявила, що цей закон, навіть якщо й набере чинності, то амністія не торкнеться тих, хто убивав і катував. Це викликало публічний протест російських офіційних осіб і бойовиків, які звинуватили Україну в ревізії мінських угод.

Пункт 7, який вимагає доступу гуманітарної допомоги на Донбас, особливо в окупованих районах, теж повністю не виконується. Українська сторона наполягає, що це відбувається через позицію бойовиків, які не про пускають гуманітарну допомогу на територію «ДНР» і «ЛНР», не дозволяють розгорнути місію Червоного Хреста. Як виняток, дозволяли завозити гуманітарну допомогу в Донецьку область від фонду Р. Ахметова. Водночас, бойовики пропускали так звані «гумконвої» з Росії.

Пункт 8 стосується припинення фінансової блокади окупованих територій, відновлення соціально-економічних зв'язків, відновлення банківського сектору тощо. Слід сказати, що цей блок питань тільки почали обговорювати 14 травня 2015 року під час першого засідання підгрупи з економічних питань Тристоронньої контактної групи. Поки жодних рішень немає.

Пункт 10 передбачає виведення всіх іноземних збройних та військової техніки, а також найманців із території України. Натомість Росія продовжує наполягати, що її регулярних військ на Донбасі немає, є тільки «добровольці».

Пункт 11 стосується необхідності проведення в Україні конституційної реформи. Нова конституція має бути прийнята наприкінці 2015 року. Над проектом конституції працює Конституційна комісія, проте представники так званих «ДНР» і «ЛНР» запропонували в ультимативній формі розглянути їхні пропозиції щодо конституції, зокрема вони вимагають по суті повну автономію своїх республік, залишивши фінансові зобов'язання перед населенням за Україною, самостійно формувати виборчкомми, звільняти суддів, формувати міліцію, здійснювати контроль над природними ресурсами, контролювати транспортну, культурну, освітянську галузі, введення спеціального економічного режиму та заборони президенту відправляти у відставку керівників окупованих нині територій [9].

«Мінськ-2» передбачав фактично два етапи, а саме: перший етап – безпековий, під який підпадає припинення вогню, відведення важкої зброї, тощо, а другий етап – це політичне врегулювання конфлікту на Донбасі. Натомість Росія наполягає на тому, щоб Україна виконувала пункти в іншій послідовності. За три місяці після «Мінська-2» жоден із пунктів «Комплексу заходів з виконання Мінських угод» не був виконаний у повному обсязі. Слід відзначити, що мінські документи не встановлювали ні послідовності, ні часових меж виведення з території України іноземних збройних формувань, незаконних збройних формувань, військової техніки, бойовиків, найманців.

Отже, ані «Мінськ-1», ані «Мінськ-2» не змогли вирішити конфлікт на Донбасі, зате останні Мінські домовленості дали можливість бойовикам і російським найманцям левову частку сил і важких озброєнь сконцентрувати на Дебальцівському плацдармі, методично нищачи українське угруповання. Проти цього Україна не могла перейти у наступ, щоб не стати порушником перемир'я.

Президент Європейської Ради Д. Туск називає домовленості «Мінськ-2» дуже ризикованими для України та Європи, бо, на його думку, це «не є мирний договір зі зрозумілими правилами». Водночас називає їх також «некомфортними для Росії», бо «нормандський формат відповідав проханню української сторони, для якої переговори за такою формулою – найкраща опція: «Україна не мала б шансів під час перманентного гарячого конфлікту з сепаратистами, тобто проти Росії, Мінськ дає Україні час. Можливо, час на підготовку до тривалого конфлікту» [10]. Дійсно, попри проблеми, пов'язані з Мінськими домовленостями, слід визнати, що в реаліях, які були напередодні зустрічі в «нормандському форматі», якби перемир'я не було укладено на тих умовах, на яких їх підписали 12 лютого 2015 року, Україна могла б зазнати значно більших втрат, а російські війська та незаконні збройні формування могли просунути ще далі вглиб Донбасу.

Література:

1. Василенко В. Війна 2014 року: спроба системного аналізу / В. Василенко. // Український тиждень. – 2014. – №42. – С. 27–42.
2. Рахманін С. И вечный «Минск»... / С. Рахманін. // Зеркало недели. – 2015. – 21 марта. – С. 2.
3. Шеремет П. Про змову, умиротворення агресора і Порошенка / П. Шеремет. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/articles/2014/09/19/7038345/view_print/
4. РФ зобов'язалася вивести бойовиків з України в обмін на перевибори і амністію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/news/2014/09/7/7036986/view_print/
5. Мінський меморандум: бойовики мають відвести Гради, Урагани і Торнадо [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/news/2014/09/20/7038395/view_print/
6. Казанський Д. Колючий дріт як реальність / Д. Казанський. // Український тиждень. – 2014. – № 37. – С. 4–5.
7. Силина Т. Война за мир / Т. Силина. // Зеркало недели. – 2015. – 7 лютого. – С. 2.
8. Крамар О. Між декларацією та дійсністю: Чого очікувати від «Мінська-2» / О. Крамар. // Український тиждень. – 2015. – № 7. – С. 8–11.
9. Коваленко О. Мінські домовленості. Три місяці – чи є результат? / О. Коваленко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/articles/2015/05/15/7068000/view_print/
10. Козловський І. Дональд Туск: Мінські домовленості дуже ризиковані / І. Козловський. // Голос України. – 2015. – 17 березня. – С. 5.

Соломенна Т. В.

ОНОВЛЕНА ПОЛІТИКА СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА ЯК МЕХАНІЗМ ЕФЕКТИВНОСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Польсько-шведська ініціатива посилення Європейської політики сусідства, оформлена Празьким самітом ЄС 7 травня 2009 року, започаткувала Східне партнерство. Це поглиблене співробітництво країн ЄС з шістьма колишніми радянськими республіками: Азербайджаном, Білоруссю, Вірменією, Грузією, Молдовою та Україною. Її основними цілями було оновлення правової бази двосторонніх відносин, а саме змінами Угоди про партнерство та співробітництво на Угоду про асоціацію; створення зони вільної торгівлі, тобто посилення економічної інтеграції

та лібералізація візового режиму.

Таке співробітництво було вирішено реалізовувати на чотирьох тематичних платформах: демократія, належне врядування та стабільність; економічна інтеграція; енергетична безпека та людські контакти. Передбачено було й форми співпраці: неформальний діалог – зустрічі міністрів закордонних справ та інших галузевих міністрів та єврокомісарів; форум громадянського суспільства – було створено шість Національних платформ; парламентська установа – ЄВРОНЕСТ за участю десяти депутатів Європейського парламенту та по десять депутатів від шести країн-учасниць відповідно.

Зустрічі на найвищому рівні в форматі Східного партнерства відбуваються раз на два роки. На сьогодні їх відбулося чотири. Перший – Установчий саміт, на якому було окреслено формат та зміст подальшої роботи, відбувся 7 травня 2009 року у Празі. Другий – 29-30 вересня 2011 року у Варшаві, на якому було схвалено принцип співпраці в Східному партнерстві «більше за більше». 28-29 листопада 2013 року у Вільнюсі на третьому саміті Східного партнерства так і не відбулося підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а було парафоровано аналогічні Угоди з Грузією та Молдовою. Вагомим, проте менш помітним наслідком цієї зустрічі стала переорієнтація Вірменії на партнерство з Російською Федерацією з приєднанням до Митного Союзу.

Четвертий саміт 21-22 травня 2015 року в Ризі відбувається в іншій геополітичній ситуації, яка оформилася за останній рік. Саме українська криза стала головним мотиватором зміни позицій країн-учасниць співробітництва в межах Східного партнерства.

Політичні реалії, трансформували відносини між ЄС та Росією та країнами Східного партнерства, вимагають перегляду та уточнення Європейської політики сусідства. Тому Європейська комісія в березні 2015 року звернулася до усіх зацікавлених сторін з пропозицією поділитися власним баченням та висловити побажання щодо оновлення формату багатосторонньої співпраці в межах політики сусідства.

Урядовий офіс з питань європейської інтеграції за участю експертів, представників влади та неурядових організацій представив «Оновлений зміст Європейської політики сусідства (політика Східного партнерства): очікування України [1]. В цьому документі акцентовано основні моменти, зміни позицій держав-учасниць щодо подальшої співпраці з ЄС; визначено пріоритетні задачі для України в рамках цієї співпраці та названо проблеми, які потребують додаткової підтримки з боку європейських партнерів. Актуалізація перегляду Європейської політики сусідства, викликана зміною геополітичної ситуації, поділяється та підтримується українською стороною.

Український варіант пропозицій пропонує переглянути співробітництво, враховуючи цілі та глибину співпраці з ЄС шести пострадянських республік. Україна, Грузія, Молдова – це трійка держав, що підписали Угоди про асоціацію, прагнуть інтенсифікації та поглиблення контактів з ЄС з запровадженням критеріїв/індикаторів моніторингу щодо оцінок якісних переходів інтеграційний процесів, включаючи перспективи членства.

Переорієнтація позиції Вірменії та непрості контакти з офіційною владою Білорусі продемонстрували необхідність змістовного перегляду взаємин, виходячи з національних інтересів усіх учасників цієї взаємодії. Проте Азербайджан, який

навіть не вів перемовин щодо асоціації, продовжує діалог з ЄС за усіма напрямками. Основним пріоритетом двосторонніх відносин, безумовно, виступає енергетика. Це той спільний знаменник, який робить співробітництво взаємовигідним та дозволятиме Баку утримувати бажаний геополітичний баланс у відносинах з Москвою та Брюсселем.

Різна мотивація країн-учасниць Східного партнерства щодо ЄС, яка вже стала предметом досліджень [2], спрямувала українську ініціативу на підтримку принципів «більше за більше» та диференціації, враховуючи національні інтереси кожної держави. Також Україна пропонує посилити роль Вишеградської четвірки та країн Балтії в подальшому розвитку Східного партнерства, запровадивши механізм системної передачі їхнього досвіду як найбільш адаптивного для України.

Актуальна проблема лібералізації візового режиму між Україною та ЄС має вирішитися до кінця 2015 року [3], хоча більш оптимістичний сценарій не реалізувався через недоопрацювання певних питань українською стороною [4]. Отримання спрощеного режиму перетину кордону має сприяти поліпшенню взаємин та активізації співпраці України з європейськими партнерами.

Загальне побажання українського бачення оновленого змісту Східного партнерства полягає в розширенні кількісної та якісної взаємодії, що сприятиме більш конструктивному партнерству та успішності трансформації українського суспільства для реалізації європейської перспективи. Врахування ідей, побажань та пропозицій всіх учасників Європейської політики сусідства дозволить сформулювати більш актуальний формат взаємовигідної співпраці її учасників в майбутньому.

Література:

1. Оновлення змісту Європейської політики сусідства: очікування України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article%3fart_id=224168250&cat_id=223345569

2. The new publication of EaP Index 2014 issued // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eap-index.eu/node/393>; Романюк Н. «Східне партнерство» як інструмент посилення інтеграційних процесів у Європі / Н. Романюк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukrpolnauka.wordpress.com/2014/01/06/східне-партнерство-як-інструмент-п/>

3. В Еврокомиссии верят в выполнение Киевом всех требований для введения ЕС безвизового режима в этом году // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rus.newsru.ua/ukraine/18may2015/veryat.html>

http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247521935&cat_id=244274160

4. Геращенко: Украина выполнила лишь две позиции из плана по либерализации визового режима с ЕС // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rus.newsru.ua/ukraine/13may2015/visasf.html>

Секція «Нова та новітня історія України» **Секция «Новая и новейшая история Украины»**

Булгакова В. А.

КАРАЛЬНА ПОЛІТИКА УРЯДІВ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ НА ТЕРИТОРІЇ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ 1930-ГО РОКУ

Рішення про проведення широкомасштабної репресивної акції, тобто
66

розміщення загонів поліції та кавалерії в селах з найбільшим ризиком саботажу, ухвалив особисто Юзеф Пілсудський, який розпорядився уникати проливу крові, оскільки вважав за неможливе трактувати саботажні акції українців як повстання, а, натомість, застосовувати поліцейські репресії при виявленні підтримки саботажникам та постій війська за необхідності. Керівництво акцією було покладено на коменданта поліції Львівського воєводства Чеслава Грабовського [6, с.47].

Для розуміння мети пацифікації варто звернути увагу на політичну програму Ю. Пілсудського, який прийшов до влади у травні 1926 р., здійснивши державний переворот. Його ставлення до національних меншостей у цей час визначалося не федеративними планами, а інтересами національної безпеки. Політичний табір Ю.Пілсудського визнавав право України на незалежну державу, але без Східної Галичини та інших західних земель, у різних польських державних діячів була своя уява по східний кордон. Позиція Ю. Пілсудського у питанні кордону з Україною була самою поміркованою серед інших польських політиків і самою скромною в зазіханні на українські етнічно-історичні землі.

Згідно теорії конфедерації Ю. Пілсудського, початковим етапом втілення її в життя передбачалося створення незалежних держав, в першу чергу України та Великого Литовського Князівства, Наступний крок - об'єднання молодих, незалежних, союзних держав з Польщею на засадах конфедерації за ягеллонськими традиціями [1, с.22]. В архіві Інституту Пілсудського в Нью-Йорку зберігається нотатка датована 16 жовтня 1918 року Ю.Пілсудського у справі Східної Галичини. В ній йдеться про необхідність військової окупації цієї території, українсько-польського порозуміння у справі Львова, при необхідності для врегулювання проблеми звернутися за допомогою до держав Антанги. У листі до І. Падеревського про східні кордони Польщі і Галичину йдеться про те, як далі проводити східну політику, Ю. Пілсудський радив шукати інші аргументи на користь Польщі, крім вже використаних, таких як: «більшовизм Русинів», «історичне право», та інші, можливо угоду з Б.Курдиновським, чи прийняття Сеймом рішення про автономію Східної Галичини, чи розглядати питання східного кордону Польщі у цілому без виділення питання Східної Галичини. Він також пише про важливість послаблення впливів Росії, боротьби проти ідеї великої Росії з кордонами до Бугу, підтримки прагнення народів, які мешкають між Росією і Польщею до союзу з Польщею на засадах федерації, проведення роботи по зменшенню симпатій до лівих [2, с.332-336].

Пацифікація тривала впродовж 16 вересня – 30 листопада 1930 року і охопила 16 повітів Львівського, Станіславського, Тернопільського воєводств. За даними української сторони пацифікації було піддано біля 750 сіл, а за польськими даними 450 сіл.

Здійснювалася Пацифікація загалом біля 2 тис. осіб - ескадронами 14-ого полку Язловецьких уланів, підрозділами 6-го, 9-го, 22-го полків піхоти, 17-ма ротами поліцейських, безпосереднім виконавцем виступав міністр внутрішніх справ генерал Ф. Славој-Складовський.

Не маючи можливості виявити винуватців терористичних акцій , польська влада застосовувала принцип колективної відповідальності.

В багатьох селах кількість ревізій не перевищувала десятка, але в окремих повітах, що пацифікувалися особливо суворо - їх кількість вражає: у с. Наконечно Яворівського повіту - 59; у с. Бушковичі Перемишльського повіту - 86; у селі

Грегорів та Черче Рогатинського повіту - 53 і 52 відповідно; у селі Вибудів, Криве та Золота Слобода Бережанського повіту - 130, 150 і 160 відповідно. У деякі села загони війська або поліції поверталися по два-три рази

Загалом за липень - листопад 1930 року у зв'язку з саботажами було заарештовано 1739 осіб (722 - у Львівському, 610 - у Тернопільському, 407 - у Станіславівському воєводствах), з яких 596 звільнено одразу після допиту Станом на 17 березня 1931 року з 909 осіб, відданих під суд, переважна більшість - 698 - були звільнені судом; на той момент в ув'язненні залишалось 212 осіб, тобто трохи більше 10 % від затриманих; відбулося усього 20 процесів, на яких 3 особи виправдано, а 28 осуджено на сумарний термін 44 роки 10 місяців 5 днів ув'язненнях [4, с.147-148].

Здійснюючи пацифікацію військо і поліція вдиралися до селищ, де нищили українські культурно-освітні заклади, масово застосовували тілесні покарання різками чи батогами, внаслідок чого загинуло, за українськими джерелами семеро, за польськими - двоє осіб. До кінця 1930 року було ув'язнено 970 осіб, з яких 432 постали перед судом (після судового розгляду було звільнено 330 осіб) [2, с.169]. У населення було вилучено 1572 гвинтівки та іншої зброї, заарештовано понад 1700 чоловік, з них 1143 - віддано до суду [4, с.35-64].

Загалом в ході Пацифікації застосовувалися наступні дії: 1) вимагання контрибуції з сільської громади у вигляді сільськогосподарської продукції, худоби, птиці тощо; 2) екзекуції шляхом побиття, в т.ч. жінок, дітей, стариків часом і до смерті; 3) згвалтування; 4) арешти; 5) нищення особистого майна: опустошення будинків, побиття вікон, зривання покрівель, ламання меблів, розривання одягу, випорювання перин, подушок, ламання сільськогосподарського знаряддя, викидання харчів; 6) забруднення криниць; 7) руйнування українських товариств і установ: нищення товарів у крамницях, бібліотек, декорацій, музичних інструментів, театральних костюмів; 8) приниження національних почуттів шляхом примусового цілування «польської» землі, лаяння України, співання пісень, що висміювали український народ; 9) закриття українських культурно-освітніх установ.

Пацифікація трактувалася як перемога польського елемента над українським, як демонстрація сили польської держави й акт утвердження її авторитету. Криваві розправи вкрай загострили національно-визвольну боротьбу, підвели її до межі громадянської війни. Крім відповіді на саботажну акцію селян, метою пацифікації було залякування українського населення перед парламентськими виборами. В результаті українські партії зазнали відчутної поразки на виборах у листопаді 1930 року, провівши до сейму та сенату 34 депутати, в порівнянні з 59 у 1928 році.

Наслідком польського терору було прискорення реорганізації політичних угруповань правого крила українського національно-визвольного руху. У 1930 році засновано українську католицьку народну партію, на початку 1931 року - Український католицький союз, які намагалися організувати співпрацю з санаційним урядом у боротьбі проти революційного радикалізму. Від опозиції до доброзичливого відношення до уряду змінюється політика і провідної партії краю - УНДО [4, с.35-64]. ОУН займає окреме місце в українському національному русі 30-х років ХХ століття. У своїй діяльності партія не мала собі рівних і незважаючи на те, що найвпливовішою українською політичною силою у міжвоєнній Польщі залишалася легальна УНДО, ОУН залучила протягом 1929-1939 рр. молодь, забезпечивши успіх на майбутнє.

Внаслідок Пацифікації представництво скоротилося представництво українців

у польському сеймі, але водночас вона радикалізувала українське населення, фактично виправдала в очах світової громадськості дії УВО та ОУН проти польських урядовців, установ, осадників. Дала могутній інформаційний привід для активізації українського питання у світі.

Отже, ми намагаємося узагальнити, що польські репресії на території Східної Галичини здійснювалися шляхом фізичних та моральних знущань над українським сільським населенням, арештів активістів політичних партій, закриттям українських установ, залякуванням населення і були відповіддю на акції національно-визвольного руху.

На нашу думку, проблема пацифікації, причини її здійснення та особливості проведення, полягають у виборі методів як активістів національно-визвольного руху так і польського уряду, які були спрямовані на залякування населення, руйнування майна і, відповідно не сприяли мирному вирішенню існуючих суспільних конфліктів.

Література:

1. Бикова Т. Б., Гриневич Л. В. Україна: Хроніка століття. Рік 1930: Довідкове видання / Ред. кол.: В. А. Смолій (гол. кол.), В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський, В. О. Горбик, В. М. Даниленко, М. Ф. Дмитрієнко, О. О. Ковальчук (відп. секр.), Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький (заст. гол. кол., кер. авт. кол.), О. Є. Лисенко, Ю. А. Пінчук, О. П. Реєнт, П. Т. Тронько. - НАН України. Інститут історії України. - К., 2011. - 236 с.
2. Васюта І. К. Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918-1939)/ І.К.Васюта // Український історичний журнал. - 2001. - № 6. - С. 35-64.
3. Гон М. Західна Україна 1918-1939 років: простір міжетнічної дистанції / Максим Гон // Сучасність. - 2005. - № 12. - С. 110-117.
4. Савченко О. О. Польські репресії проти народу Галичини у 30-х рр. ХХст./ Савченко О.О. – С.146-150. – [Режим доступу]: <http://archive.nbuv.gov.ua/>
5. Скакун Р. «Пацифікація»: польські репресії 1930 року в Галичині./ Роман Скакун. - Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2012. - 172 с.
6. Jędrzejewicz W., Cisek J. Kolendarium zycia Jozefa Pitsudskiego 1867–1935. - Т-II.- Warszawa,1998. – 22 s.
7. Sprawy Polskie na konferencje pokojowej w Paryżu w 1919 r. Dokumenty i materiaty.-t.II.- Warszawa,1967.- S.332-336.

Волошинова А. В.

«СПРОСЯТ: «КТО?», - А Я НЕ ЗНАЮ. ПО ПРОФЕСИИ Я ВОР»: ДО ПИТАННЯ ОСОБИ БЕЗПРИТУЛЬНОГО «МЕШКАНЦЯ ВУЛИЦІ» В 20-ті рр. ХХ ст.

Професор Люблінський, досліджуючи боротьбу зі злочинністю неповнолітніх правопорушників у досліджуваній період, вказував: «Бешкетництво, ухилення від навчання у школі, вільне відвідування різних розважальних закладів, поневіряння до пізньої ночі з випадковими товаришами, вулична торгівля, прагнення до випадкового заробітку, не завжди чесним шляхом, безтурботність – ось шлях до злочинського життя на вулиці» [1]. За офіційною статистикою дітей, які пройшли через Центральну Комісію для неповнолітніх правопорушників УРСР в період НЕПу нараховувалося від 9 до 16 тис. чоловік, але на вулиці їх було набагато

більше [2].

Картини дійсності лякали іноземців та зовсім не вражали різношерсту публіку губернських та повітових міст, звиклу до великої кількості брудних, пошарпаних, завжди голодних тендітних дитячих фігурок. Пересічний громадянин настільки звик до присутності на вулиці великої кількості безпритульників, що це здавалося нормою життя.

Дослідниця дитячої безпритульності Левітіна яскраво описувала картини повсякденності неповнолітнього правопорушника тих років: «ось на вулицях великих міст він протягує вам схудлу руку за грошем, ось топчеться біля вікон магазинів і булочних; там виспіває незміцнілим голосом на площах чи в вагонах трамвая «маргаритку», «солов'я» та інші жалісливі романси, щоб отримати подаяння. Ви бачите його торгуючого папіросами, газетами та солодощами, а ось він тікає від міліціонера. Там на вокзалі крик, гамір, це обікрали пасажира – спритний злодюжка той же безпритульний. А ось піймали на базарі карманника й луццюють його...» [3].

Опинившись на узбіччі нового державного ладу, не знайшовши місця в новому суспільстві, ставши його вигнанцями, вони фактично були вимушені обрати шлях найменшого спротиву – прийняти злочинний світ та стати його частиною. Головними керманічами в цьому ставали дорослі професійні злочинці зі своїм особливим блатним світом, котрий діти практично копіювали.

Опиняючись на вулиці дитина розуміла, що їй потрібно самостійно забезпечувати себе, і тому намагалася заробляти будь-яким шляхом – від вуличної торгівлі та жебракування до крадіжок і проституції. На наш погляд, злодійські «професії» дітей можна поділити на три категорії – кусочники, крадії та бандити, пов'язані з дорослим кримінальним елементом. До першої категорії відносилися діти, які недавно потрапили на вулицю і працювали перевізниками (мішечники, візочники) чи торговцями-спекулянтами (кокаїн, самогон, папіроси, газети) на дорослих за «кусоч» (їжу та нічліг), жебракували, випрошували в перехожих гроші, співали жалісливі пісні або показували циркові номери. Це найнижча категорія промислу, яка не користувалася авторитетом та повагою в середовищі безпритульних. Такі діти завжди трималися поодинокі та намагалися у всьому догодити своєму роботодавцю. Друга категорія – крадії – дрібні злодюжки-ширмачі, які займалися крадіжками з карману; чемоданщики, які промишляли крадіжкою валіз на вокзалах; сьвяки, дрібні злодюжки-початківці, які привласнювали все, що «погано лежало» та скокарі – квартирні та магазинні крадії. При чому хлопці, які правило, ходили на «вечірній та вранішній шніфт» (крадіжки через відкриту квартиру), а дівчата «в тіхую» (скоювали крадіжки під виглядом прибиральниць або праль) [4]. І третю категорію складали представники злодійської еліти, досвідчені професіонали – бандити, пов'язані з дорослим кримінальним елементом. Як правило, неповнолітні ставали «на стрьому» чи на «цинку», тобто чатували або були розвідниками під час «справи», допомагали відкривати замки, пробиралися через слухове вікно або квартиру в приміщення при пограбуванні, займалися нальотом – «стопарі» і т.д. [5].

В окрему групу можна виділити дитячу проституцію як основне заняття безпритульних дівчат. Нічне життя кожного великого міста країни представляло перед уважним поглядом спостерігача картини розпусти, в якому дівчатка-підлітки, які шукали «гостя», особливо виділялися своїми тендітними фігурками. Яскравий образ малолітньої повії змальовано в радянському фільмі «Путівка в життя»,

який вийшов на кіноекрани в 1931 р., дівчина-блондинка, на вигляд років 14-15-ти, у довгому шарфі, чорному пальто, велюровому платті та із зухвалим макіяжем, з гордістю відповідала спеціальній комісії по розподілу безпритульних дітей: «я гуляша!». Дівчата часто не соромилися своєї «професії», відкрито та з гордістю розповідаючи про неї.

Головним місцем наживи безпритульників був базар, метушлива атмосфера якого дозволяла з легкістю залізи в кишеню покупця або поцупити речі у торговця-селянина. Промишляли і на залізничних вокзалах, портах і пристанях морських міст, добуваючи продукти харчування та кошти[6].

Щоденний заробіток «мешканців вулиці» залежав від виду злодійського промислу та коливався від 1 до 10 руб. Так, карманники спустошували гаманці пересічних громадян від 1 до 3 рублів на день, скокарі отримували від 2 до 10 руб., сьавки задовольнялися тим, що вдавалося вкрасти на базарі чи з возу. Частими були випадки, коли дітям «не щастило» отримати здобич та доводилося вести напівголодне життя. Зароблені гроші безпритульні розподіляли пропорційно між всіма учасниками «справи» та витрачали на їжу, випивку, кокаїн, картярські ігри та дівчат [7].

Злодійський промисел вимагав чіткої організації та розподілу функцій між мешканцями вулиці. На початковому етапі злодюжки об'єднувалися в двійки та трійки з метою оптимізації своєї «роботи», при чому кожен виконував свою чітку роль – перший стежив, другий відволікав увагу «жертви», третій крав речі. Поступово ці об'єднання розширювалися і перетворювалися в зграї, які жили в формі комуни, де кожен мав певні права та обов'язки [8]. В таких об'єднаннях панувала строга дисципліна, яка базувалася на звичаєвих неписаних правилах, порушення яких жорстоко каралося.

Очоловав комуни ватажок, як правило, старший за віком та найспритніший, з яскраво вираженими рисами лідерства. Він мав володіти вольовим характером, для нього не існувало жодних правил поведінки, було відсутнім відчуття страху. Своїм прикладом самовільності він підкоряв однолітків та з легкістю керував ними. В очах інших дітей ватажок – справжній герой, якого треба наслідувати. Прикладом поведінки ватажка може служити 17-ти річний Вільштейн Матвій. Хлопець систематично скоював крадіжки на базарі, зароблені гроші витрачав на білети в театр. В очах дітей – отаман та герой, розповідав їм про свої пригоди, вчив вуличних вульгарних пісень, озброював дітей, влаштовував демонстративні злочини. У статевого відношенні цілком розвинений. Підозрювався у онанізмі, курих, грав у карти. Девізом його життя були слова: «буду робити те, що я хочу», «нехай судять, відсиджу 1,5-2 роки, не більше»» [9].

Потрапляючи на вулицю, стикаючись з проблемою голоду та місця проживання, змінювалося світосприйняття дітей, їх самоусвідомлення. В радянській літературі дане питання висвітлювалося дуже рідко, а з тим і заангажовано. Сучасники досліджуваного періоду стверджували, що навіть найбільш політично несвідомі безпритульні відчували себе членом робітничого класу. Це твердження ґрунтувалося на взаємозамінному почутті ненависті до неробства неіманів – «живуть прокляті, нічого не роблять, а жруть» та любові до праці – «а робітник і ми як мучимось, хоч і працювати хочемо». При чому, чим більшою була ненависть до ситих неробів, тим сильніше відчуття приналежності до робітників [10]. Ми не можемо погодитися з даним твердженням, оскільки радянське керівництво таким чином прагнуло

приховати реальну картину соціальної кризи суспільства, рівень загрози дитячої злочинності та виправдати в очах громадськості та іноземних держав високу ефективність та якість методів боротьби з неповнолітніми правопорушниками.

Насправді, прагнення вижити будь-якою ціною, примушувало йти дітей на радикальний крок – обман, крадіжку, проституцію, вбивство, які дитяча психіка не могла спокійно витримати. Але при частому повторенні вироблявся рефлекс, який переростав в «холодний розрахунок» і назавжди викоринював у вуличній дитині почуття провини та страху. Ці чинники були засадничими в питанні самоідентифікації дітей. Таким чином, неповнолітні відчували себе частиною того світу, в якому вони проживали: злодіями, жебраками, бандитами, уркаганами, дівчата – гулящими.

Таким чином, перед нами постає не дуже приваблива картина особи «мешканця вулиці»: організованість замінювалася грубою недисциплінованістю, цілеспрямованість – авантюризмом і потягом до збагачення будь-яким шляхом. Хоча з іншого боку, така поведінка була захисною реакцією на неприйняття суспільством, протестом до нового державного ладу, бажанням вижити будь-якою ціною. Педагоги 1920-х рр., працюючи з неповнолітніми безпритульниками, вказували і на їх позитивні якості, вироблені в процесі «вуличного життя» - реалізм і точність сприйняття навколишнього світу, життєва гнучкість, самостійність, активність, сміливість, практичність, товариська прихильність та групова солідарність, при правильному використанні яких можна досягти успіхів у перевихованні дітей.

Література:

1. Люблінський П.І. Боротьба зі злочинністю у дитячому та юнацькому віці (соціально-правові нариси). – М., 1923 р. – С. 59.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Далі – ЦДАВО). – Ф.166. – Оп.3. – Спр.950. – Арк.1, 7, 40; ЦДАВО. – Ф.166. – Оп.5. – Спр.702. – Арк. 22-23, 36.
3. Левітіна М. І. (Маро). Робота з безпритульними. Практика нової роботи в СРСР / М.І. Левітіна. – Харків, 1924. – С. 49-50.
4. Там же. – С. 168-169.
5. Лившиц Е. Социальные корни беспризорности / Е. Лившиц. - М.: Работник просвещения, 1925. – С. 134-135.
6. Лурье М.Л. Песни саратовских детдомовцев в записи Петра Козина (1921)//М.Л. Лурье, А.А. Сенькина. – Сборник статей к 60-летию А.К. Байбурина – СПб., 2007. – (Studia Ethnologica; Вып. 4). – С. 511-537.
7. Левітіна М. І. (Маро). Робота з безпритульними. Практика нової роботи в СРСР / М.І. Левітіна. – Харків, 1924. – С. 169.
8. Рожков А.Ю. Боротьба з безпритульністю в перше радянське десятиліття / А.Ю. Рожков // Питання історії. – 2000. – №11. – С. 135.
9. ДАДО. – Ф.Р-2325. – Оп.1. – Спр.16. – Арк. 38-39.
10. Левітіна М. І. (Маро). Робота з безпритульними. Практика нової роботи в СРСР / М.І. Левітіна. – Харків, 1924. – С. 328-329

СПЕКУЛЯЦІЯ НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ В КВІТНІ-ГРУДНІ 1918 РОКУ ТА СПРОБИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

Сьогодні, коли Україна перебуває у важкому становищі, вирішення низки проблем в соціально-економічній сфері потребує вивчення здобутків та прорахунків, історичного досвіду минулого. В нашому випадку важливим є аналіз діяльності владних органів щодо подолання спекулятивних дій в Київській, Волинській та Подільській губерніях у квітні-грудні 1918 р.

Окреслена проблема не була предметом спеціального дослідження, проте окремі положення містяться в розвідках Є. Рафаловського [1], В. Лозового [2], Р. Пирога [3], П. Гай-Нижника [4] та ін. Тому метою статті є з'ясування проблеми спекуляції та пошуку шляхів її подолання органами влади на Правобережжі в добу Гетьманату.

Загалом під спекуляцією розуміється скупівля і перепродаж грошових знаків, продуктів харчування, товарів або інших предметів із метою наживи. Із приходом до влади, П. Скоропадському, в спадок ще з часів Першої світової війни та революційних подій дістався досить широкий розмах спекуляції. Гетьман був рішучий покласти кінець «... тому огидному злочинному явищу спекуляції, що підточує економічні засоби Держави і вносить в широкі маси населення величезні шкоди» [5]. 20 червня він звернувся до голови уряду із спеціальним листом. У ньому наголошувалося, що спекуляція набирає все більшого розмаху, ведеться відкрито як у Києві, так й у інших містах Правобережжя. Глава держави доручив Раді Міністрів терміново розробити і внести на його затвердження заходи боротьби із спекуляцією. А. Ржепецький зайняв тверду позицію щодо обігу в Україні німецької та австрійської валюти, виступав проти нав'язуваного представниками Центральних держав завищеного курсу марки і крони. Він наполіг на тому, щоб всі валютні операції проводилися через кредитну канцелярію міністерства. Уже 22 червня уряд ухвалив закон про обмеження спекуляцій з іноземною валютою, встановивши досить сувору карну відповідальність. Були також вжиті заходи по обмеженню ввозу в Україну російських грошових знаків не більше 20 тис. на одну сім'ю [6, с. 164].

8 липня 1918 року П. Скоропадським було затверджено урядову постанову про заходи боротьби зі спекуляцією закордонною валютою. У ній визначалося «забороняти всякі умови по купівлі та продажу закордонних грошових знаків на суму більш, як одну тисячу карбованців, по за місцями, які зазначені Міністерством Фінансів». Далі: «За виконання, або замір скласти умову по купівлі або продажу закордонних грошових знаків на суму більш, як одну тисячу карбованців ... винні підлягають, крім конфіскації грошових знаків, що були об'єктом умови, замкненню в в'язниці на строк від вісьми місяців до одного року та чотирьох місяців і грошового штрафу від ста карбованців до десяти тисяч карбованців». Проте, встановити повний контроль над кримінальними елементами (як щодо підробки грошових знаків, так і щодо валютних спекуляцій) за тодішніх політико-економічних умов було надзвичайно важко [7].

В цей час на місцях наростали продовольчі труднощі. У державні заготівельні органи хліба надходило дуже мало. В липні 1918 р. гетьманська влада поширила оголошення про заохочення осіб, які вкажуть на приховані запаси зерна, за

умови їх участі у процесі реквізиції. Сума винагороди становила 3% від загальної вартості хліба. Тому ситуація майже повсюдної відсутності харчів спричинила й продуктову спекуляцію. В Правобережній Україні боролися з нею пасивно, що підтримувалося хабарництвом чиновників. У Київській губернії нарада повітових старост винесла резолюцію, в якій вказувалось, що спекуляція сягнула загрозливих розмірів і потребує екстрених заходів боротьби з нею [8]. Поділля відзначалось дорожнечю і спекуляцією на продукти першої необхідності. 18 липня губернський староста С. Кисельов видав постанову про боротьбу зі спекуляцією [9]. Для цього повітові старости мали утворити тимчасові комісії в складі голови земської управи, представника продовольчої управи, міського голови [10]. Згодом, 24 липня 1918 р. був ухвалений закон, про карну відповідальність за перевищення граничних цін та спекуляцію (доповнений 30 серпня). На Правобережжі фактично у кожному повіті, створювались комісії для боротьби зі спекуляцією [11]. До прикладу, в Кам'янці-Подільському було оштрафовано власника пекарні Грішпуна на 3 тис. карб. [12].

Проте у більшості залякування губернських та повітових старост Правобережжя обмежувались публікацією у пресі постанов, які мали перешкодити зростанню спекуляції. Міністерство внутрішніх справ намагалося з'ясувати стан спекуляції в регіонах шляхом анкетування, проте неможливість перевірки робила ці відомості малоефективними. Крім того, багато загонів, створених для боротьби зі спекуляцією, самі нею і займались. Тому міністерство внутрішніх справ змушене було призупинити функціонування багатьох загонів [13, с. 87, 143].

Щоб «збити спекулятивну хвилю», державні органи влади все ж вживали заходи, але вони були не дієві. Навіть більше, до губернських старост надходили скарги про зловживання представників влади на місцях. Наприклад, службовці Державної варту Волинської губернії дозволяли собі примусово відбирати харчові та фуражні продукти у населення [14]. Начальника Овруцької повітової Державної варту звільнили через зловживання владою [15]. Київський губернський староста у зверненні повідомляв, що йому надсилають відомості про вилучення деякими повітовими старостами продовольчих продуктів у населення і продовольчих управ, скасування ними продовольчих комітетів, призначення ревізій і звільнення продуправ, вилучення в них на свій депозит коштів, реквізицію господарського і канцелярського майна тощо. Староста закликав припинити зловживання і лише наглядати за діяльністю продовольчих органів [16].

22 липня міністерство продовольчих справ видало обов'язкову постанову «Про припинення спекулятивного зростання цін на рогату худобу, овець, свиней, виробу з них та сало» [17, с. 145], згідно з якою заготівля їх без дозволу міністерства продовольчих справ заборонялась. Уже 9 серпня міністерство дозволило вільно продавати на ринку сало, масло, молочні продукти, картоплю, овочі.

Органи самоврядування також долучились до подолання спекуляції. 20 серпня Київська міська дума прийняла постанову про заходи боротьби з обважуванням в усіх торговельних місцях. За купівлі-продажу мали застосовуватись лише узаконені міри і ваги із державним клеймом, яке ставили відповідні органи після перевірки. Тим, хто боровся з обважуванням, видавали премії в розмірі 9 тис. карб. [18]. У Києві перевірка розпочалась наприкінці серпня [19]. Проте спроби боротьби були лише у великих містах.

Таким чином, спекуляція, що мала місце у попередні роки, в квітні-грудні 1918 р. досягла загрозливих розмірів. Гетьман усвідомлюючи серйозність ситуації намагався

її подолати видаючи постанови. Боротьба зосередилася на подоланні спекуляції з іноземною валютою, продовольством. На місцях Правобережжя створювалися спеціальні тимчасові комісії, проте попри вжиті місцевою адміністрацією заходи, вони не мали особливого успіху. Більше того, траплялися випадки спекулювання посадовцями та представниками влади. З іншого боку, виробники були зацікавлені у співпраці з спекулянтами і не видавали їх органам влади, тому, що спекулянти платили за продовольство більше, ніж держава.

Література:

1. Рафаловський Є. П. Продовольча політика урядів Української держави гетьмана Павла Скоропадського [Текст] : дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / Рафаловський Євген Павлович ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 198 с.
2. Лозовий В. Продовольча політика П. Скоропадського і селянство / В. Лозовий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету : Історичні науки / [ред. кол. : О. М. Завальнюк, А. Г. Філінюк та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2004. – Т. 13. – С. 136 – 149.
3. Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси / НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2011. – 336 с.
4. Гай-Нижник П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) / П. Гай-Нижник. – К., 2004 – 430 с.
5. Державний вістник. – 1918. – 26 червня.
6. Пиріг Р. Українська гетьманська держава ... / Вказана праця.
7. Гай-Нижник П. Фінансова політика уряду ... / Вказана праця. – С. 67.
8. Державний архів Київської області, ф. Р-2797, оп. 1 спр. 2, арк. 167.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 5, оп. 1, спр. 86, арк. 36.
10. Обов'язкова постанова // Подільські губерніяльні відомости. – 1918. – № 64. – 3 серпня. – С. 1.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 1793, оп. 1, спр. 149, арк. 76, 175, 280; Обіжник про обов'язкове переведення в життя всіми, підлеглими Міністрові внутрішніх справ, інституціями і урядовими особами нових законів Української Держави, в міру їх оголошення в «Державному Вістникові» // Державний вістник. – 1918. – № 35. – 15 серпня. – С. 2.
12. За спекуляцію // Село (Кам'янець-Подільський). – 1918. – № 34 і 35. – 19 вересня. – С. 28.
13. Рафаловський Є. П. Продовольча політика урядів ... / Вказана праця.
14. Державний архів Житомирської області, ф. Р-1644, оп. 1, спр. 4, арк. 53.
15. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 1, спр. 23, арк. 4.
16. Державний архів Київської області, ф. Р-2794, оп. 1, спр. 1, арк. 53, 157.
17. Лозовий В. Продовольча політика П. Скоропадського ... / Вказана праця
18. Боротьба зі спекуляцією // Голос Києва (Київ). – 1918. – 21 серпня. – С. 3.
19. Відділ місцевий // Київські губерніяльні вісти (Київ). – 1918. – № 82. – 15 жовтня. – С. 2.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ОКУПАЦІЇ РАДЯНСЬКИМ ТОТАЛІТАРНИМ РЕЖИМОМ ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У 1939-1941 РОКАХ

Теоретично-методологічні засади дослідження автор поєднав з принципами наукової об'єктивності, толерантності, неупередженого бачення подій окупації Західної України радянським тоталітарним режимом у 1939-1941 роках.

Порівняльний метод дав змогу авторові виділити основні тенденції генезису причин, що український регіон став одним з геополітичних каменів перетину двох тоталітарних режимів – Радянського Союзу та Німеччини.

Використання проблемно-хронологічного методу дозволив визначити внутрішню періодизацію окремих етапів радянської окупації західноукраїнського регіону СРСР.

Діалектичний метод використовується для висвітлення політики радянізації та масових репресій на території Західної України з урахуванням морально-психологічного стану окремих особистостей [1, с.43].

Метод синтезу дозволяє констатувати, що умови окупаційного режиму СРСР мав двозначний вплив, з одного боку вперше за багатовічну історію українські землі злилися воедино, з другого вона привела терор та диктат, що негативно сприймалося населенням.

Натомість історико-типологічний метод допоміг виявити засоби і механізми, за допомогою яких радянська окупаційна влада намагалися впливати на населення Західної України.

Статистичний метод дав можливість показати кількість українського населення, які зазнали утисків та репресій від радянської окупаційної влади.

Методи системності і всебічності дозволили дослідити та узагальнити здобутки історичної науки у вивченні проблеми окупації радянським тоталітарним режимом території Західної України у 1939-1941 роках, викласти матеріал у логічній, послідовній та завершених формі.

У застосуванні методів аналізу і синтезу досягнуто різнобічний підхід щодо розгляду трактування базового понятійно-категоріального апарату дослідження, адже на сьогодні існує проблема, що поляє в тому, що серед істориків немає однозначної думки як трактувати ці події. Крім міжнародно-правових термінів «окупація» і «анексія» та ін [3, с.43].

Отже, спробуємо розкрити основні особливості понятійно-категоріального апарату магістерського дослідження.

Окупація — це зайняття збройними силами однієї держави частини або всієї території іншої держави без отримання суверенних прав на неї. Режим військової окупації регулюється Гаазькою конвенцією 1907 року, Женевською конвенцією 1949 року «Про захист цивільного населення», Гаазькою конвенцією про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 1954 року.

На сьогодні немає консенсусу у визначенні вичерпного переліку ознак, за якими можна було б однозначно кваліфікувати певний випадок як окупацію. Виділяють такі ознаки окупації:

1. Тимчасовість місії, непостійний статус.
2. Обов'язкова наявність держави-жертви, адміністрації захопленої території як сторони у відносинах.
3. Обов'язкове перебування в стані війни де-юре або де-факто, насильницький характер вторгнення збройних сил окупаючої сторони.
4. Обов'язкове прийняття на себе функцій управління, встановлення своєї адміністрації на окупованій території.
5. Обов'язкова відповідність нормам міжнародного права.
6. Міжнародне визнання.

Отже, як на нашу думку в нашому випадку слід використовувати в трактуванні подій вересня 1939 року, саме як окупація.

Анексія — це насильницьке приєднання державою всієї або частини території іншої держави в односторонньому порядку. За міжнародним правом анексія — один з видів агресії і спричиняє міжнародно-правову відповідальність[2,с.43].

На нашу думку даний термін на повноцінно, розкриває трактування подій 1939-1941 років, тому він є неправильний у нашому випадку.

На нашу думку лише при об'єктивному розгляді причин та передумов подій 1939-1941 року, в контексті цивілізаційного підходу можливе вирішення даного питання.

Отже, поєднання різноманітних методів дослідження на основі загальнонаукових методологічних принципів сприяло вивченню маловідомих або зовсім незнаних аспектів подолання усталених стереотипів, неупередженому підходу до висвітлення найскладніших сторінок історії ХХ ст. та вивільненню наукової історичної спадщини від ідеологічних догм минулого, що пов'язані з окупацією СРСР території Західної України у 1939-1941 роках.

Література:

1. Бабій Б.М. Воз'єднання Західної України Українською РСР / Б.М. Бабій. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1954. – 195 с.
2. Брицький П. Українське питання в радянсько-німецькій політиці напередодні і на початку Другої світової війни (серпень–вересень 1939 р.) / П. Брицький, Є. Юрійчук // 1939 рік в історичній долі України і українців. Матеріали Міжнародної наукової конференції 23–24 вересня 1999 р. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – С. 127–130.
3. Докаш О.Ю. Політика формування та характер місцевих органів влади та управління Західної України (вересень 1939 – червень 1941 рр.): спроба структурно-функціонального аналізу / О.Ю. Докаш // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. Т. 12. – Чернівці: Букрек, 2013. – С. 302–312.
4. Кондратюк К. Галичина і Волинь у роки Другої світової війни (1939-1945): навч. посібник / К. Кондратюк. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – 160 с.

Дубінський В. А.

ВНЕСОК БОРИСА ГРІНЧЕНКА У РОЗРОБКУ АГРАРНОЇ ПРОГРАМИ УКРАЇНСЬКИХ РАДИКАЛІВ НА ДДНІПРЯНСЬКИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Наприкінці 1904 року на основі «лівої» опозиції Української демократичної партії була організована Українська Радикальна партія (далі – УРП), лідерами якої

«Схід-Захід» - IV (Кам'янець-Подільський - 2015)

стали Б. Грінченко, Ф. Матушевський та С. Єфремов. Партія проводила активну видавничу діяльність, друкуючи свої брошури у Львові та Петербурзі, а потім перевозила їх до Києва і “звідти ширила серед інтелігенції” [1, с.44].

Важливу роль у розробці програми партії, зокрема аграрної її складової, відіграв Борис Грінченко, що підготував цілий ряд матеріалів і брошур, які було покладено в її основу. Вирішення аграрного питання радикали, як і представники інших українських партій, тісно пов’язували з розв’язанням національних і політичних проблем. Члени УРП обстоювали перебудову Російської держави на федеративних засадах: “Кожна національність, з яких тепер складається Росія, мусить мати автономію окремою репрезентаційною радою, якій належить право видавати закони, порядкувати у своїх справах у межах цієї території” [2, с.135]. В разі, коли українцям не вдасться добитися дійсної автономії, радикали вважали, що Україна муситиме відокремитися від Росії [3, с.43].

Члени УРП були прихильниками встановлення соціалістичного ладу, що, на їх думку, мало б призвести до розв’язання, зокрема, і аграрної проблеми. “Кожному видано, що цей порядок кращий, щоб ні в кого не була земельна власність, а земля була народня”, – зазначав Б. Грінченко [4, с.9-12]. Досягнути поставленої мети планувалося шляхом проведення поступових заходів. Першим повинно було стати “вилучення усіх земель до одного фонду державних, удільних, монастирських, церковних й безгосподарських в окремий земельний фонд, який би був підпорядкований краю, округу чи громаді і використовувався би для хліборобів...” [2, с.133].

Другим принципово важливим етапом мав стати поділ приватновласницьких земель. Поміщицькі, селянські та інші приватні земельні володіння, на його думку, мали перейти у власність органів місцевого самоврядування шляхом викупу [2, с.133].

Важливою проблемою аграрних відносин був розподіл землі. Розуміючи те, що не всі селяни здатні заплатити навіть мінімальну суму, вони передбачали можливість передання землі таким особам з місцевого земельного фонду. При цьому земля мала передаватися не у власність, а лише в користування. У програмних документах українських наддніпрянських радикалів вперше зустрічаємо пропозиції щодо встановлення орендних відносин у питанні використання землі. Так, вони пропонували прийняти закон, на основі якого мало бути створено “орендове (посесійне) право, що забезпечувало б орендареві – хліборобів – результати поліпшення і не надмірну орендну плату; посередницькі бюро мають регулювати сю плату на користь хліборобам і розбирати спори між господарями й орендарями” [2, с.133]. Як бачимо, тут Б.Грінченко пропонував платне використання землі і вважали, що вирішення всіх суперечок щодо оренди землі повинно вирішуватися правовим шляхом [5, с.136]. Інші ж хлібороби (селяни-власники) мали право викупити в приватну власність землю, але, знову ж, не більше встановленої норми. Крім того, вони отримували право “вільно порядкувати своєю землею, відділивши її від громадської”, сплачуючи за це податки держав [5, с.137]. Важливим заходом, за допомогою якого передбачалося розв’язати питання раціонального землевпорядкування, розглядалося обов’язкове знищення черезсмузжя [2, с.133].

Як засіб вирішення аграрного питання члени УРП визнавали виключно мирний шлях. Так, пригадуючи селянські виступи на Харківщині і Полтавщині у 1901 – 1902 рр., С. Ярошенко (Б. Грінченко) писав: “...Чи поменшало ж панів, чи покинули вони

свою землю людям і чи стало з того жити краще усьому простому народові?” [6, с.28]. На його думку, найкращою формою боротьби є страйк: “<...>такою змовою найкраще з ворогом боротися і тільки тоді, коли він підготовлений” [6, с.28]. Він висував ідею просвіти населення у боротьбі проти царя, де важливу роль мають відіграти представники інтелігенції. У платформі партії вказувалося на те, що перед УРП стоїть завдання “освідомити маси і робочі, і так званих освічених класів, щоб вони зрозуміли становище і забажалися боротися, щоб перемінити його...” [7, с.5]. Наддніпрянські радикали були прихильниками чіткої організації боротьби проти існуючого ладу та пропонували вичікувальну тактику при її проведенні [7, с.5-6]. Члени УРП підсумовували: “Як будуть так усюди люди робити, то без усяких бунтів, тихенько приборкають панів...”

Прикметною рисою політичної платформи партії була підтримка розвитку кооперативних підприємств. У документі читаємо: “<...> Край підтримує велике товариське використання землі...” [8, с.5-6]. А Л. Яворенко (Б. Грінченко) в брошурі “Чого нам треба?” взагалі закликав до створення сільськогосподарських товариств і спілок, які будуть надавати допомогу уряду в вирішенні різноманітних аграрних проблем [3, с.9]. Зазначимо, що радикали одними з перших звернули увагу на необхідність розвитку кооперації в аграрних відносинах.

Вагомим чинником розв’язання аграрного питання, на їхню думку, мала стати сільськогосподарська освіта. “Земля у нас родюча, а як добре навчитися її порати, то зробиться вдєсятеро родючішою, буде хліба стільки, що й на хліборобів стане...”, – робив висновок Б. Грінченко [4, с.9-12]. На його думку, вирішити це питання можна буде тільки тоді, коли “позаводити такі школи, де можна було би навчитися добре господарювати і дурно учити по тих школах хліборобів” [4, с.9-12]. Важливу роль у цьому сенсі мали відіграти “показові господарства”, “<...> в яких хлібороби приклад брали би, та за їх прикладом і собі вчилися би так господарювати” [4, с.9-12].

Еволюційний характер перетворень у сільському господарстві передбачав збереження приватновласницьких господарств. Він допускав використання найманої праці в сільському господарстві. При цьому звертав увагу на необхідність організації дієвого захисту прав найманих робітників. “Поки є найми, треба позаводити закони про наймитів-хліборобів, щоб вони мали добру плату, добрий харч, путящі квартири, не робили через силу та щоб господарі їх не кривдили...”, – зазначав Б. Грінченко. А у “Платформі Української радикальної партії” пропонувалося прийняти закони, які б регулювали такі питання, як запровадження 8-годинного робочого дня, встановлення мінімуму заробітної плати, відшкодування робітникам від хазяїв, страхування робітників тощо. Радикали вважали, що “<...> закони про робітників прикладаються і до наймитів-хліборобів” [7, с.8].

І все ж, кінцевою метою діяльності УРП визначалося досягнення соціалістичного ладу, в залежність від чого вони ставили вирішення всіх проблем. Вони писали: “Зрозуміймо, що тільки соціалістичний лад дасть нам спокій” [8, с.10].

Загалом Б.Грінченко пропонував реформістський шлях вирішення аграрного питання та пристосування сільського господарства до ринкових умов розвитку країни. Важливими між ними, на його думку, також були: інтенсифікація сільського господарства, створення кооперативів і сільськогосподарська освіта селян. Він визнавав також розв’язання земельного питання за рахунок їх відчуження, в тому числі і великих приватновласницьких угідь. Усі ці завдання повинні були вирішуватися законодавчим поступовим шляхом.

Література:

1. Дорошенко Д. Євген Чикаленко : Його життя і громадська діяльність / Д. Дорошенко. – Прага : Видання Фонду імені Є. Чикаленка, 1934. – 100 с.
2. ЦДІАК України. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 1049. – 1905. – 276 арк.
3. Яворенко Л. Чого нам треба? / Л. Яворенко. – Львів : Видання УРП, 1905. – 42 с.
4. Яворенко Л. Чому у нас досі нема доброго ладу? / Л. Яворенко. – Львів : Видання УРП, 1905. – 68 с.
5. Мойсеєнко В. Аграрна складова програмних документів українських ліберальних партій на початку ХХ ст. // Гуржіївські історичні читання. – Черкаси – Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. – с. 136-144.
6. Ярошенко С. Як люди прав собі добувають / С. Ярошенко. – Львів : Видання УРП, 1905. – 29 с.
7. Платформа Української Радикальної партії. – Львів : Видання УРП, 1905. – 16 с.
8. Ярошенко С. Як визволитися з бідності робочим людям / С. Ярошенко. – Львів : Видання УРП, 1905. – 10 с.

Жбанова К. Ю.

ОРГАНІЗОВАНІ ТРУДОВІ ПЕРЕСЕЛЕННЯ ЗА МЕЖІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР (1955-1976 РР.)

Державний механізм регулювання трудових ресурсів став соціально-економічною дійсністю України другої половини ХХ ст. Дослідження з історії розподілу та перерозподілу трудових ресурсів країни на сьогодні не втратили своєї актуальності. Розширення і поглиблення знань про їх проведення та наслідки допоможуть не лише належним чином оцінити порушену проблему, а й глибше осягнути складні і неоднозначні завдання, які постають перед суспільством і органами державної влади в нинішній перехідний період.

До організованих форм планового перерозподілу робітничих сил у другій половині ХХ ст. в СРСР належали організовані набори робітників та трудові переселення. Головною метою оргнаборів було швидке поповнення робітничими кадрами провідних будов на встановлений договором термін. У свою чергу, трудові переміщення сімей мали сприяти створенню постійних трудових кадрів.

На відміну від організованих переселень періоду Другої світової війни і першого повоєнного десятиліття, переміщення, що розпочалися з утворенням Головного управління організованого набору робітників та переселення при Раді Міністрів (далі – РМ) УРСР (сформоване внаслідок злиття 1 серпня 1955р. Головного переселенського і Головного управління організованого набору при РМ УРСР, реорганізоване у Державний комітет РМ УРСР із використання трудових ресурсів у лютому 1967 р. [1, с. 148-150]) спирались на економічну політику радянської влади, проте не без врахування національної специфіки регіонів в яких проводилися. Як і організовані набори, трудові переміщення в УРСР здійснювалися на добровільних засадах в межах областей, між областями республіки та за її межі [2, с. 45].

Впродовж 1955-1976 рр. організоване трудове переселення за межі УРСР проводилися радянською владою у двох напрямках – у Казахську РСР та в Російську РФСР.

Переселення до КРСР з УРСР розпочалося у 1954 р. після рішень лютнево-

березневого Пленуму ЦК КПРС «Про подальше збільшення виробництва зерна в країні і про освоєння цілинних і перелогових земель». Головними областями вселення у Казахській РСР для українців стали Актюбінська, Джамбульська, Західно-Казахстанська, Карагандинська, Кустанайська, Павлодарська, Північно-Казахстанська, Семипалатинська, Південно-Казахстанська області [3, арк. 4].

У 1955 р. план переселення за межі республіки склав 20750 сімей: до КРСР – 14000 родин, до РРФСР (Читинська область і Хабаровський край) – 6750 [4, арк. 7 зв.]. Зокрема Дрогобицька область мала відправити 2000 сімей, Рівненська – 1750, Волинська – 1690, по 1500 сімей – Житомирська, Станіславська (нині Івано-Франківська) та Тернопільська, по 1100-1200 – Київська, Львівська, Полтавська, Хмельницька, по 750-900 – Вінницька, Закарпатська, Сумська, Харківська, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська. Впродовж 1956-1963 рр. з України до Казахстану, згідно радянської статистики, в середньому переселялося 5500 родин щорічно [5].

У грудні 1961 р. ЦК КП Казахстану і РМ КРСР звернулися до ЦК КПУ і РМ УРСР з проханням направляти в рахунок плану переселення в першу чергу механізаторів. На що РМ УРСР поспішно дала дозвіл [6, арк. 10,12]. Відтак до міжреспубліканської міграції спонукали спеціалістів, зокрема механізаторів (трактористів і комбайнерів).

Впродовж десятилітньої діяльності Головного управління оргнабору та переселення з України в Казахстан було переміщено 57000 сімей у яких налічувалося більш ніж 207000 осіб [7, арк. 44]. Проте знайти бажаних змінити місце проживання було все складніше. Невиправдане ще й економічно, переселення з кожним роком зменшувалося. Впродовж 1964-1972 рр. воно коливалося в межах 700-1200 сімей і у 1973-1975 рр. склало 261-300 сімей [8]. У 1976 р. переселення до КРСР було припинено [9, арк. 22]. Всього ж з України протягом 20 років виїхало в райони цілинних земель 65500 родин, у складі яких налічувалося більше 230000 осіб, в тому числі понад 144000 працездатних [10, Арк. 11].

Натомість, починаючи з 1967 р., після одинадцятирічної перерви відновилися трудові переселення до РРФСР. Того ж року план переміщення 1000 сімей до Далекого Сходу та Читинської області, був розподілений між Волинською, Закарпатською, Івано-Франківською, Львівською, Рівненською, Тернопільською та Чернівецькою областями. Але бажаних виїхати до сусідньої республіки виявилось зовсім не багато. На середину грудня 1967 р. було переміщено 227 сім'ї, або 22,7% від плану [11, арк. 2, 59]. Намагаючись змінити напрямок переселення, українське керівництво у липні 1968 р. звернулося до союзного з проханням звільнити УРСР від направлення переселенців до Читинської області, проте отримало різку відмову: «Специфічні особливості сільського господарства та кліматичні умови Читинської області, звичайно, створюють певні труднощі у проведенні переселення, але ці труднощі однакові як для УРСР, так і для Воронежської, Курської, Тамбовської, Горьківської та інших областей, країв автономних республік РРФСР, які проводять планове переселення. Враховуючи напруженість з трудовими ресурсами в РРФСР, задовольнити прохання РМ УРСР про звільнення УРСР від напрямку переселенців в Читинську область неможливо» [12, арк. 57, 95-96].

Варто зауважити, що природний приріст населення в УРСР у цей час постійно зменшувався, а наприкінці 1960-х рр. вже був найнижчим з союзних республік (після Естонської та Литовської) [13, арк. 64-66]. Різко скорочувався продуктивний приріст населення. Попри це, впродовж 1968-1976 рр. з України до РРФСР було переселено більше 21000 сімей [14].

В Україні така міграційна політика сприяла не тільки відтоку її працездатного населення, а й спричинила значні фінансові витрати. Лише в 1959 р. на переселення за межі країни 5903 сімей (22079 осіб) з республіканського бюджету було витрачено більше 11,5 млн. крб. [15, арк. 3]. Вартісною для держави була і одноразова грошова допомога переселенцям: у Казахську РСР і зокрема в райони Голодного степу – 600 крб. на голову родини та по 200 крб. на її членів [16, Арк. 6]. Одноразова грошова допомога новоселам Далекого Сходу, Крайньої Півночі, Читинської області виплачувалася у розмірі 1500 крб. на голову сім'ї та по 300 крб. на її членів [17, арк. 50-51]. Також встановлена система пільг передбачала виділення державою коштів на будівництво житла і придбання худоби переселеним: кредит на зведення будинку в районах Голодного степу КРСР складав 19000 крб., з віднесенням за рахунок держбюджету 35%, в інших районах КРСР – 15000 крб. [16, арк. 7].

Проте розроблена система пільг та заохочень не сприяла популярності міжреспубліканського переселення. Надто великою була різниця між обіцяним, радянською владою, й реальним трудовим та господарським влаштування новоселів. Впродовж 1955-1976 рр. українське керівництво неодноразово ставило питання перед Головним управлінням оргнабору та переселення при РМ КРСР та РМ РРФСР про серйозні недоліки прийому і влаштування переселенців з УРСР, однак ситуація не поліпшувалася. Безробіття у зимовий сезон і низькі заробітки породжували зворотну міграцію населення, а відтак розповсюдження інформації про умови життя і праці в КРСР та областях РРФСР. Тому, не дивно, що значна частина переселенців поверталася до попереднього місця проживання. Показовим став 1964 р., коли з переміщених до Казахстану 2370 родин, повернулися на Батьківщину, за неповними даними, 1890 родин [18, арк. 44].

Як наслідок, організовані трудові переселення за межі УРСР впродовж 1955-1976 рр. не стільки виконували економічні завдання, як сприяли, перш за все, «перемішуванню населення», інтернаціоналізації його складу, викачуванню місцевого трудового потенціалу та, зрештою, завдали відчутних і нині демографічних втрат.

Література:

1. Ковалинський, В. Праця та соціальна політика: З історії міністерства / В. Ковалинський, Т. Кір'ян. – К. : Поліграф-Колегіум, 2002. – 278 с.
2. Загробська А. Організовані переселення в системі міграцій населення УРСР. – К.: Наукова думка, 1974. – 112 с.
3. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 82.
4. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 7.
5. Підраховано за: ЦДАВО України. Ф.4626. – Оп. 3. – Спр. 7. – Арк. 7 зв.; Спр. 82. – Арк. 1; Спр. 110. – Арк. 1; Спр. 140. – Арк. 1; Спр. 165. – Арк. 1; Спр. 193. – Арк. 1.
6. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 178. – Арк. 10, 12.
7. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 283. – Арк. 44.
8. Підраховано за: ЦДАВО України. Ф.4626. – Оп. 3. – Спр. 257. – Арк. 56; Спр. 265. – Арк. 1; Спр. 320. – Арк. 24; Спр. 325. – Арк. 1; Спр. 357. – Арк. 1; Спр. 357. – Арк. 59; Спр. 402. – Арк. 16, 17; Спр. 452. – Арк. 12; Спр. 497. – Арк. 21; Спр. 552. – Арк. 2; Спр. 606. – Арк. 10; Спр. 654. – Арк. 3; Спр. 716. – Арк. 20; Спр. 767. – Арк. 16.
9. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 820.
10. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 712.
11. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 357.

12. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 399.
13. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 438.
14. Підраховано за: ЦДАВО України. Ф.4626. – Оп. 3. – Спр. – Спр. 357. – Арк. 59; Спр. 402. – Арк. 16, 17; Спр. 452. – Арк. 12; Спр. 497. – Арк. 21; Спр. 552. – Арк. 2; Спр. 606. – Арк. 10; Спр. 654. – Арк. 3; Спр. 716. – Арк. 20; Спр. 767. – Арк. 16; Спр. 820. – Арк. 22.
15. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 113.
16. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 75.
17. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 94.
18. ЦДАВО України. – Ф. 4626. – Оп. 3. – Спр. 283.

Завальнюк О. М.

УКРАЇНСЬКІ ДЕРЖАВНІ УНІВЕРСИТЕТИ 1918-1920 РР: ПОЧАТКИ АВТОНОМІЇ

Прийняття нового Закону України «Про вищу освіту» відриває широкі можливості для утвердження якісно нової, більш ефективної університетської системи, яка має на меті «підготовку конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях» [1, с.3]. Її досягнення неможливе без широкого впровадження у діяльність вишів, зокрема, комплексу принципів автономії, які апробувались у тій чи тій мірі вітчизняною практикою у попередні періоди, зокрема й під час становлення національної університетської освіти у революційні 1918 - 1920 рр.

Законодавчо перші два державні українські університети оформлялися у червні - липні 1918 р. спочатку тимчасовою Комісією з вищих шкіл і наукових інституцій, яка функціонувала при Міністерстві освіти Української держави. Для організації її роботи і керівництва процесом вироблення відповідних законопроектів (зокрема, «Про перетворення Київського народного українського університету у Київський державний український університет» і «Про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету») міністр освіти професор М.П. Василенко запросив академіка російської АН В.І. Вернадського, який проживав в Україні, і, маючи досвід управлінської роботи в галузі освіти на посаді заступника міністра освіти Тимчасового уряду у 1917 р., міг професійно справитись із поставленими завданнями (у дореволюційній Росії він очолював спеціальну комісію академіків яка направила проект створення мережі університетів у низці губернських центрів).

У своїй законотворчій діяльності, яка протікала нерівномірно, з різними несподіваними ускладненнями (вони диктувалися, у першу чергу, позицією міністра освіти), комісія об'єктивно відштовхувалася від досвіду реалізованої в Україні мережі російських університетів і тих нормативних актів, що регулювали її діяльність, у першу чергу, «найсвіжішого» імператорського університетського статуту 1884 р. (це знайшло відображення спочатку у названих законопроектах, а згодом і прийнятих законах [2], [3]). На думку російського дослідника А. Андреева, зазначена «університетська модель» програвала, зокрема, німецькому класичному університету кінця XIX – початку XX ст. і потребувала реформування, утім до

падіння самодержавства його так і не зуміли провести [4, с.103]. Іншими словами, батьки-засновники українських університетів, які здобули вищу освіту в російських вишах, та їх спеціальна юридично-організаційна структура (комісія) з самого початку орієнтувалися не на європейську, а на російську модель, яка з прийняттям статуту 1884 р. втратила автономію, «перерозподіливши сфери компетенції між радою і правлінням, збільшивши роль останнього» [5, с.138]. Щоправда, в законах, які започатковували «українську університетську модель», наголошувалося, що дія того статуту «з пізнішими до них додатками та змінами» має бути тимчасовою - лише «до видання нових статутів і штатів державних українських університетів» (утім підготовлений університетський статут так і не був прийнятий).

Відповідно до зазначених юридичних актів, автономні права нових вишів були обмеженими. Так, перші ректори, декани, перший склад професорсько-викладацької корпорації призначалися міністром освіти (щоправда, у затвердженому міністерством освіти 20 серпня 1918 р. російськомовному «Статуті Катеринославського університету», який започаткував в Україні перший приватний університетський заклад, ці повноваження адресувалися раді закладу, хоча його рішення було неостаточними і підлягали затвердженню міністром освіти [6, с.8]). Упродовж перших п'яти років закон дозволяв послаблення у кадровому забезпеченні, зокрема, для виконання обов'язків екстраординарних професорів можна було обирати осіб, що «склали іспити на ступінь магістра й вели навчання в російським чи українським університеті не менше трьох років». На заміщення вакансій ординарних і екстраординарних професорів упродовж того ж таки часу дозволялося обирати «професорів українських або російських вчених, що мають ступінь доктора закордонного університету та відомі своїми вченими [науковими. – З.О.] працями, а також педагогічною [в одному із текстів – лекторською. – З.О.] діяльністю в цих університетах». Ця міні-поступка була пов'язана з тим, що відразу знайти велику кількість українських професорів, які б відповідали вимогам російських нормативних актів щодо захисту докторської (магістерської) дисертації, було не просто. Агестації нових професорських кадрів перешкоджала така норма законів, яка унеможливила здійснювати закріплене в російському університетському законодавстві право рад університетів і факультетів приймати іспити на «вчені ступені магістра або доктора» та присуджувати їх здобувачам [2], [3].

Після повалення гетьманату було відмінено абсолютну більшість його юридичних актів, утім обидва зазначені закони зберегли свою силу. Нове керівництво вищої освіти вирішило заповнити прогалину у національному законодавстві і підготувати проект «Статуту державних українських університетів». Цей документ появився взимку 1919 р., утім потребував серйозного доопрацювання. Не зважаючи на те, що у розділі 1 зазначалося: «кожний університет є автономною вищою школою, яка стоїть під опікою правительства Української Народньої Республіки, називається державним і належить до компетенції Міністра Народньої Освіти на Вкраїні», його (університету) автономні права були не зовсім переконливими. Це стосується передусім виборів на посади ректора і професури. Якщо міністр освіти вважав обрану радою університету кандидатуру на заміщення посади керівника вишу недостатньо кваліфікованою, то цілком міг не подавати її на затвердження українському ряду і оголошувати нові вибори. Кандидатури обраних професорів обов'язково підлягали затвердженню міністром освіти. В разі відмови він міг

призначити на ці посади інших вчених. Позитивним можна вважати той факт, що до проекту не потрапила норма базових законів часів Павла Скоропадського про право приймати магістерські іспити і проводити захист докторських дисертацій після сформування усіх факультетів у повному обсязі. В умовах воєнного протистояння вона давала змогу уникнути гострого дефіциту науково-педагогічних кадрів і продовжувати освітній процес [7]. І хоч проект «Статуту» не набув юридичної сили, остання норма таки була імплементована у життя університетів на підставі закону Ради Народних Міністрів УНР від 6 лютого 1919 р. про надання відповідного права державним українським університетам [8]. Продовженням цієї рятівної норми стало введення в дію 12 квітня 1919 р. закону «Про зміну порядку одержання вченого ступеня магістра для приват-доцентів університету», що звільняв від складання усних іспитів тих осіб, які подали до захисту магістерські дисертації і при цьому мали вагомі наукові здобутки, працюючи на посадах приват-доцентів держуніверситетів упродовж щонайменше чотирьох семестрів і викладаючи обов'язкові навчальні дисципліни на вільних кафедрах [9]. Короткотерміновим, але реальним правом українських вишів стала можливість звільняти від внесення плати за право навчання 30% дійсних студентів і вільних слухачів та призначати стипендії вільним слухачам за рекомендацією відповідних факультетів на основі розпорядження міністра освіти І.І. Огієнка від 6 лютого 1919 р. [10]. Розширювало університетську автономію і надане ректорам юридично неформлене право скорочувати термін навчання найбільш успішним студентам з 4-х до 3-х років [11].

Отже, українські університети, які постали і функціонували в грізну революційну добу, отримали від держави певні автономні права, що стосувалися творення своїх керівних органів, виборів ректора, професорсько-викладацької корпорації, допомоги студентам тощо. Вироблення проекту статуту цих вишів замість діючого старого російського університетського статуту 1884 р. засвідчило потребу врахування нових освітніх тенденцій, чіткого визначення меж автономії і втручання держави у їхнє життя, а також різних академічних свобод, що відповідало б тодішній прогресивній європейській практиці.

Література:

1. Закон України «Про вищу освіту»: чинне законодавство станом на 06 вересня 2014 року. – К.: Алерта, 2014. – 96 с.

2. Ухвалений Радою Міністрів Закон про перетворення Київського Народнього Українського Університету в Київський Державний Український Університет. Затверджую: Павло Скоропадський. 17 серпня 1918 року. Київ // Державний вістник. – 1918, 29 серпня, №41, с.2.

3. Ухвалений Радою Міністрів Закон про заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. Затверджую: Павло Скоропадський. 17 серпня 1918 року // Державний вістник. – 1918, 29 серпня, №41, с.3.

4. Андреев А. «Національна модель» університетської освіти: проблеми виникнення та розвитку в Західній Європі та Російській імперії / А.Андреев // Схід / Захід: історико-культурологічний збірник. Спеціальне видання: Університети та нації в Російській імперії / За ред. В. Кравченка. – Харків-Київ: «Критика», 2005. – Вип.7. – С.75-107.

5. Поляков Н.В. Классический университет. От идей античности к идеям Болонского процесса / Н.В.Поляков, В.С.Савчук. – Днепропетровск: Изд-во Днепропетровского национального университета, 2007. – 596 с.

6. Устав Екатеринославского университета. Утвержденный 20-го августа

1918 г. – Катеринослав: Типогр. Еременко-Ларченко-Норевич, 1918. – 43 с.

7. Державний архів міста Києва, ф.Р-936, оп.1, спр.24, арк.27,41-45.

8. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф.1065, оп.1. спр.14, арк.80.

9. Вістник державних законів для всіх земель Української Народньої Республіки. – Вип.21. – С.146-147.

10. ЦДАВО України, ф.2582, оп.1, спр.187, арк.4.

11. ЦДАВО України, ф.2582, оп.1, спр.175, арк.8.

Комарницький О. Б.

СТАТЕВИЙ СКЛАД СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У 1920-1930-Х РР.

У 20-30-ті рр. поступово збільшувалася кількість жінок, які навчалися у вишах і технікумах республіки. У царській Росії в 70-х рр. XIX ст. виші були закриті для жінок. Перед Жовтневим переворотом 1917 р. серед студентів вишів жінки становили лише 10% [1, с.86]. На початку 20-х рр. у багатьох документах державних і партійних органів влади більшовиків йшлося про необхідність «залучення жінок до самостійної участі», «повного розкріпачення жінки», здобуття жінками вищої освіти. Що стосується останнього, то у циркулярному листі Укрголовпрофосвіти від 30 вересня 1922 р. підкреслювалося, що жінки не лише мають рівні права з чоловіками на вищу освіту, а й вимагалось від керівництва вишів для жінок «дещо зменшити на поточний рік вимоги, особливо стосовно виробничого стажу» [2, с.298]. У 1923-1924 н.р. жінки становили 27,7% від загальної кількості студентів УСРР [2, с.299]. У 1925-1926 н.р. в інститутах усіх типів їх було 28,6% [3, спр.258, арк.10], у технікумах – 28,8% [3, спр.258, арк.16]. На 1 січня 1927 р. в інститутах навчалось 8699 жінок (31,8% від загальної кількості студентів) [4, с.4-5]. У наступному 1927-1928 н.р. відсоток жінок в інститутах знизився до 27,2% [2, с.299], а на початку 1928-1929 н.р. до 25,8% [5, с.88]. Пізніше кількість жінок знову зростає. У 1933 р. в інститутах вони становили 31% [6, с.84], у 1936 р. – 38,1% [1, с.86], у 1937-1938 н.р. – 41,6% [6, с.84].

Кількість жінок у вишах України була дещо меншою, ніж у цілому по СРСР. Радянський вчений Ю.С. Борисов наводить такі дані: у 1928 р. в інститутах Радянського Союзу жінок було 28,1%, у технікумах – 37,6%, у 1931 р. – відповідно 28,3% і 38,8%, у 1933 р. – 33% і 41,7%, у 1934 р. – 36,5% і 43,9%, у 1935 р. – 38% і 44,1%, у 1936 р. – 39,5% і 43%, у 1937 р. – 41% і 46,7%, у 1938 р. – 43,1% і 51,6% [7, с.140].

Найбільше жінок навчалось у педагогічних і медичних навчальних закладах, де вони могли найбільше реалізувати свій потенціал (табл. 1). В окремі роки жінки кількісно домінували у цих вишах (наприклад, в ІНО у 1923 р. їх було 54,8%) [8, арк.59]. В індустріально-технічних, сільськогосподарських, соціально-економічних і мистецьких вишах чоловіки займали провідні позиції.

Таблиця 1 Розподіл студентів вишів за статтю (1925-1926 н.р.) [3, спр.258, арк.10, 16]

Типи навчальних закладів	Інститути		Технікуми	
	чоловіків (%)	жінок (%)	чоловіків (%)	жінок (%)
Індустріально-технічні	95,7	4,3	94,0	6,0
Сільськогосподарські	88,2	11,8	88,4	11,6
Соціально-економічні	87,0	13,0	78,9	21,1
Педагогічні	53,1	46,9	45,3	54,7
Медичні	53,6	46,4	35,8	64,2
Мистецькі	71,8	28,2	55,6	44,4
Разом	71,4	28,6	71,2	28,8

У січні 1927 р. у педагогічних вишах жінки становили 52,8%, у медичних – 47,5%, мистецьких – 37,5%, соціально-економічних – 15,2%, сільськогосподарських – 15,2%, індустріально-технічних – 4,6% [4, с.4-5]. У 1938 р. найбільше жінок навчалось у медичних вишах – 67,5% і педагогічних – 48,2%. У мистецьких їх було 40,7%, соціально-економічних – 41,3%, сільськогосподарських – 30,2%, індустріально-технічних – 28% [9, с.169].

В інститутах педагогічного профілю Правобережжя домінували чоловіки. Як виняток, у січні 1923 р. у Київському ІНО жінки становили 53,3% [10, спр.1077, арк.94]. Щоправда, вже у 1923-1924 н.р. чоловіків вже було 53,7% [11, спр.634, арк.70], у січні 1927 р. – 57,1% [4, с.37]. У Волинському ІНО у гендерному відношенні у перші роки його існування переважали жінки. Вони становили 60,5% від загальної маси студентів, при цьому на окремих факультетах чисельність жінок сягала майже 70% (наприклад, на гуманітарному факультеті) [12, с.100]. Однак вже у 1923 р. ситуація змінилася і жіноча складова зменшується. У березні у виші навчалися 158 чоловік і 83 жінки [10, спр.1057, арк.9], наприкінці липня – відповідно 151 і 76 [10, спр.1057, арк.1зв.], наприкінці 1923-1924 н.р. – 146 і 96 [11, спр.629, арк.37зв.], у 1926 р. – 120 і 95 [13, спр.135, арк.48зв.], у 1927 р. – 115 і 75 [4, с.37]. Чоловіки домінували у Вінницьких ІСВ (у 1932-1933 н.р. їх було 53,6%) [14, спр.1546, арк.363] і педінституті: чоловіки становили 54,5%, жінки – 45,5% [15, спр.492, арк.16; спр.493, арк.1; спр.603, арк.5]. У Бердичівському ІСВ у березні 1932 р. жінок було 45,1% [15, спр.20, арк.1].

У Кам'янець-Подільському ІНО фіксуємо значний відсоток чоловіків. У 1920-1921 н.р. вони становили 79%, у 1922-1923 н.р. – 67,7%, 1923-1924 н.р. – 59%, 1924-1925 н.р. – 62%, 1925-1926 н.р. – 63,5%, 1927-1928 н.р. – 68% [16, спр.395, арк.117], [17, спр.5, арк.170]. У 30-ті рр. цей показник зменшився. Так, у жовтні 1931 р. чоловіків було 58,4%, у січні 1932 р. – 56,6%, у липні – 56,7% [14, спр.1488, арк.56], у жовтні того року – 55,5%, у січні 1933 р. – 54,6%, у лютому того року – 53,6% [19, спр.150, арк.91], у травні 1934 р. – 55,2% [16, спр.2066, арк.116], у квітні 1935 р. – 60% [16, спр.2208, арк.63].

У педтехнікумах переважно домінували чоловіки, наприклад, на Київщині. У 1925-1926 н.р. у Корсунському педтехнікумі вони становили 54,8% [3, спр.573, арк.23]. У Черкаському педтехнікумі більше було жінок (55 із 103 студентів) [20, спр.207, арк.232зв.]. В Уманському педтехнікумі більшість становили чоловіки у 1925-1926 н.р. – 60% [20, спр.207, арк.175зв.], у 1926-1927 н.р. – 63,8% [20, спр.207,

арк.207]. У Білоцерківському педтехнікумі на початку 1929-1930 н.р. чоловіків було 50% [21, спр.306, арк.11]. У Київському російському педтехнікумі у 1934 р. переважали жінки (58,5%) [22, арк.9].

Жінки чисельно домінували у житомирських педтехнікумах. Так, у Житомирському єврейському педтехнікумі в 1925-1926 н.р. вони становили 76,8%, а у травні 1933 р. – 86%. У Житомирському українському педтехнікумі в 1925-1926 н.р. їх було 57,1%. Щоправда, вже на початку 1926-1927 н.р. цей показник скоротився до 38%. Чоловіки регулярно домінували у Коростишівському (1925-1926 н.р. – 65,2%, 1927-1928 н.р. – 60,3%) і Новоград-Волинському педтехнікумах (1925-1926 н.р. – 55,4%, 1926-1927 н.р. – 57,1%, 1927-1928 н.р. – 54,8%) [13, спр.38, арк.220; спр.125, арк.28зв.; спр.132, арк.5зв.; спр.140, арк.47зв.], [23, спр.326, арк.58], [24, арк.149], [25, арк.60-60зв.], [26, арк.1; спр.9, арк.87]. У Шепетівському педтехнікумі у 1927-1928 н.р. було 134 чоловіки (58,3% від загальної кількості студентів) [27, спр.230, арк.154зв.; спр.356, арк.117зв.], а в 1928-1929 н.р. – 138 (54,9%) [27, спр.356, арк.115-116].

В окремі періоди жінки домінували у деяких педтехнікумах Поділля. У 1925-1926 н.р. в Могилів-Подільському і Тульчинському педтехнікумах переважали чоловіки – відповідно 57,2% [20, спр.205, арк.5зв.] і 63,45% [20, спр.205, арк.79зв.]. У Вінницькому українському педтехнікумі на перших порах значним був відсоток чоловіків: у липні 1927 р. – 75,2%, у грудні того року – 71,6%. У 30-х рр. сталися різкі зміни. У листопаді 1933 р. жінок було 58,3%, а в 1934-1935 н.р. – 60,4% [28, спр.4, арк.33, 47; спр.13, арк.14], [29, спр.13, арк.69, 79, 111, 116]. Подібне спостерігалось і в Кам'янець-Подільському педтехнікумі: у 1930 р. чоловіки становили 50,6%, у серпні 1931 р. – 57,7%, у липні 1932 р. – 50%, у грудні 1934 р. – 45% [14, спр.1495, арк.61], [30, спр.12, арк.54, 168, 218; спр.24, арк.30, 42; спр.117, арк.3]. У Проскурівському українському педтехнікумі чоловіків у липні 1932 р. було 52,3% [14, спр.1495, арк.6]. У Проскурівському польському педтехнікумі за статевою ознакою серед молоді переважали жінки: у лютому 1934 р. вони становили 56,5%, а в листопаді того ж року – 58,8% [31, спр.1, арк.121].

Таким чином, у міжвоєнний період у педінститутах України за статтю переважали чоловіки. У деяких педтехнікумах в окремі періоди домінували жінки.

Література:

1. Коваль Б. Вища і середня спеціальна освіта на Україні /Б.Коваль // Українська радянська культура: зб. статей. – К., 1957. – С.78-97.
2. Рябченко О. «Нам ніколи гратися в кохання...»: студенти радянської України 1920-х рр. /О.Рябченко //Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: зб. наук. пр. – К., 2013. – Вип.22. – С.290-303.
3. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф.166. – Оп.5.
4. Народня освіта України. Установи професійної та політичної освіти на 1 січня 1927 р. // Статистика України. – Серія VII. Статистика народньої освіти. – Вип.2. – Т.VIII. – №152. – Харків, 1929. – 66 с.
5. Прилуцький В.І. Матеріально-побутові умови життя студентства радянської України 1920-х рр. /В.І.Прилуцький //Укр. іст. журн. – К., 2008. – №3. – С.86-101.
6. Даниленко В.М. Рабочий класс и культурная революция на Украине /В.М.Даниленко. – К.: Наук. думка, 1986. – 215 с.
7. Борисов Ю.С. Изменения социального состава учащихся в высших и средних специальных учебных заведениях (1917-1940 гг.) /Ю.С.Борисов //

Культурная революция в СССР 1917-1965 гг.: сб. статей. – М.: Наука, 1967. – С.129-143.

8. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1776.

9. Медынский Е.Н. Народное образование в СССР /Е.Н.Медынский. – М.: Гос. учеб.-пед. изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1947. – 264 с.

10. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.2.

11. Там само. – Оп.4.

12. Берковський В.Г. Матеріали до історії Житомирського учительського інституту /В.Г.Берковський //Житомиру – 1125: [матер. Всеукр. наук.-краєзнавч. конф., присвяч. 1125-річчю заснув. міста Житомира, м. Житомир, 6-8 жовт. 2009 р.]. – Житомир: М.Г.Косенко, 2009. – С.98-102.

13. Державний архів Житомирської області. – Ф.Р.266. – Оп.1.

14. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10.

15. Державний архів Вінницької області. – Ф.П.136. – Оп.6.

16. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р.302. – Оп.1.

17. Там само. – Ф.Р.1584. – Оп.1. – Спр.5.

18. Геринович В. До історії Кам'янець-Подільського Інституту Народної Освіти /В.Геринович //Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. – Кам'янець на Поділлі, 1927. – Т.2. – С.1-24.

19. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.11.

20. Там само. – Оп.6.

21. Там само. – Оп.9.

22. Державний архів міста Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.137.

23. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.11.

24. Держархів Житомирської обл. – Ф.Р.344. – Оп.1. – Спр.125.

25. Там само. – Ф.Р.412. – Оп.1. – Спр.5.

26. Там само. – Оп.2. – Спр.7.

27. Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.1086. – Оп.1.

28. Держархів Вінницької області. – Ф.П.249. – Оп.1.

29. Там само. – Ф.Р.1179. – Оп.1.

30. Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.300. – Оп.1.

31. Там само. – Ф.Р.2597. – Оп.1.

Коханова О. О.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНКИ: РАДЯНСЬКА УКРАЇНА 1920-1930-х РР.

Радянська епоха – одна з найбільш суперечливіших в історії України. Адже стільки здобутків і розчарувань одночасно українці не зазнавали за весь час існування своєї нації. Кожне питання має дві сторони: позитивну і негативну. Питання суспільно-політичного становища української жінки за часів Радянської України не є виключенням. Лютнева революція 1917 року поклала початок новим перетворенням та кардинальним змінам щодо жіночого питання, однак поставила жінку в зовсім нову залежність.

Гендерна історія сьогодні набуває широкого розголосу не лише серед українських істориків, політологів чи соціологів, а й на міжнародному рівні. Ні для кого не секрет, що статус жінки до ХХ століття був на стільки зумовлений патріархальним суспільством і залежність від чоловіка, що про роль жіноцтва в

історії майже взагалі не йдеться. Радянська влада вивела питання рівності жінки по відношенню до чоловіка в перші роки становлення своєї влади. Рівноправ'я чоловіків і жінок, якого прагнули найбільш прогресивні політичні сили всіх країн Європи, після Лютневої революції стало реальністю. Формально зрівняння в правах проголошувалося Конституціями союзних республік, які гарантували жінкам право голосу, право на навчання, отримання вищої освіти, право на працю і відпочинок тощо. Сакраментальна фраза В. Леніна про кухарку, що в принципі може керувати державою, надала жінкам могутнього стимулу для особистого професійного вдосконалення – подолання безграмотності, отримання освіти, кар'єрного зростання, політичної діяльності. В очах жінок, що до революції мали обмежені громадянські права, емансипаційні зрушення практично сакралізували нову владу, що надала їм нечувані до того можливості.

Однак уже в перші роки радянської влади провідними ідеологами більшовизму була усвідомлена і з марксистських позицій обґрунтована необхідність застосування під час індустріалізації жіночої робочої сили в суспільному виробництві. При цьому наголошувалося, що «домашнє господарство здебільшого є найбільш дикою і найбільш тяжкою працею, яку здійснює жінка», і, що «ця праця... не містить у собі нічого, що скільки-небудь сприяло б розвитку жінки» [1, с. 188]. Проте у 1930-х рр. почалося залучення радянською державою жінок до праці ще більш «дикої», обтяжливої і нежіночої. Оскільки потреба в жіночих руках з'явилась в умовах відсутності часу і коштів на адаптацію традиційно чоловічих робочих місць під фізіологічні та психологічні особливості жінок, саме в цей час з'являються жінки-вантажниці, відкотчиці у шахтах тощо. Отже, ставлячи перед країною завдання залучити додаткові ресурси, потрібні індустріалізації, вождь кривив душою, обіцяючи жінкам звільнення.

У лютому 1920 року В.І. Ленін вказував, що для того, щоб жінка-робітниця досягла рівноправності не лише за законом, а й у житті, вона повинна більше брати участь в управлінні суспільними підприємствами та в управлінні державою. Також Ленін вказував на те, що справа радянської влади буде завершена лише тоді, коли в ній візьмуть участь мільйони працюючих жінок [2, с. 2]. Зверніть увагу – саме «працюючі» жінки мають право на реалізацію своїх громадських та політичних прав.

На перший погляд складається враження, що рівноправ'я радянськими урядовцями досягалось шляхом скасування біологічної відмінності статей, яка відходила на другий план у порівнянні із планами п'ятирічок. У 1931 р. Наркомат праці до переліку професій, де необхідно було замінити чоловічу працю жіночою, додав токарів, фрезерувальників, свердлувальників, штампувальників, електрозварювальників, машиністів електровозів, вантажників тощо [3, с. 12-19]. І навіть ті заборони, що залишалися ще в деяких галузях, керівництво порушувало, коли зіштовхувалося з нестачею робітників. Завданням КПУ як і КПРС було широке залучення жіноцтва як до трудових ресурсів, так і до політичної та ідеологічної діяльності.

Але, якщо торкнутися політичних прав, то можна побачити, що залучення жіноцтва до суспільно-політичного життя активно впроваджувалося з 1917 року шляхом закріплення рівноправних прав українськими конституціями 1919, 1925 та 1937 років, створенням відповідних органів для роботи серед жіночого населення. Над цим питанням працювали починаючи від ліквідації неписьменності серед

жіночого населення, так як саме воно в більшості було неграмотним аж до виборів у лави комуністичної партії. Протягом 1923 – 1927 років було зафіксовано особливу активність жінок-селянок у радах, органах кооперації та культурно-побутових закладах. Вони виявляли ініціативу, ретельно ставилися до роботи. Відсоток їх присутності в органах влади не відповідав тій ролі, яку виконувала селянка у господарському житті соціуму. Жінку обирали неохоче, чоловіки не поспішали змінювати свій погляд на інтелектуальні та організаторські можливості представниць слабкої статі. До того ж, залучення жінок до соціальної діяльності на селі часто відбувалося адміністративними методами.

Можна сказати, що надання жінці рівних з чоловіком політичних та соціальних прав більшовик намагалися використати під час проведення індустріалізації та колективізації. У 1930 році в Україні розпочалася кампанія «розкуркулення» селян, що призвела до ліквідації близько 550 тис. селянських господарств [4, с. 275]. Слід відзначити, що насильницькому об'єднанню селян у колгоспи найбільший опір чинили жінки. Після декількох селянських «жіночих революцій» чи так званих «бабських бунтів» ВКП(б) усвідомила важливість «більшовизації селянок» [5, с. 355]. Ще в червні 1929 року компартія провела Всеукраїнський з'їзд колгоспниць, який закликав жінок сприяти поширенню колгоспів. Соціалістичне змагання, що вже існувало у промисловості, було поширене і на село. Значну роль відігравали у ньому жінки. Вони ставали бригадирами і ланковими. Колгоспниці активно освоювали нові сільськогосподарські професії трактористок та комбайнерок.

Для того, щоб звільнити жінку від повсякденного життя і залучити її до всіх сфер життя владою створювалися яслі, дитячі садочки, колективні їдальні. Ідея комуністичної влади полягала у повному залученні всього народу до побудови майбутнього комунізму, а в реальності вийшло, що на плечі жінки ліг домашній тягар побутових справ і догляду дітей, а також і виробничий. Всім відомий лозунг «не працюючий – не їсть» став не лише нормою життя, а й законодавчим закріпленням. Адже Конституція 1919 року закріпила право голосу лише для тих жінок, які були залучені до виробництва. Отже, залучення жінки до суспільно-політичного життя держави відбувалося через залучення жіноцтва до виробництва, що і означало «комуністичну рівність».

Комуністичні плакати, газети, журнали, листи кричали про те, що нарешті українська жінка вільна від патріархальних звичаїв, від залежності від чоловіків, імперіалістичних норм, однак ніхто не писав чи легше їй живеться у новому для неї світі. Адже, відпрацювавши на заводі чи в колгоспі, жінку вдома чекала ще більша кількість роботи. Окрім цього радянська держава хотіла бачити представниць жіночої статі в лавах комуністичної партії, комсомолу, профспілок, на засіданнях делегатських зборів, під час з'їздів робітниць та селянок для чого також необхідний позаробочий час. Досліджуючи архівні матеріали часто зіштовхуємося з проблемою неприйняття жінок на виробництві з боку чоловіків, які не сприймають жіноцтво за рівного товариша. Іншою проблемою є матеріальне питання, адже часто однаково виконана робота жінки і чоловіка виявляється в різній заробітній платі і, звичайно, на користь чоловіків. Дружини військових, державних керівників чи звичайних робітників постійно знаходилися під пильною увагою партії. Існувала велика кількість постанов і указів по роботі саме серед таких жінок, яких неможливо включити у виробничий процес. Таким чином, партія не лише контролювала життя суспільство, а й життя кожної окремою людини.

Сталінський режим, як відомо, оголосив «жіноче питання» вирішеним. Підсумком «емансипації по-радянськи» стало передусім те, що на жінок звалили подвійний тягар – вона мусила тягти ярмо і на виробництві, і вдома. Війни, репресії, постійна нестача продуктів харчування та інші негаразди, звісно, не полегшували життя і побут жінок. Радянська дійсність породила такі явища, як кухня в комунальному помешканні на десять і більше господарок, жіночі бараки у таборах ГУЛАГу або на примусових роботах, і нескінченні черги.

Отже, на практиці «жіноче питання» не лише не було вирішене, а й просто було парадоксом у тоталітарному суспільстві. Рівноправність жінки та чоловіка можна вважати дійсною лише в тому випадку, якщо створені відповідні можливості для втілення цієї рівності. В Радянському Союзі, в УСРР зокрема, таких можливостей не було, тому таку рівноправність ми можемо вважати лише юридично закріпленою [6, с. 9].

Таким чином, всі зміни радянського законодавства були спрямовані не лише заради ідеї створення рівноправного та демократичного суспільства, а в першу чергу для втягнення жіноцтва в економічне життя держави, зрівняння жінки не лише в правах, а й обов'язках, що стало важливим кроком до нового закріпачення, але уже не правового, а трудового.

Література

1. Ленін В.І. Про завдання жіночого робітничого руху в радянській республіці // ПЗТ: Т. 39. – К, 1973.
2. Куйбышева М. Иди на выборы в совет! / М. Куйбышева // Крестьянка. – 1924. – №15. – С. 2 – 3.
3. Гаско Б. Жіноча праця на Україні. – Харків, 1932.
4. Історія України: Навчальний посібник / В.Ф. Верстюк, О.В. Гарань, О.І. Гуржій [Під ред. В.А. Смолія]. – К.: Альтернативи, 1997. – 416 с.
5. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: жінки в громадському житті України, 1884 – 1939 / М. Богачевська-Хомяк – К.: Либідь, 1995. – 424 с.
6. Азарова Е.Г. Проблемы равноправия женщины и мужчины в социальном обеспечении в СССР / Е.Г. Азарова. – М.: Наука, 1989. – 164 с.

Лаврут О. О.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1970-Х РОКАХ

Протягом 70-х років минулого століття Донецький регіон залишався одним із потужних культурних центрів колишньої Української РСР. Вищі навчальні заклади випускали фахівців різних галузей господарства. Розгалуженою залишалась шкільна та позашкільна освіта. Хоча і спостерігались особливості регіонального плану, орієнтовані на економіко-виробничу сферу. Суспільно-політичні трансформації також знайшли своє відображення у функціонуванні закладів освіти, які залишались значним інструментом впливу на суспільну свідомість, думку і поведінку населення, зокрема — батьківську, педагогічну, наукову громаду, учнівство та студентство.

У зазначений період особливо гостро постало мовне питання взагалі в УРСР та у деяких інституціях, зокрема. Скоротилась частка навчальних закладів, отримання освіти у яких відбувалась мовами корінних етносів. Ці тенденції були притаманні

усім республікам. Особливо асиміляційні процеси торкнулись Української РСР. Спекулювали і специфікою розселення населення деяких регіонів. Серед них — Донецький. Так, населення Донецької області згідно перепису 1970 р. складало 4892 тис. осіб, у тому числі міське – 4275 тис. (87 %), сільське – 617 тис. (13 %). На 1 січня 1979 р. його чисельність зросла до 5160 тис. відповідно. З них у містах проживало 4599 тис. (або 89 %), у селах – 616 тис. (11% відповідно).

Зазначаючи освітній рівень населення, можна зупинитись на тому, що у 1970 р. на 1000 жителів у віці понад 30 років приходилось 38 осіб з вищою освітою, у тому числі 42 у містах і 15 – в сільській місцевості. У 1979 р. цей показник зріс відповідно до 62, 67 і 22. Незакінчену вищу і середню освіту (повну і неповну) у 1979 р. мали 503 особи у тому числі 523 міських і 361 сільських, у 1979 р. 607, 621 і 488 відповідно. У 1971 – 1975 рр. у навчальних закладах області отримали вищу освіту в середньому за рік 10,4 тис. осіб, у 1976 – 1980 р. – 11, 2 тис., середню спеціальну – 27,6 тис. і 26,8 тис. осіб відповідно [1, 103].

У міських закладах освіти навчались на порядок більше, ніж у сільських. Наприклад, протягом 1972/73навчального року – 630.026 і 27.732 осіб відповідно. Тобто, заклади у містах були чисельнішими і в основному — російськомовними [2, 15 арк.].

Освітній рівень населення шахтарських міст зростав. Збільшилась частка осіб з вищою освітою та незакінченою вищою. Розвиток професійно-технічної освіти сприяв зростанню частки осіб із середньою спеціальною освітою. Позитивні наслідки мали заходи, спрямовані на поширення середньої освіти: зросла питома вага осіб, котрі мали загальну середню освіту, при одночасному зменшенні чисельності осіб із незакінченою середньою, початковою освітою і тих, які не мали освіти, що було характерним для всього регіону [3, 315].

Відбулися зміни і у національному складі населення Донецької області. Регіон залишався поліетнічним. Протягом 1959 – 89 рр. кількість українців, росіян, татар та греків зросла на 19,5; 35,1; 11,14 і майже 10 % відповідно. Тобто, корінний етнос витіснявся та асимілювався з іншими, бути українцем вважалось неprestижно, його вважали «селоком», у той час, коли питома вага росіян зросла майже вдвічі. Греки і татари намагались зберігати власну самоідентифікацію, самотутність та самодостатність.

Отже, протягом зазначеного періоду відбулись значні трансформації у освітньому розвитку населення Донецького регіону, що обумовлювалось структурою населення, зокрема етнічною та специфікою політики влади, які знайшли своє відображення у функціонуванні відповідних закладів.

Література:

1. Кобиляков М.М. Порівняльний аналіз освітнього рівня населення Донецької області за 1970 – 1979 рр.
2. Державний архів Дніпропетровської області. - Ф. Р 2852. – Оп.1 доп. – Спр.200.
3. Кузіна Н. Діяльність загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів / Н. Кузіна. – Донецьк: Норд-прес. – С. 315.

**КРАЙОВЕ ТОВАРИСТВО «ПРОСВІТА» ТА ЙОГО РОЛЬ В ФОРМУВАННІ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА ЗАКАРПАТТІ
В 20-30 –х рр. ХХ ст.**

Закарпаття на початку ХХст. було найбільш занедбаною частиною українських земель в національному плані. Тут повністю були відсутні культурно-просвітні установи типу Наукового товариства імені Т. Шевченка чи Просвіти, які відіграли значну роль у національному відродженні в Галичині.

Місцева ж інтелігенція, яка складалася, переважно, з греко-католицьких священників була сильно змадяризована і мало цікавилася культурно-освітньою працею, навпаки, виступала основним інструментом мадяризації. В свою чергу угорська влада всіляко перешкоджала культурно-освітній праці та зв'язкам з іншими українськими землями, насамперед з Галичиною.

По закінченні Першої світової війни Закарпаття увійшло до складу Чехословацької республіки, яка була зацікавлена в послабленні проугорської орієнтації місцевого населення і тому намагалася всіляко сприяти національному відродженню. Вхідження Закарпаття до складу Чехословацької республіки після Першої світової війни, що створило кращі умови для національно-культурного відродження. Тому чеська влада приязно поставилася до заснування 9 травня 1920 р. товариства „Просвіта”, яка провадила культурно-освітню роботу спрямовану на піднесення культурного рівня та національної свідомості, і на перших початках співпрацювала та підтримувала її діяльність. „Просвіта” об'єднала в своїх лавах майже всю свідому закарпатську інтелігенцію, крім того до співпраці запрошувалися діячі з усіх українських земель, які внаслідок поразки визвольних змагань змушені були емігрувати.

Проте на Закарпатті опинилося багато і русофілів та білоемігрантів, які проводили шалену агітацію проти діяльності Просвіти. Зрештою агітація русофілів призвела до розколу місцевої інтелігенції та населення на українофілів, які гуртувалися довкола „Просвіти” та русофілів, які гуртувалися довкола „Общества им. А. Духновича”.

Незважаючи на протидію русофілів „Просвіта” продовжувала докладати значних зусиль для популяризації та поширення досягнень української культури. Так був організований Руський театр „Просвіти” до якого увійшли колишні діячі „Української республіканської капели” О. Кошиця, це були подружжя Левко та Софія Безручки, М. Біличенко, О. Вахнянин, Р. Кирчів, Г. Кирчів, Н. Машкевич, Ольга та Олекса Приходьки, М. Приємська, Михайло та Катерина Рошахівські, Л. Татарів, М. Терпило, Я. Сім'янович, Н. Царгородська.

Крім того, „Просвіта” сприяла популяризації та поширенню досягнень української літератури, видаючи твори Т. Шевченка, І. Франка, Ю. Федьковича, М. Коцюбинського та інших. Влаштувалися літературні вечори присвячені тому чи іншому письменникові, а вшановування пам'яті Т. Шевченка проводилося „Просвітою” щорічно. Довкола „Просвіти” гуртувалися закарпатські письменники, які творили українською мовою: Лука Дем'ян, В. Гренджа-Донський, Боршош-Комятський та інші.

Важливу роль „Просвіта” відіграла в галузі освіти де працювали: А.Волошин, Ю.

Ревай, Маркуш. В. Пачовський, М. Підгірянка (Домбровська), В. Бірчак, О.Вахнянин, К. Заклинський, Л. Бачинський, Кушніренко, І. Цокан. Вони докладали всіх зусиль, щоб виховати справжніх патріотично свідомих громадян краю та поширити на Закарпатті кращі традиції української педагогічної думки. Для цього видавалися підручники, навчальна, науково-популярна література. Крім того для учнів було створено скаутську організацію „Пласт”. Також „Просвіта” вимагала впровадження в усіх сферах життя української літературної мови замість штучного „язичія”.

Дуже важливою була робота спрямована на поширення етноніму „українець”. Справа в тому, що місцеве населення, переважно, вживало етнонім „руський”, що дозволяло русофілам спекулюючи на назві твердити, що „руські” це „русские”, а не українці. Щоб протистояти подібним спекуляціям „Просвіта” проводила тематичні лекції на яких пояснювалося різниця між „руськими” та „руськими”, вживалася назва українець як синонім руський, проводилося патріотичне виховання, особливо молоді. Організовувалися масові заходи, такі як І з’їзд молоді 1928 р., II з’їзд молоді 1934 р., просвітянські з’їзди, які вимагали від чеського уряду визнати населення Закарпаття українцями.

Загалом своєю сумлінною працею „Просвіта” посприяла культурному та національному відродженню Закарпаття, поширенню тут української культури та усвідомленню місцевого населення себе українцями.

Література:

1. А. Д. Пять літ діяльності „Просвіти” 1920-1924// Календарь „Просвіта” на рік 1926. – Ужгород, 1925. – С. 40 – 48.
2. Баглай Й. У вирі українського національного пробудження. – Ужгород: Гражда, 1999. – 23 с.
3. Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Руси. – Ужгород: Школьная помощь, 1937. – 191 с.
4. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. – Ужгород, 1993. – 159 с.
5. Волошин А. Твори. – Ужгород: Гражда, 1995. – 447 с.
6. Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО) ф. 72, оп. 2, од. зб. 1.
7. ДАЗО, ф. 72, оп. 2, од. зб. 5.
8. ДАЗО, ф. 72, оп. 2, од. зб. 61.
9. ДАЗО, ф. 72, оп. 2, од. зб. 85
10. Мазурок О. Юрій Жаткович як історик та етнограф. – Ужгород:УжНу, 2001. –292 с.
11. Нариси історії Закарпаття. – Т. II. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – 663 с.
12. Федака П. Нарис історії товариства „Просвіта” Карпатської Русі-України(1920-1939). – Ужгород, 1991. – 52 с.
13. Хименець Ю. Закарпаття – земля української держави. – Ужгород: Карпати, 1991. –144 с.
14. Хименець Ю.Тернистий шлях до України. – Ужгород: Гражда, 1998. – 396 с.
15. Шандор В. Спомини. – Т. I. – Ужгород: Гражда, Карпатський Союз, Інк., Нью Йорк, Н. Й., 1996 . – 388 с.

ПОЛОНІЗАЦІЙНА ПОЛІТИКА ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У СФЕРІ ОСВІТИ НА ТЕРИТОРІЇ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ТА ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ У 20-30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Міжвоєнний період в історії українсько-польських взаємин позначився, з одного боку, рядом трагічних подій, зокрема не можливо забути про антиукраїнську політику польських урядовців на території Східних Кресів, полонізацію та окатоличення, а з іншого боку даний час став визначальним у процесі завершення формування політичної нації українського народу і це дало змогу з початком радянсько-німецької війни, продовжити боротьбу українського народу за побудову власної незалежної та соборної держави.

Вчителі та викладачі, як раз, і стали базовим елементом у цій боротьбі, не дивлячись на те, що вони у міжвоєнний час зазнавали утисків з боку польської адміністрації, вони стали надійною основою для формування суверенної незалежної Української держави.

У 1927 – 1928 навчальному році у всій Західній Україні нараховувалося тільки 774 українських народних шкіл, тоді як польських – 2274 і так званих утравквістичних (двомовних, хоча фактично теж із польською мовою навчання) – 2114. Чисельність навіть приватних українських шкіл скоротилася до 28. При цьому, якщо у Східній Галичині все ж таки працювало 690 народних шкіл з українською мовою навчання, то на Волині було всього 4 [6].

У 1932 р. у трьох східногалицьких воеводствах поряд із 589 українськими школами працювало аж 1935 утравквістичних шкіл [7].

Чим не характерним є приклад, коли на малій батьківщині видатного українського поета І. Франка, де із 507 учнів було всього 8 поляків, на викладання української мови відводилось всього 1 год. на тиждень [6, с. 9].

Упродовж 1921 – 1926 рр. польська влада перевела понад тисячу вчителів українських народних шкіл із Західної України на роботу в західні та північні воеводства країни з метою розладу організованого українського шкільництва та фактичної їхньої асиміляції у польськомовних регіонах, або задля відмови від фаху взагалі [1, с. 2].

Якщо українцям як корінному етносу Галичини та Волині чи іншим етнічним групам чи доводилося утворювати приватні навчальні заклади для навчання дітей рідно мовою, то поляки використовували всі можливості державної освіти. Найефективнішу систему приватної освіти вдалося організувати євреям, для них діяло декілька шкільних мереж: «Chorev», якою опікувалася ортодоксальна іудейська організація «Agudat Israel», гебрійськомовна шкільна мережа сіоністів «Tarbut» (Культура), «CISZO» (Головна ідишомовна шкільна організація), що знаходилася під впливом Бунду, та двомовна польсько-гебрійська мережа, якою керувала релігійна організація «Mizrachi» [7]. Німецькі початкові навчальні заклад функціонували при кірхах та костелах. Натомість середні школи мали самостійне адміністративне управління, здебільшого діяли за фінансової підтримки німецьких громад чи закордонних субсидій із Німеччини. Така підтримка була вкрай важливою на тлі скорочення кількості державних шкіл із німецькою мовою навчання (між

1921 – 1922 н. р. та 1929 – 1930 н. р. кількість таких шкіл у Галичині скоротилася із 27 до 5) та потребу розбудови приватного шкільництва. Наприкінці 30-х років вона перевищила вісімдесят одиниць. При цьому при кожній німецькій школі діяло відділення Deutscher Schulverein (Німецького Шкільного Союзу) [7].

Потужного колонізаційного наступу зазнавала українська гімназійна освіта Галичини та Волині. У 1925 р. у Західній Україні працювало 7 державних гімназій з українською мовою навчання, 13 – приватних українських гімназій та 2 жіночі гімназії, які загалом щорічно закінчувало понад 500 осіб [2, с. 32].

У вересні 1930 р. були ліквідовані українські гімназії у Тернополі, Дрогобичі й Рогатині. За наслідками чергового шкільного плебісциту 1937 р. у Західній Україні залишилося тільки 5 державних та 19 приватних гімназій [5, с. 4]. У 1939 р. із 138 загальноосвітніх середніх навчальних закладів Західної України працювало лише 5 державних українських та 2 утравкістичні гімназії, де навчалось менше ніж 2,8 тис. учнів [2, с. 82].

На кінець існування Другої Речі Посполитої у Західній Україні працювало 138 гімназій і ліцеїв, з них польських – 106, українських – 20, єврейських – 10, німецьких – 2. 3-поміж майже 41,2 тис. гімназійної молоді поляки становили 52,3 %, українці – 18,1 %, євреї – 20,9 % [5, с. 4].

Не такою численною, але добре організованою і матеріально забезпеченою, була єврейська громада, яка утримувала у містах Західної України 10 приватних гімназій [2, с. 43].

У дискусії, що розгорнулася в середині 20-х років навколо питання про відкриття українського університету у Львові, міністр освіти Польщі С. Гломбінський заявив: «не може бути й мови, аби в Галичині був український університет, оскільки він став би вогнищем політичної боротьби» [7]. Порушуючи ст. 24 закону про самоврядування трьох східногалицьких воєводств від 26 вересня 1922 р., польський уряд так і не відкрив український («русинський») університет.

Етнічна структура студентства різко дисонувала із складом населення краю. Чисельність студентів-українців, хоч повільно, але зростала, але вони й надалі становили виразну меншість порівняно з поляками та навіть євреями. Так, впродовж півтора десятиліття (1920 – 1921 н. р. – 1934 – 1935 н. р.) частка поляків в одному з найбільших та найконсервативніших польських вищих навчальних закладів Львівській політехніці скоротилася із 86,9 до 73,9 %, тоді як українців зросла з 2,4 до 10,6 % та євреїв – із 9,1 до 14,4 % [4, с. 43]. На вересень 1939 р. серед студентів Західної України поляки становили 77,9 %, українці – 12,9 %, євреї – 6,7 % [2, с. 32]. Частка українських студентів в усій Польщі наприкінці 30-х рр. сягала лише 2,9 % за частки українців серед населення держави понад 15 % [3, с. 13].

Утвердженню польського характеру, зокрема вищої школи, сприяли викладацькі кадри. Так, у 1923 р. з-поміж 253 викладачів Львівського університету поляків було 248, із 203 викладачів Львівської політехніки – 201 особа пов'язувала себе з польською національністю, а з 38 викладачів Львівської ветеринарної академії поляками були 37 осіб [2, с. 43]. У тій самій Львівській політехніці, наприклад, у 1938 р. працювало 480 викладачів і співробітників. За національністю тільки семеро були українцями [2, с. 34].

Подібне насадження польської історії спостерігалось і стосовно німецького населення. Так, у Львівській німецькій гімназії щоденно викладали польську мову та історію, а у євангелістській школі у Вісенбергу, де навчались переважно німецькі

діти, історію та географію вивчали виключно польською мовою. Однак результати таких дій були незначними, оскільки активно функціонувало німецьке приватне шкільництво і німецьке населення надавало перевагу відвідуванню віддаленої приватної євангелістської школи з німецькою мовою викладання, а не місцевої державної з польською мовою викладання. Це викликало особливе роздратування польської влади і суспільства, що відобразалось у тогочасній польській пресі. Окрім того, з ініціативи Спілки німців-католиків Малопольщі, заснованого у 1925 р., проводилися курси з вивчення німецької мови та історії [6].

При цьому німецьке населення зазвичай не ігнорувало польських національних і державних свят. Німецькі національні свята здебільшого були пов'язані з історією протестантизму, або подіями з місцевого життя спільноти, а, отже, аполітичні, не мали безпосереднього стосунку до Польщі. Це було свідченням процесу «етносимволічної реконструкції», коли під впливом іноетнічного середовища та політики польської влади щодо німецької меншини, відбувався повторний відбір та рекомбінація наявних вартостей, пам'яті, наповнення їх новим змістом, який би не конфліктував із панівною нацією.

У відродженні і збереженні історичної пам'яті та етнокультурних традицій німецької етнічної групи провідну роль відіграло молодше покоління. Об'єднані, здебільшого, в Німецький Народний Союз та партію «Молода Німеччина», вони активізувалися з початку 30-х років, коли до влади в Німеччині прийшла Націонал-соціалістична робітничка партія, яка справляла помітний вплив на формування їхніх ідеологічних поглядів і переконань [7].

Висновки. З огляду на окреслений вище стан початкової, середньої та вищої освіти населення Східної Галичини та Західної Волині, можемо констатувати, що починаючи з 1919 р. польська влада, поставивши за мету колонізацію краю, розпочала утиски українського населення, зокрема не останню роль тут зіграла й система освіти Східних Кресів, яку було повністю колонізовано.

Література:

1. Великонович Д. Українське вчителство в Польщі у світлі статистики / Д. Великонович // Рідна школа. – 1938. – Ч. 19. – С. 1–9.
2. Завгородня Т. Підготовка вчителів для української народної школи Галичини (1919 – 1939 роки) / Тетяна Завгородня. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – 135 с.
3. Кузьмович В. Невикористані форми громадської активності / В. Кузьмович // Рідна школа. – 1937. – Ч. 8–9. – С. 12–15.
4. Ступарик Б. М. Шкільництво Галичини (1772–1939) / Б. М. Ступарик. – Івано-Франківськ : Плай, 1994. – 144 с.
5. Учителі в активній політиці // Рідна школа. – 1938. – Ч. 12. – С. 4.
6. Kształcenia nauczycieli szkół powszechnych (podstawowych) lata 1918 – 1939 [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://sites.google.com>.
7. Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 1 kwietnia 1933 r. o częściowym wykonaniu ustawy z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa. [Dokument elektroniczny] // Dz.U. 1933 nr 32 poz. 281 – z dnia 1 kwietnia 1933 r. – [Режим доступу] : Codzienny dostęp do dziennika: <http://isip.sejm.gov.pl>.
8. Ustawa o ustroju szkolnictwa. [Електронний ресурс] // Dz.U. 1932 nr 38 poz.389. – z dnia 11 marca 1932 r. – [Режим доступу] : <http://isap.sejm.gov.pl>.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВОЛИНСЬКИХ СІЛЬСЬКИХ ШКІЛ У 1960 – 1980 - Х РР.

У вирішенні сучасних проблем розвитку освіти, забезпечення якісного навчання сільської молоді важливе значення має вивчення освітянського досвіду минулого, в тому числі 1960–1980-х рр. У цей період діяла система освіти, яка визначила базові принципи, основні тенденції функціонування сільської школи у нинішній час. Здобутки тієї системи, а також труднощі і проблеми, внутрішньо їй притаманні, помітно позначаються на стані шкільництва в незалежній Українській державі.

У досліджуваній період розвиток загальноосвітньої школи був тісно пов'язаний з політичними, економічними, соціальними й культурними перетвореннями, що відбувалися в суспільстві. Матеріально-технічне і кадрове забезпечення навчальних закладів поступово покращувалося, проте не встигало за потребами навчально-виховного процесу. Основним завданням сільської школи уряд вважав підготовку учнів до практичної діяльності в сільському господарстві, а своїм обов'язком – наближення її до рівня міської.

Вивчення змісту роботи міністерства і місцевих органів освіти з керівництва сільською школою показує, що вони намагались розв'язати низку назрілих проблем і тим самим підвищити загальний рівень навчання і виховання на селі. Мова йде насамперед про будівництво нових шкіл, реконструкцію окремих діючих, про заходи з розвитку матеріально-технічної бази, кадрового забезпечення шкіл. Завдяки цьому за 1964–1985 рр. мережа сільських шкіл на території Волинської області розширилась, стан шкільництва на селі покращився. Проте такі позитивні тенденції не забезпечили корінного, якісного оновлення сільської школи, яка відчутно відставала від міської і назрілих суспільних потреб.

Характерна риса сільських шкіл – їх наповненість. Поширення малокомплектних шкіл було пов'язане з особливостями сільського розселення, великою кількістю малонаселених пунктів. У результаті багаторічної кампанії із ліквідації “неперспективних” сіл в них спішно закривались малокомплектні школи. Однак такі школи мали неабияке значення, бо їх розміщення визначалось, як правило, історично складеним розселенням жителів сіл. Спроби ж укрупнення сільських шкіл були недостатньо продумані і здебільшого мали негативний ефект: мережа сільських шкіл скорочувалась, що призводило до дальшого відтоку населення з сіл і загострення проблеми трудових ресурсів.

У різні періоди, виходячи зі специфіки політичного курсу, влада акцентувала увагу на деяких актуальних питаннях розвитку виробництва і трудового навчання сільської молоді. На початку 1960-х рр. робилися спроби організації шкільних ферм і власних машинно-тракторних парків, у 1960–1970-х рр. – створення навчальних цехів на базі місцевого господарства, а у 1980-х рр. – шкільних міні-колгоспів. У 1960-ті рр. деяке поліпшення матеріально-технічної бази супроводжувалось відкриттям шкіл-інтернатів, організацією кабінетної системи та забезпеченням технічними засобами навчання. У 1970-ті рр. органи освіти визнавали, що низький рівень матеріально-технічного забезпечення був однією з основних проблем функціонування сільської школи.

В окремих населених пунктах області школи взагалі не діяли. У цих випадках

місцеве керівництво відкривало шкільні інтернати або забезпечувало довозення дітей до шкіл у сусідніх селах. У 1960–1970-х рр. перевага віддавалася створенню інтернатів, однак це принципово не вирішувало проблеми. Така система викликала серйозні застереження у батьків школярів, адже діти тривалий час перебували поза сім'єю. Чимало негараздів виникало з організацією довозення дітей, керівники колгоспів і радгоспів часто ставилися до цієї справи безвідповідально. Транспорт для цих цілей виділявся нерегулярно, за умов бездоріжжя підвезення взагалі не проводилось.

Через відсутність автобусного сполучення багато сільських школярів не мали можливості скористатися пільгою – правом безкоштовного проїзду всіма видами рейсового транспорту. Близько 14 % сільських учнів області змушені були пішки ходити на навчання за багато кілометрів від домівки до інших населених пунктів. У 1970 р. 38 % сільських шкіл мали учнів, що приходили до них більш ніж за 3 км. У 3687 школах (45 %) діяли інтернати, але лише для третини дітей, які цього потребували. В умовах бездоріжжя відвезення дітей на вихідні дні відбувалось за умов досить низької якості транспортного обслуговування.

Слід зауважити, що матеріально-технічна база сільських шкіл за досліджуваний період дійсно розширилася й зміцніла, та все ж значно відставала від назрілих потреб. В інформації про наявність кабінетів, майстерень, їдалень, роздавальних пунктів у школах Луцького району станом на 1 лютого 1967 р. зазначалося, що з 39 шкіл цього району у 33 були відсутні їдальні, в 31 – роздавальні пункти, у 18 – буфети [1, 46]. Подібне становище склалося в ряді інших районів Волинської області, де місцеві органи влади, відділи народної освіти і керівництво колгоспів не вирішили питання організації гарячого харчування дітей.

Матеріальна база сільських шкіл залишалася на вкрай низькому рівні. У 1978 р. в Ківерцівському районі функціонувала 41 школа (13 середніх і 28 восьмирічних), з них лише 17 шкіл знаходилися у типових приміщеннях майже на 500 місць, а решта – у пристосованих, часто непридатних для навчання [2, с.20].

У багатьох школах досить складною була ситуація з пришкільними інтернатами. У 1977/78 н. р. у Камінь - Каширському районі в 12 таких закладах проживало 470 учнів. Через переповненість інтернатів і відсутність в них належних умов учні змушені були проживати на найманих квартирах. Шокувала картина матеріального забезпечення школи-інтернату с. Липляни Ківерцівського району, де в зимову пору температура в дитячих спальнях становила лише 13 градусів. Перевірка виявила, що на 120 школярів в інтернаті не було пральні, сушилки, погано працювала лазня. Ще гостріше стояло питання про організацію навчання дітей з фізичними вадами. Так, у Ківерцівському районі не мали змоги отримувати освіту 68 таких дітей [3, 20].

Реальний рівень знань випускників шкіл і училищ не завжди відповідав оцінкам в атестаті про середню освіту, що певною мірою привчало сільську молодь до подвійних стандартів, а відтак не найкраще впливало на моральний стан суспільства. У результаті цього склалась парадоксальна ситуація: на тлі досить високих загальних показників освітнього рівня населення привертала увагу низька освіченість і культура, бездуховність і безвідповідальність усе більшого числа молодих людей – механізаторів, тваринників, рільників. Масове роздавання атестатів про середню освіту не тільки не сприяло підвищенню рівня освіченості молоді, а, навпаки, знижувало престижність середньої освіти, вбивало у багатьох потяг до знань. Навряд чи можна було визнати винними в цьому школу і вчителів

– здебільшого чесних і старанних трудівників. Не в усіх міг бути такий Божий дар – навчити кожну дитину отримувати радість від здобуття знань. Більшість педагогів могли навчити лише тих, хто бажав і був спроможний учитися.

Отже, сільська школа була поставлена державою в такі умови, за яких вона мала в першу чергу виконувати завдання з формування нової радянської людини на засадах радянського патріотизму. Потреби мешканців села у забезпеченні належного рівня освіти припинувались, реальні можливості, роль і значення сільської школи значно відставали від вимог життя. Для радянської влади загальноосвітня школа була в першу чергу провідником політики, а лише потім – носієм освіти і духовності в широкому, гуманістичному розумінні цього слова. В досліджувані роки залишалась бідною матеріально-технічна база сільських освітніх закладів, мали місце численні труднощі в забезпеченні шкіл високопрофесійними кадрами вчителів, що негативно позначалося на якості навчально-виховного процесу.

Література:

1. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 925. Оп. – 2. – Спр. 257.
2. ДАВО. – Ф. 3097. – Оп. – 1. – Спр. 284.
3. ДАВО. – Ф. 3097. – Оп. – 1. – Спр. 105.

Нестеренко Ю. В.

УКРАЇНІЗАЦІЯ ПОЧАТКОВОЇ ТА СЕРЕДНЬОЇ ОСВИТИ В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Питання національної освіти були невід’ємною складовою культурного будівництва доби Гетьманату П. Скоропадського. Його вирішення було пов’язане насамперед з розв’язанням складної проблеми задоволення національних інтересів корінного населення - українців - з врахуванням потреб російського та зросійщеного населення українських міст, а також реалізацією культурних запитів національних меншостей на території Української Держави [5].

Як згадував Д. Дорошенко, гетьманський уряд стояв перед дилемою: «або силоміць повертати дотеперішні російські школи в українські, або, залишивши російські школи існувати далі, творити нові українські школи». За його словами, «як би піти першим шляхом, то зважаючи на те, що майже всі міста на Україні зросійщені і надати їм українське обличчя можна було лиш з часом, в міру зросту національної культури, піддержуваної всіма засобами держави, але без насильства, - то зачиняти російські школи або примушувати їх українізуватись, це значило викликати страшну боротьбу двох культур і ускладнити безмежно і без того складне внутрішнє становище» [2, с.356]. Уряд обрав другий напрям - творення нових українських шкіл.

Найбільш рішучими та успішними були заходи Міністерства освіти щодо дерусифікації нижчої початкової школи. Навчання там тривало 4 роки і було безкоштовним. Цей тип шкіл був найкраще забезпечений українською літературою та вчителями, готовими до переходу на українську мову навчання. З’явилися детальні програми з викладання дисциплін українською мовою та список відповідних підручників. Завдяки державному асигнуванню за короткий час було надруковано понад 130 різних підручників тиражем у 2 млн. примірників [3, с. 39].

Нижча школа, зосереджена головним чином у сільській місцевості, де

здебільшого мешкали українці, почала українізуватися ще у 1917 р. Цей процес набрав значного розмаху не лише по селах, а й у містах. «Ця українізація йшла з такою стихійною силою, - писав Д. Дорошенко, - що сміливо можна було сказати, що ще кілька років мирного життя, і українське місто не можна було б пізнати: воно зробилось би українським не тільки в державно-територіальному розумінні, але й в національному» [2, с.357]. Ключовим у вирішенні цього питання в Україні був процес запровадження безперервності навчання українською мовою у всіх навчальних закладах України, оскільки саме він створював головні стимули для вивчення мови всіма категоріями українських громадян, які прагнули здобути освіту і стати фахівцями у різних галузях знань.

Поступовість у запровадженні української мови у школах відстоював відомий український вчений і педагог Микола Василенко, який очолив Міністерство народної освіти гетьманського уряду. Очоливши міністерство, М. Василенко перш за все намагався дотримуватися принципу спадкоємності у державній політиці в галузі освіти. Він фактично зберіг на керівних посадах майже всіх, хто працював за часів УНР і виявив себе цілком здатним до реалізації української національної політики. Деякий час продовжував існувати інститут губернських комісарів з народної освіти, призначених за часів Центральної Ради. Зокрема, продовжили працювати В. Андрієвський, Г. Стаднюк, І. Труба, Шило, М. Черкавський, К. Дмитріюк. Це були відомі українські громадські діячі, більшість з них мала значний педагогічний досвід [ошашко ел.ресурс]. М. Василенко прагнув залишити їх на своїх посадах, змінивши згодом лише сам принцип керування справою освіти на місцях. Інститут комісарів згодом був реорганізований на інститут «управляючих шкільними справами в губернії». Цей процес відбувався в ході запровадження загальноукраїнської реформи державних органів керівництва освітньою справою, яку підготував відомий український педагог В. Науменко [1, с.233-234].

Намагаючись уникати політичного протистояння, М. Василенко зумів розгорнути плідну та систематичну роботу з реорганізації системи освіти з урахуванням насамперед національних інтересів українців. Протягом всього періоду своєї діяльності йому не раз доводилося чути звинувачення в згортанні українізації шкільної освіти, поступливості українофобам і т. д., але з відстані подій цілком очевидно, що це був найбільш результативний період у становленні національної освіти, який заклав міцний фундамент для будівництва української школи, зламати який тривалий час не вдавалося навіть радянській владі [5].

Для забезпечення навчальних закладів необхідною кількістю підручників українською мовою Рада Міністрів у червні асигнувала кошти на видання 1 620 000 підручників для початкових шкіл. Завдяки заходам гетьмана та його уряду було відкрито понад 1200 нижчих початкових шкіл. Чисельність українських вищих початкових шкіл, які утримувались за рахунок загальнодержавного бюджету, збільшилася з 343 (на квітень 1918 р.) до 1069 (на листопад 1918 р.) [4, с. 84].

Таким чином, міністерство освіти, незважаючи на критику з боку представників української інтелігенції і провідних національних партій, вжило максимально можливі заходи щодо українізації початкової школи. Відомство надавало цьому питанню особливої ваги, весь час підкреслюючи, що «українська національна школа, вся головна основа відродження народу, мусить бути особливо добре і завчасно забезпечена всім, що гарантує прямий і вільний перехід всякій українській дитині до самих верхів шкільного національно-виховуючого навчання» [5].

Важливим досягненням було те, що на державний кошт були прийняті всі українські середні школи, створені українською громадськістю за доби Центральної Ради, і водночас була створена ціла низка нових українських початкових шкіл та гімназій, які фінансувалися державою [6, с. 35].

Наступним рівнем у системі освіти в Українській державі були середні школи. До цих шкіл учні вступали після закінчення початкової школи (до першого класу) або вищої початкової (до п'ятого класу). Навчання тривало 8 років і було платним. 1 червня 1918 р. був утворений Департамент середньої освіти на чолі з А. Синявським. Департаментом було вирішено створити нові українські середні школи, укомплектувати їх штати педагогами, здатними навчати українською мовою, терміново розробляти підручники і посібники [3, с. 40].

Під час шкільних вакацій було організовано шеститижневі обов'язкові курси українознавства для вчителів народних і середніх шкіл, які пройшло 48 тис. учителів. Від 25 червня 1918 р. вчителям і учням продано 2 млн. українських шкільних підручників [6, с. 35].

Вирішуючи питання запровадження української мови у навчальних закладах, уряд Української Держави не оминув своєю увагою і питання державної підтримки шкільних установ національних меншин та забезпечення їх кадрами. Про це, зокрема, свідчить постанова Ради Міністрів від 2 липня 1918 р. про асигнування 112050 крб. на організацію курсів для вчителів польських та єврейських шкіл, якою передбачалася організація трьохмісячних курсів для вчителів польських шкіл у Києві, Винниці та Житомирі та єврейських шкіл у Києві, Одесі й Катеринославі [5].

Таким чином, протягом існування Гетьманату Павла Скоропадського були закладені підвалини для розвитку української освіти від початкової до середньої та вищої.

Література:

1. Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. : В 2-х т. – Т.2. Українська Гетьманська Держава 1918 року / Д.Дорошенко. - К.: Темпора, 2002. – 354 с.
2. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914-1920), Мюнхен 1969, с.336.
3. Мусієнко В. Українізація органів державної влади в гетьманській державі П. Скоропадського / В. Мусієнко, О. Машевський // Розбудова держави. – 1996. – № 2. – С. 38-41.
4. Онопрієнко В.І. Українські університети в 1917 – 1919 рр. / В.І. Онопрієнко // Вісник Академії наук України. – 1992. – № 2. – С. 83-94.
5. Осташко Т. Політика Гетьманату П.Скоропадського в галузі освіти та культури. - [Електронний ресурс] / Т. Осташко. – Режим доступу: <http://www.stationline.org.ua/histori/86/15663-politika-getmanatu-p-skoropadskogo-v-galuzi-osviti-ta-kulturi.html>
6. Терещенко Ю.І. Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції / Ю.І. Терещенко // Український історичний журнал. – 2008. – № 4. – С. 19-20.

Олійник С.В., Трембовецький Д. В.

ВЕРЕСНЕВА АКЦІЯ ВІЙСЬКОВОГО МІНІСТЕРСТВА ДРУГОЇ УНР ПО ЗБОРУ МАЙНА ДЛЯ ПОТРЕБ АРМІЇ

боєздатності важливе значення набуває проблема матеріально-технічного забезпечення. Усю вагомість її цілком усвідомлювали державні органи влади і управління Другої УНР, зокрема, військове міністерство. Як свідчать публікації колишніх учасників тих подій [1; 5], праці сучасних авторів [2-4], ця проблема, в усій своїй повноті постала на порядок денний восени 1919 року. Проте, попри значні успіхи у дослідженні подій Української революції 1917-1921 років, постає необхідність звернення уваги на те, як зазначена вище проблема вирішувалася у тих складних воєнно-політичних обставинах.

Події кінця літа 1919 року (київська катастрофа, невдачі на зовнішньополітичному фронті та ін.) розвіяли сподівання на швидку перемогу у війні з більшовицькою Росією. Постало питання ґрунтовної підготовки до подальшої збройної боротьби. Одним із тих відомств, на яке покладалася, чи не найголовніша, відповідальність за це, було військове міністерство. Слід віддати належне його керівництву, яке досить швидко розпочало здійснювати низку заходів для розв'язання зазначеної проблеми.

2 вересня 1919 року за підписом Головного отам С. Петлюри та військового міністра В. Петріва було видано наказ від імені Головної Команди військ УНР про збір теплого майна для потреб армії. Його виконання покладалося на командуючих груп, корпусів, бригад та окремих дивізій через начальників постачань та інтендантів зазначених військових частин в порозумінні з органами місцевого самоврядування і представників влади на місцях, а також Державного контролю та Державного інспекторату, котрі мали організувати та здійснити протягом двох тижнів одноразовий збір за кошти держави теплого одягу, білизни та взуття. Збиранню підлягали шинелі, жупани, кожухи, бушлати, свитки, шапки, теплі онучі, тілогрійки, ватні чи сукняні штани, чоботи або черевики.

Передбачалося, що кожні сто осіб, починаючи з 17 років, повинні поставити два комплекти зазначеного вище одягу, білизни і взуття. Розкладка поставки потрібних речей мала здійснюватися в присутності представників військової влади органами місцевого і земського самоврядування та представниками місцевої влади під відповідальність останніх.

Водночас було встановлено категорії тих, хто не підпадав під дію наказу: 1) родини, у котрих хоча б один член перебував на військовій службі в УНР; 2) службовці всіх державних інституцій та місцевих самоврядувань і їх родини; і 3) службовці залізниць з родинами.

Для проведення збору одягу, білизни та чобіт і для розрахунку розпорядженням командуючих груп, корпусів, бригад та окремих дивізій за участю представників від Державного інспекторату і Державного контролю формувалися особливі комісії.

Одяг, білизна, взуття мали бути придатними для користування. Ціни не повинні перевищувати: за шинель 100 крб, кожух – 250 крб, бушлат, теплу свитку, теплий жупан – 150 крб, шапку – 10 крб, теплі онучі – 10 крб, тілогрійку – 25 крб, ватні або сукняні штани – 50 крб, пару чобіт – 350 крб, і пару черевиків – 250 крб. Ціни на речі могли зменшуватися в залежності від якості і стану користування.

Слід зазначити, що для тих, хто прагнув ухилитися від даного збору без законної підстави передбачалося проводити за участі військових обшуки, а знайдені у цих осіб речі конфіскувати, а їх самих віддавати під військовий суд, який мав на такі випадки створений при кожній дивізії чи бригаді.

Зібрані речі силами начальників постачань та інтендантів проходили обов'язкову дезінфекцію [6].

На жаль, поки що, брак даних, не дає можливості встановити наскільки успішно реалізовувався даний наказ.

Загалом, збір необхідного майна через закупівлю у місцевого населення – це загальноприйнята практика, коріння якої сягає давніх часів. Більше того, вважаємо, що такий підхід на той час був доречним. Цілком ймовірно він зумовлювався й інфляційними процесами, постійними зростаннями цін на зазначений перелік предметів. Адже у жовтні-листопаді за ці ж предмети довелося б платити значно дорожче.

Таким чином, військове міністерство Другої УНР не лише цілком усвідомлювало усю вагомість швидкого вирішення проблеми забезпечення армії, але й намагалось втілювати в життя низку відповідних заходів, одним із яких і стала акція у вересні 1919 року по збору теплого майна для потреб армії.

Література:

1. Доценко О. Літопис української революції. Матеріали і документи до історії української революції / О. Доценко. – К; Львів, 1923. – Т. 2. Кн. 4. – 362 с.
2. Завальнюк О.М. Українська Галицька армія на Поділлі (липень 1919 – травень 1920 рр.): монографія. – Вид. 2-е, доп. і перероб. /О.М.Завальнюк, С. В. Олійник. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. – 292 с.
3. Ковальчук М. Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське протистояння: Наукова монографія / М. Ковальчук. – К.: Темпо-ра, 2006. – 576 с.
4. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу. Рік 1919. Іст. есе-хроніки / В. Ф. Солдатенко. – К.: Світогляд, 2010. – 453 с.
5. Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність / Л. Шанковський. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1958. – 317 с.
6. ЦДАВО України, ф. 3172, оп.5, спр.1, арк.31.

Смольніков Ю.

ПОЛІТИЗАЦІЯ МОВНОГО ПИТАННЯ В УКРАЇНІ ЧАСІВ ПЕРЕБУДОВИ (др. пол. 1980х-1991)

Оскільки мова є важливою складовою етнічності, то боротьба за мову є фактично боротьбою як за політичне, так і за економічне домінування певного етносу. Звідси пояснюється підвищена увага до мовних проблем з боку різних політичних сил в регіонах України і спроби маніпуляції мовним питанням з метою розколу українського суспільства з боку нашого північного сусіда. Мовне питання було одним із перших піднятих українською інтелігенцією на початку перебудови. На з'їздах письменників у 1986 році літературна або «культурницька» інтелігенція підняла питання занепаду української мови в республіці. Висловлювання поки ще були досить обережними. Висувались лише гасла рівноправності української та російської мов. Все це підкріплювалось посиланнями на Леніна, щоб уникнути звинувачень у націоналізмі. Заклики до відродження української мови йшли паралельно із закликами до вдосконалення вивчення російської мови. Така обережна тактика письменників пояснюється острахом спровокувати негативну реакцію центру, оскільки досвід хрущовської «відлиги» свідчив про таку можливість. Але навіть така поміркована діяльність літераторів виявилась продуктивною. Започатковані дискусії щодо стану української мови в республіці стимулювали громадську активність інтелігенції. Це був важливий політичний крок. Процеси націєтворення в багатьох країнах починались саме з мовного питання.

«Схід-Захід» - IV (Кам'янець-Подільський - 2015)

Характерною рисою руху за відродження української мови на початковому етапі «перебудови» була апеляція до Леніна. Критичний стан української мови, як правило, пояснювався відхиленням від принципів ленінської національної політики. Використання імені Леніна для обґрунтування мовних вимог було тактичним ходом української поміркованої інтелігенції оскільки головним ідеологічним гаслом «перебудови» було «назад до Леніна!» Таким чином, посилаючись на Леніна, можна було уникнути небажаних звинувачень у різних ідеологічних «ухилах».

З часом, коли перебудовчі процеси в країні почали набирати обертів і влада центру над національно-культурною сферою республік стала слабшати, вимоги письменників ставали все більше радикальними. На третьому році «перебудови» письменники починають пов'язувати у своїх виступах стан української мови із станом українського народу. Тобто мовне питання починає все більше політизуватись. Подібні ототожнення мови і національної ідентичності були типовими і для інших національно-культурних рухів в країнах Європи та Азії в різні часи; вони використовувались, головним чином, для політизації населення.

Комуністична партія України проводила здебільшого бажану Кремлю політику, остерегаючись приймати кардинальні самостійні рішення в цьому питанні. Головний наголос робився на російсько-українській двомовності і, особливо, на збереженні перевіреного засобу русифікації – 20-ї статті закону про освіту щодо права вибору батьками мови навчання для своїх дітей. ЦК КПУ проводив лише косметичні зміни для поліпшення мовної ситуації, такі як збільшення кількості годин в школах на вивчення української мови та літератури, збільшення шкіл з українською мовою навчання, україномовних класів в російських школах тощо. Такі засоби не зачіпали законодавства і не могли суттєво вплинути на поліпшення ситуації. Обережність і поступовість українських властей щодо змін у мовному законодавстві можна також частково пояснити і острахом спровокувати загострення політичної ситуації на мовному ґрунті, як це відбулося в Прибалтиці і Молдавії.

У другій половині 1980-х років в УРСР виникає багато різноманітних громадських культурно-мовних товариств, які опікувались не лише культурологічними і мовними проблемами. До їх складу входило багато колишніх дисидентів, які намагались спрямувати діяльність товариств у політичне русло. Мовні товариства все більше політизувались і ставали осередками опозиційних до правлячого режиму сил. Частина борців за надання більш широких прав українській мові була зацікавлена не стільки у вирішенні мовної проблеми, скільки у її політизації для суто прагматичних цілей зміни влади. Це явище було універсальним для всіх радянських республік доби «перебудови».

Широке обговорення проекту «Про мови в Українській РСР» у пресі, діяльність мовних товариств, виступи письменників, журналістів, педагогічних колективів на конституційний захист української мови сприяли політизації суспільства.

Під час обговорення проекту закону виявилась суттєва різниця між різними регіонами України у ставленні до пропонованих змін. Найбільш інертними виявились центральні області, східні та південні виступали за державність двох мов – української та російської, західні вимагали надати державний статус виключно українській мові. Цей розподіл виявив різницю в менталітеті, яка відобразилась на політичній активності населення різних частин республіки.

В східних та південних областях впровадження закону «Про мови в УРСР» часто відверто ігнорувалось і навіть зустрічало агресивний опір. На Заході

Україні впровадження закону нерідко проводилось форсованими темпами, не дивлячись на протести російськомовного населення. Порушення принципу поступовості введення закону в дію на Заході України було використано лідерами сепаратистських рухів на Сході та Півдні республіки. Це надавало їм підстави для поширення чуток про примусову українізацію у випадку відокремлення України від Союзу РСР. Мовне питання під кінець «перебудови» активно використовувалося номенклатурою східних та південних областей як дієвий засіб розколу суспільства за мовною ознакою. Мета такої політики була суто прагматична – збереження влади.

Трубчанінов С. В.

РОЛЬ ОЛЕКСАНДРА ГРУШЕВСЬКОГО В РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНО-ГЕОГРАФІЧНИХ СТУДІЙ У 1919 – НА ПОЧАТКУ 1930-х РР.

Життя та багатогранна діяльність Олександра Сергійовича Грушевського (1877-1942) стали предметом дослідження багатьох сучасних науковців. Вони, зокрема, писали про місце О. Грушевського у становленні національної науки на початку ХХ ст., про його діяльність як історика, організатора архівної та бібліотечної справи, педагога, а також літературного критика та історика літератури. У той же час, О.Грушевський відіграв надзвичайно важливу роль в організації історично-географічних студій в системі Української Академії наук у 1919 – на початку 1930-х років. Своєю публікацією ми спробували показати всю багатогранну діяльність ученого на ниві історичної географії [1]. Метою даного повідомлення є висвітлення особистого вкладу О. Грушевського у розгортання історично-географічних студій.

Як відомо, ще на стадії вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві розглядалася необхідність досліджень в царині історичної географії [2, с. 118-119]. 16 грудня 1918 р. академік Д. Багалій доповів Спільному зібранню УАН про заснування Комісії історично-географічного словника [2, с. 428]. Проте призначення керівника Комісії відбулося лише через декілька місяців. 29 березня 1919 р. на Спільному зібранні УАН таємним голосуванням О.Грушевського було одностайно обрано на посаду “директора Постійної комісії для складання історично-географічного словника української землі” [2, с. 437].

23 квітня 1919 р. відбулося перше засідання Комісії, під час якого О. Грушевський виступив з доповіддю про план роботи по складанню словника [3, арк. 1-2]. За свідченнями О. Грушевського, з травня 1919 року Комісія розпочала роботу в постійному складі: голова, два постійних члени і співробітник для вибирання відомостей на картки [4, арк. 102]. У той же час членів Комісії, що не одержували постійну платню, було значно більше. Серед них, зокрема, були: академік Д. Багалій, дружина В. Антоновича К. Мельник-Антонович, професори В. Щербина, В. Данилевич, М.Сагарда та ін. [4, арк. 36-37]. На засіданнях комісії влітку 1919 р. вироблялися плани діяльності, методика, організація роботи та навіть ідеологія історично-географічного словника. О. Грушевський подав до І відділу Академії наук записку про потребу розбити Комісію на секції по територіальному зацікавленню та про запрошення до Комісії трьох осіб для складання показників до джерел і вибирання з них матеріалу на картки. На своєму засіданні І відділ схвалив першу частину записки, а стосовно нових штатних співробітників відповів відмовою [5,

арк. 2].

У травні 1920 р. на засіданні Комісії вперше було заслухано “монографії” (фактично, розгорнуті словникові статті. – С.Т.) по історії окремих містечок і сіл, які виголосив О. Гермайзе [6, арк. 1-1зв.]. У вересні 1920 р. до роботи в комісії долучилася дружина Олександра Сергійовича – Ольга, яка складала бібліографію по історичній географії [7, арк. 1]. А в березні 1921 р. новим співробітником “по вибиранню карток для словника” стала молодша сестра О. Грушевського – Ганна Шамрай [8, арк. 1].

На початку 1920-х рр. О. Грушевський головував на засіданнях Комісії, переглядав зроблені членами Комісії статті та картки, редагував їх і вів секретарську працю по Комісії. Він також закінчив перший розділ праці “Степове пограниччє”, який міг увійти як окрема стаття в намічений збірник праць по історичній географії України. Готував до словника статті по Бердичівському повіту тощо [1, с. 237].

Як слідує із Звідомлення УАН за 1921 р., у штаті Комісії були лише директор О. Грушевський, секретар М. Ткаченко та постійний член О. Гермайзе. До роботи було також залучено сім нештатних співробітників [2, с. 303]. У 1922 р. зі скороченням штатів в УАН в Комісії залишилися лише один штатний співробітник – директор О. Грушевський, проте участь у її роботі брали 10 нештатних співробітників [2, с. 337]. У першому півріччі 1923 р., крім керівника, у комісії працювало 12 нештатних співробітників [9, арк. 1]. Пізніше штат Комісії виріс до двох штатних і двох нештатних співробітників [10, с. 93].

З 1926 р. Комісія в офіційних документах називається Історично-географічною. У Звідомленні УАН за 1926 р. вказувалося, що вона складалася з 4 штатних і 4 нештатних співробітників [10, с. 243].

О. Грушевський очолив історично-економічну підсекцію історичної секції при науково-дослідній кафедрі історії України під керівництвом М. Грушевського. Як зазначалося у Звідомленні УАН за 1926 р., історично-економічна підсекція продовжувала вивчення соціально-економічних відносин України XVI-XVIII ст., перенісши центр ваги на відносини “географічно-колонізаційні” і, таким чином, стала історично-географічною [10, с. 241].

Запланований ще у 1918 р. Історично-географічний словник так і не був завершений. Але зібраний в процесі роботи матеріал був вартий опублікування. З цією метою було започатковано “Історично-географічний збірник” за редакцією О. Грушевського. Протягом 1927-1931 рр. вийшло в світ чотири томи збірника, які вмістили 42 статті, присвячені окремим питанням з історії заселення Київщини, Волині, Чернігівщини, Поділля, історії окремих міст тощо. Найбільше із опублікованих у збірнику статей належало О. Грушевському і нештатному співробітнику Комісії С. Шамраю (племіннику О. Грушевського) – по шість [1, с. 238-239].

На рубежі 1920-1930-х років розгорнулося цькування М. Грушевського та його школи. Наприкінці 1929 р. розпочалася “реорганізація” історичних установ ВУАН. Згідно ухвали сесії II (Соціально-економічного) відділу ВУАН від 8 травня 1930 р. робота Історично-географічної комісії була спрямована на укладання “районових словників” [11, арк. 30]. З 1 серпня 1930 р. був виведений зі складу комісії С. Шамрай, а з 15 серпня – О. Грушевська та Г. Шамрай [11, арк. 23]. І все ж О. Грушевський планував і далі продовжувати свої дослідження. Так, він мав підготувати районні словники “Городнянщина” (у 1931-1932 рр.) та “Прилуччина” (1932 р.), кожний

обсягом по 12 друк. аркушів. “По лінії дослідження залюднення” було заплановано монографічні дослідження О. Грушевського “Заселення Лівобережжя в XVII-XVIII ст.” (1931-1932 рр.) та “Замок і місто XVI ст.” (1933 р.), по 10 аркушів кожне [12, арк. 1-2].

Проте ці плани так і залишилися на папері. У 1932 р. робота комісії фактично призупинилася. Так, все перше півріччя 1932 р. О. Грушевський перебував у відпустці. На посаді голови комісії його у цей час заміняв О. Баранович. За надуманим приводом, – “за повний саботаж у науковій роботі” – у серпні 1933 р. О. Грушевського було звільнено з Академії наук. Робота з підготовки Історично-географічного словника українських земель була зупинена назавжди [1, с. 239-240].

Література:

1. Трубчанінов С.В. Олександр Грушевський і становлення української історичної географії в 1919-1931 рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2014. – Вип. 41. – С. 235-241.
2. Історія Академії наук України. 1918-1923: Документи і матеріали. – К.: Наукова думка, 1993. – 571 с.
3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. X. – Спр. 12003.
4. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 1063.
5. ІР НБУВ. – Ф. X. – Спр. 12009.
6. ІР НБУВ. – Ф. X. – Спр. 12020.
7. ІР НБУВ. – Ф. X. – Спр. 12021.
8. ІР НБУВ. – Ф. X. – Спр. 12032.
9. ІР НБУВ. – Ф. X. – Спр. 12098.
10. Історія Національної академії наук України. 1924-1928: Документи і матеріали. – К.: НБУВ, 1998. – 764 с.
11. ЦДІАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 1064.
12. ІР НБУВ. – Ф. X. – Спр. 11828.

Федьков О. М.

РОСІЙСЬКИЙ МАРКСИСТ ЛЮБОВ АКСЕЛЬРОД ПРО НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ

Національне питання в Російській імперії, як одне з нерозв’язаних, загострилося наприкінці XIX – на початку ХХ ст. у зв’язку з політизацією «пробуджених націй». Одним із завдань модернізації суспільства було розв’язання національної проблеми – визволення неросійських етносів, які склали понад 60 % населення країни [1, 252]. У зв’язку з цим збільшилася увага до теоретичної розробки національного питання. За підрахунками відомого російського дослідника О. Міллера на початку ХХ ст. з цієї проблеми видрукувано близько тисячі публікацій. Такий великий обсяг матеріалу, на думку дослідника, вимагає спеціальної роботи [2, с.41]. Щоправда, сам автор проаналізував деякі аспекти наукового дискурсу нації, національного питання. Характеризуючи праці представників соціалістичної частини політичного спектру, він обмежився загальним твердженням: «нація все частіше підпорядковується класу або витісняється ним» [2, с.40]. Водночас, відзначаємо наявність наукової літератури, в якій побіжно з’ясується погляди соціалістів на національне питання

[3; 4; 5; 6]. У запропонованій статті ми ставимо за мету проаналізувати дискурс з національного питання діячки російської соціал-демократичного руху початку ХХ ст. Л. Аксельрод.

Любов Ісаївна Аксельрод була однією із найосвіченіших російських марксистів, випускницею Бернського університету, доктором філософії [7]. Після розколу РСДРП вона ввійшла до фракції меншовиків і належала до близьких співробітників «батька» російського марксизму Г. Плеханова [8, с.187]. У добу самовизначення єврейської інтелігенції Л. Аксельрод належала до тієї її частини, що бачила в марксизмі шлях до емансипації суспільства та особистості.

Л. Аксельрод присвятила національній проблемі дві публікації в соціал-демократичній пресі, які згодом вийшли окремою брошурою [9]. Власне, її псевдо – Ортодокс – відбивало традиційні марксистські підходи авторки до національного питання. Своїм візаві вона пропонувала звертатися до спадщини «наших великих майстрів – Маркса й Енгельса» [9, с.4]. Ведучи полеміку з товаришами з Загального єврейського робітничого союзу у Литві, Польщі та Росії (далі – Бунд), Л. Аксельрод звинувачувала останніх в ідеалізмі та націоналізмі. Цікаво, що одна з статей називалася «Відкритий лист єврея до євреїв» і мала підкреслити, що не зважаючи на приналежність до одного народу, учасники дискусії по різному дивляться на означену проблему. Так, наприклад, вона критикувала бундівців за ідеалістичне розуміння нації. Останні стверджували, що «єврейський народ повинний бути визнаний особливою національністю», оскільки йому притаманні «специфічні расові та психологічні риси» [9, с.6-7]. Як матеріаліст, Л. Аксельрод неодноразово підкреслювала, що для визнання нацією єврейського народу, вони повинні мати власну територію, на якій могли б «відстоювати його (єврейського народу) самостійне економічне і правове існування» [9, с. 7, 8, 9, 17, 23, 24].

У другій своїй статті авторка не просто заперечувала наявність питомих ознак у єврейської нації (вона, наприклад, не вважала «єврейський жаргон за культурну мову» і стверджувала, що соціал-демократи засуджують його [9, с. 21, 22], але й виступала з позицій її асиміляції. Л. Аксельрод цілком солідаризувалася з позицією В. Леніна, який в «Искре» виступив з статтею «Становище Бунду в партії» [10, с. 62-73]. Лідер більшовиків заперечив вимоги Бунду на забезпечення федеративних відносини з РСДРП та визнання його «єдиним представником єврейського пролетаріату в партії» [10, с. 68]. Окрім того, В. Ленін стверджував, що ідея єврейської нації «зовсім хибна і реакційна по своїй суті» і виступав за асиміляцію євреїв [10, с. 69-71]. У цьому питанні він опирався на авторитетну думку німецького соціал-демократа К. Каутського [10, с. 69].

Підтримуючи вищезазначених марксистів, Л. Аксельрод стверджувала, що політика держав, спрямована на ізоляцію євреїв, сприяла збереження їхньої ідентичності, й, водночас, асиміляція єврейства відбувається на ґрунті революційної свідомості як самих євреїв, так і тих народів, серед яких вони мешкають. Тому «соціал-демократія рекомендує взаємне уподібнення, причому критерієм схожості служить всебічна революційна свідомість» [9, с. 18-19].

Бунд, як національна соціал-демократична партія, включив національні вимоги до програми партії [11, с.55-61]. Необхідність такого заходу зумовлювався пригнобленим становищем єврейської нації у Російській імперії, з одного боку, та появою сіоністських організацій, зокрема соціалістичного напрямку, які виступали конкурентами у боротьбі за єврейські пролетарські маси, з другого боку. Проте,

такі дії Бунду Л. Аксельрод називала кроком «на шляху опортунізму» [9, с. 10]. Його наслідком, на думку Ортодокс, стане «прищеплення єврейському пролетаріату національного почуття» та, як наслідок, поява «почуття солідарності пролетаріату з експлуатуючим класом, що належить до однієї і теж єврейської «національності»» [9, с. 10].

Зростання національної свідомості («пропаганда і культивування національних почуттів») єврейського пролетаріату, на думку Л. Аксельрод, створить «непереможну прірву між єврейським і «християнським» робітничим класом» [9, с. 10-11]. Натомість Бунду пропонувалося «на ґрунті спільних інтересів і шляхом спільної боротьби» об'єднуватися в єдину партію, а не прагнути до окремої, самостійної єврейської організації» [9, с. 11].

Ортодоксальна марксистка стверджувала, що «бундівський націоналізм» матиме негативний вплив у трьох напрямках: 1) «пропаганда націоналістичних ідей» суперечить розвитку класової самосвідомості робітничого класу; 2) сіє розбрат між єврейською та «християнською» робітничою масою й ослаблює революційні сили російського пролетаріату, який бореться; 3) може розбудити пристрасті в інших народностей, які входять до російського населення, і сприятимуть зростанню антисемітизму (що «на руку» російському уряду) [9, с. 11].

Який шлях розв'язання національного питання бачила Л. Аксельрод? Вона бачила його у соціалізмі, коли буде знищена класова держава та покладено край «пригнобленню одних класів або груп населення іншими» [9, с. 11]. Однак такий оптимістичний сценарій історичного розвитку, який стверджувала марксистка Ортодокс, не був підтверджений практикою життя.

Отже, російська соціал-демократка Л. Аксельрод відстоювала ортодоксальні марксистські погляди на національне питання. Останнє мало підпорядкований характер щодо класового підходу. Вона критикувала єврейську соціал-демократію (Бунд) за відстоювання нею національних прав єврейського народу. Національну емансипацію євреїв, як і інших народів, вона пов'язувала з здійсненням соціалістичної революції, ліквідації буржуазної держави та експлуатації.

Література:

1. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад. Перекл. з німецької Х. Назаркевич, нак. Ред.. М. Крикун [Історія країн світу] / Андреас Каппелер. – Львів: Вид. Українського Католицького Університету, 2005. XII. + С. 252.
2. Миллер А. И. История понятия нация в России / Алексей Ильич Миллер // «Понятия о России»: К исторической семантике имперского периода. – М.: Новое литературное обозрение, 2012. – Т. II. – С. 41
3. Бурмистрова Т.Ю. Национальный вопрос в программах и тактике политических партий в России. 1905-1917 гг.: монография / Т. Ю. Бурмистрова, В. С. Гусакова. – Москва: Мысль, 1976. – 262 с.
4. Модели общественного переустройства России. XX век. Отв. ред. В. В. Шелохаев. – Москва, 2004. – С. 498-507.
5. Национальная политика России: история и современность / [Кулешов С. В. [и др.]. – Москва: Русский мир, 1997. – 680 с.
6. Никулин А. И. Национальная политика России (история и современность) / А. И. Никулин. – Москва: Российская академия управления, 1993. – 62 с.
7. Боев А. Любовь Аксельрод: история неправославного ортодокса / Александр Боев // http://scepsis.net/library/id_395.html
8. Тютюкин С. В. Г. В. Плеханов. Судьба русского марксиста. – М.:

«Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1997. – С. 187

9. Аксельрод Л. (Ортодокс) К национальному вопросу / Л. Аксельрод (Ортодокс). – СПб: Народная польза, 1906. – 24 с.

10. Ленін В. І. Становище Бунду в партії / В.І. Ленін // Ленін В.І. Повне зібрання творів. – [5-е вид.]. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1968-1970. – Т. 8: вересень 1903 – липень 1904. – 1970. – С. 62-73.

11. Гусев В.І. Бундівський рух в Україні (початок ХХ – лютий 1917 р.) // Єврейська історія і культура в Україні / Ред.кол.: Г. Аронов, О. Шаніна, М. Феллер, Л. Фінберг. – К., 1995. – С.55-61.

Шандра І. О.

ПРЕДСТАВНИЦЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПІДПРИЄМЦІВ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ У ПОРЕФОРМНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

У сучасному світі право громадян на союзи й товариства є невід’ємним атрибутом демократичної держави. Серед нинішнього розмаїття громадських організацій виокремлюються підприємницькі структури захисту їхніх спільних інтересів (торгово-промислові палати, союзи промисловців та підприємців). Правовий статус цих товариств закріплено в законодавчому порядку, а сфера їх діяльності чітко регламентована. До такого стану речей наше суспільство прийшло крізь тернистий шлях неузгодженого пореформеного законодавства та його практично повної відсутності в радянські часи.

Проблема представницьких організацій буржуазії пореформеного періоду представлена в роботах О. Доніка, В. Крутікова, О. Шляхова, де подано процес становлення системи підприємницьких структур другої половини ХІХ – початку ХХ ст. або окремі аспекти цієї фундаментальної наукової теми [1; 2; 3]. Особливої уваги заслуговують питання законодавчого регулювання представницьких підприємницьких організацій.

Коаліційне право в Росії розвивалося вкрай повільно й до початку ХХ ст. було безсистемним, а інколи навіть містило суперечливі норми. Не були виключенням й правові положення відносно приватних підприємницьких об’єднань, що масово виникали наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. (з’їзди, товариства, дорадчі контори та ін.). Виконуючи важливу роль загального узгодження діяльності бізнес-кіл, стратегічного планування промислового розвитку країни, ці організації, тим не менш, не регулювалися спеціальними загальноюридичними положеннями.

Засновники нового товариства спочатку мали отримати дозвіл Комітету міністрів. У цьому відношенні шлях створення представницької організації гірничопромисловців Південного економічного району був типовим для пореформеної Росії. Після наполегливих умовлянь підприємцями міністра державних маєтностей П. Валуєва, клопотань начальника Луганського гірничого округу М. Летуновського до Гірничого департаменту слідувала довга процедура юридичного оформлення З’їздів гірничопромисловців Півдня Росії. Їх правове регулювання вимагало заповнити юридичний вакуум, оскільки загального закону про союзи й товариства в імперському законодавстві не існувало. Тому “південні з’їзди” отримали спеціальне “зволнення Государя Імператора” [4, с. 10]. 14 червня 1874 р. Комітет міністрів затвердив дозвіл на проведення гірничопромислових

з'їздів у Південній Росії, гірничому начальнику Луганського округу надавалося право скликати гірничопромисловців для обговорення предметів “до потреб гірничої промисловості стосовних” [5, с. 921].

Аналогічний процес узгодження та “найвищого дозволу” наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. пройшли всі представницькі організації великого капіталу. Виникнення представницьких з'їздів промисловців відбувалося в часи відсутності коаліційного права, коли громадські організації розглядалися урядом як щось неприпустиме, а дії їх засновників нагадували “ходіння по муках”. Губернатори мали право закривати будь-які приватні товариства “з метою охорони державної безпеки” [6, с. 65].

Перший з'їзд гірничопромисловців Півдня Росії був скликаний того ж 1874 р. на підставі вказаного документу. З 1878 по 1885 рр. проводилась робота над Положенням про з'їзди гірничопромисловців Півдня Росії, за підсумками якої і був затверджений перший статутний документ представницької корпорації [7, с. 51-52]. У пореформеній Росії така ситуація, коли факт виникнення організації та затвердження її положення мали між собою істотну часову відстань, була звичним явищем. Для уральських гірничопромисловців ця різниця становила вісімнадцять років (1880 – 1898 рр.), для з'їздів млинарів – вісім років (1888 – 1896 рр.) [8, с. 59]. У вигляді Найвище затвердженого Положення Комітету міністрів до Зводу законів увійшли Положення про З'їзди гірничопромисловців Царства Польського, гірничопромисловців Півдня Росії, бакинських нафтопромисловців та ін. Обов'язковим таке внесення до Зводу законів не було, що свідчило про безсистемність кодифікації.

Револьюційні події 1905 – 1907 рр. прискорили процес юридичного оформлення загальних норм про союзи й товариства: 4 березня 1906 р. був прийнятий перший в Російській імперії загальний нормативно-правовий акт, що регламентував утворення та діяльність громадських організацій – “Тимчасові правила про товариства й союзи”. Утворення та діяльність представницьких товариств регулював другий відділ “Тимчасових правил” – “Тимчасові правила про професійні товариства, засновані для осіб, зайнятих у торгових і промислових підприємствах, або для власників цих підприємств”. Професійними товариствами були названі ті, котрі “мають на меті з'ясування та узгодження економічних інтересів, покращення умов праці своїх членів або підвищення продуктивності підприємств, які їм належать”, що повністю відповідало сутності представницьких організацій буржуазії [9, с. 30].

Статтею другою “Тимчасових правил” проголошувалося, що “товариства й союзи можуть бути утворені без запиту на те дозволу урядової влади”, що в реаліях Російської імперії мало свої специфічні особливості [10, арк. 184]. Так, у законі залишалася процедура узгодження та дозволу губернською адміністрацією новостворених товариств (ст. 17 – 25) [10, арк. 185 зв. – 186]. Губернські та міські присутствія у справах про товариства могли відмовити в реєстрації, посилаючись на “не досить чітко визначений район діяльності товариства, не визначено які з'їзди й у якому порядку може влаштовувати товариство, не вказано порядок вступу членів” та інші аналогічні формулювання [11, арк. 10].

На підставі закону 4 березня 1906 р. в південних губерніях було засновано багато професійних товариств (Київське агрономічне товариство, Житомирське товариство взаємного кредиту дрібних промисловців, Професійне товариство

службовців у сільському господарстві й сільськогосподарській промисловості Південно-Західної промисловості та ін.) [12, арк. 2, 235, 377, 571]. Навіть за всієї своєї лояльності в порівнянні з попереднім порядком заснування професійних товариств, закон 4 березня 1906 р. було піддано критиці майже по всіх пунктах як захисниками робітничого руху, так і ліберально-буржуазними авторами. Останні вважали, що пріоритет у структурі та формулюваннях як самого закону, так і окремих його норм віддавався професійним союзам робітників і лише у зв'язку з їх діяльністю згадувалися союзи підприємців, яких розглядали тільки з точки зору роботодавців.

Правова культура суспільства на початку ХХ ст. знаходилася лише в зародковому стані, і без того слабкі громадянські принципи поглиналися всездозволеністю влади й бюрократії. Враховуючи невдоволеність громадськості, вищі державні органи взялися за розробку постійного закону замість “Тимчасових правил” ще в 1907 р. Законодавці прагнули наблизити російські юридичні норми до європейських, узгодити всі протиріччя й неточності формулювань. Однак уся складність та суспільна значущість порушеного питання, насиченість знаковими подіями історії Російської імперії на початку ХХ ст. не дали можливості затвердити закон про союзи й товариства. Одним з перших нормативних актів вже Тимчасового уряду була постанова від 12 квітня 1917 р. “Про товариства й союзи”, котрою всім російським громадянам без спеціального на те дозволу гарантувалося право організовувати товариства й союзи.

Сприйняття царською владою громадських організацій з позиції конфронтації й ворожості не дозволило в дореволюційний період скластися відносинам відповідальної співпраці влади та суспільства, стримувало розвиток громадянських структур європейського формату. Разом з тим, події початку ХХ ст. демонстрували бурхливе зростання кількості різних союзів і товариств, не рахуватися з якими влада вже не могла. У цьому могутньому вирі суспільного руху представницькі структури зміцнілої буржуазії відіграли важливу роль.

Література:

1. Донік О. М. Підприємницькі об'єднання в Україні останньої третини ХІХ – початку ХХ ст.: від інституціоналізації інтересів до надрегіональних форм інтеграції / О. М. Донік // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.]. – Вип. ХVІІ. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. – С. 52 – 69.
2. Крутіков В. В. Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період / В. В. Крутіков. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1992. – 172 с.
3. Шляхов О. Б. Судновласники Азово-Чорноморського басейну наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / О. Б. Шляхов // Укр. іст. журн. – 2006. – № 1. – С. 61 – 72.
4. Алфавитный указатель законоположений, обнародованных после издания свода законов Российской империи 1857 г. – СПб.: Изд. товарищества «Обществ. польза», 1876. – 56 с.
5. Высочайше утвержденное положение Комитета Министров Об учреждении горнопромышленных съездов в Южной России // Собрание узаконений и распоряжений правительства. – 1874. – № 60. – С. 921.
6. Оржеховский И. В. Из истории внутренней политики самодержавия в 60 – 70-х годах ХІХ века / И. В. Оржеховский. – Горький, 1974. – 168 с.
7. Шандра І. О. З'їзди гірничопромисловців Півдня Росії: створення та діяльність (1874 – 1918 рр.): монографія / І. О. Шандра. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 300 с.

8. Гушка А. О. Представительные организации торгово-промышленного класса в России / А. О. Гушка // Зап. Император. рус. техн. о-ва. – 1912. – № 2. – С. 41 – 61.
9. Роговин Л. М. Законы об обществах, союзах и собраниях / Л. М. Роговин. – СПб.: «Законоведение», 1912. – 104 с.
10. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 575, оп. 1, спр. 53.
11. Державний архів Одеської області, ф. 2, оп. 7, спр. 185.
12. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 442, оп. 636, спр. 647, ч. V.

Шугальова І. М.

ДИНАМІКА ТРАНСФОРМАЦІЙ УСТРОЮ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ЕПАРХІЇ В РОКИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ ХХ СТ.

Регіоналістика набуває останнім часом популярності серед дослідників. Сучасні українські історичні студії головну увагу приділяють аналізу особливостей православної церкви в різних регіонах України на початку ХХ ст. (зокрема, С. Жилюк досліджує релігійну специфіку Волині [1], Г. Надтока – Поділля [2], О. Чиркова та О. Спінул – Київщини і Чернігівщини [3], Ю. Катунін – Криму [4]). Проте, самотніть церковного життя Катеринославської єпархії, в зазначений період, не достатньо висвітлена науковцями. Релігійну самотніть останньої підкреслював відомий історик-краєзнавець Василь Біднов [5]. В даній статті охарактеризовано розвиток православної церкви на Катеринославщині в роки національно-визвольної доби – в період, коли найбільш яскраво проявились релігійна окремішність цього краю.

В 1900–1917 рр., Катеринославська єпархія входила до складу Російської православної церкви. Територія Катеринославської єпархії, на відміну від інших єпархій імперії, охоплювала не лише межі однойменної губернії, а і парафії сусідніх південно-східних областей. Вище єпархіальне управління Катеринославщини відповідало загальноімперським стандартам: єпархія очолювалась архієреєм, якому допомагали консисторії, з притаманним їм жорстко ієрархічним, бюрократизованим апаратом.

На рівні середньої і нижчої ланок управління – благочинній і парафій – в зазначений час, Катеринославська єпархія суттєво відрізнялась від решти єпархій. Віруючі названої єпархії, актуалізували питання щодо допущення їх до роботи в органах церковного управління. Подолавши початковий опір єпископату, вони добились права делегувати кількох уповноважених від парафій на засідання благочинницьких рад. Проте, парафіяни так і не змогли добитись поновлення соборноправних засад в церковному середовищі: архієреї, вікарії, навіть благочинні призначались синодальною владою без попередньої згоди мирян. Думка останніх взагалі до уваги не приймалась.

Після ліквідації самодержавного ладу, в 1917 р., в Україні відбувалось не лише суспільно-політичне, а і релігійне відродження. По всіх українських єпархіях, незважаючи на протест російського єпископату, пройшли з'їзди духовенства і мирян, ними затверджено постанови щодо виборності духовенства, введення гласного церковного суду. Делегати Катеринославського з'їзду також наполягали

на відродження соборноправних засад в церкві і переведення богослужінь на українську мову [9, арк.85зв.-89].

Під час роботи Катеринославського єпархіального з'їзду, проявилась специфіка церковного життя даного регіону. Позиції проросійськи налаштованих кіл, очолених єпископом Російської православної церкви Агапітом, тут виявились міцнішими, аніж в інших українських єпархіях. Делегатами з'їзду була підтверджена канонічність входження української православної церкви до складу Московського патріархату, а рух за автокефалію визнано згубним [9, арк.72-73зв.]. Прихильники незалежнення української церкви, по завершенні роботи з'їзду, почали агітацію за недовіру архієпископу Агапіту і за українізацію церкви [10, арк.13].

Виступи проти єпископату по всіх єпархіях України (в тому числі на Катеринославщині), вже влітку 1917 р., набули зворотного характеру. Причиною стала соціалістична налаштованість державного уряду – Центральної Ради – який вважав православну церкву однією з підвалин існування Російської імперії.

В парафіях Катеринославської єпархії, як і всюди, віруючі відмовлялись сплачувати церковні податки, самочинно виганяли священників і обирали нових пастирів з-поміж себе. З метою нейтралізації анархістських тенденцій, єпископу Катеринославському Агапіту надано дозвіл Синоду на тимчасове допущення парафіяльних рад до участі в роботі єпархіальної консисторії та створення Катеринославської єпархіальної церковної ради, яка мала замінити колишню єпископську раду [6, арк.13-13зв.]. Окремою директивою від Преосвященного вимагалось проконтролювати безперервність мирських внесків на церковні потреби [7, арк.8].

Синодальний уряд РПЦ прагнув звести нанівець відцентрові тенденції в українських єпархіях: протоієреїв, відомих своїми самостійницькими настроями, усували з посад. Наказом з Катеринославської духовної консисторії до благочиній приписувалось згадувати на богослужіннях, згідно зі статутом літургій, ім'я архієпископа Катеринославського і Маріупольського Агапіта [6, арк.45]. Восени 1917 – взимку 1918 рр. центром активного церковного життя став Київ, де точилась боротьба навколо скликання Всеукраїнського церковного Собору. На периферії, в тому числі на Катеринославщині, в зазначений час, проходили вибори делегатів на Собор, який розпочав свою роботу в січні 1918 р.

Політична криза, що тривала до початку травня 1918 р., обумовила тимчасове згортання роботи I сесії Всеукраїнського церковного собору.

За Гетьмана Скоропадського, в травні 1918 р. Собор поновив свою роботу. Серед депутатів Катеринославської єпархії на ньому, найбільш активно працював священник С.Мизецький. Головними результатами діяльності Собору влітку 1917 р. стало обрання митрополитом Київським Антонія (Храповицького), відомого своїми антиукраїнськими настроями та проголошення автономного існування української православної церкви у складі Московського патріархату.

На місцях активізувались проросійськи налаштовані кола. Зокрема, Катеринославська духовна консисторія, штат якої складався з царських бюрократів, своїм наказом місцевому парафіяльному духовенству постановляла: на всіх літургіях згадувати і благословляти Всеросійський церковний Собор і патріарха Тихона [6, арк.51]. Логічним наслідком політики новообраного митрополита стало те, що в жовтні 1918 р. постановою Катеринославського єпархіального з'їзду, виборність кліру, в даній єпархії, було скасовано [11, арк.83-84]. Чергові політичні

перипетії листопада – грудня 1918 р., знову призупинили розгортання подій церковного життя.

В січні 1919 р. новою владою – Директорією – було прийнято “Закон про вищий уряд Української автокефальної православної церкви”, за яким Всеукраїнський церковний собор визнавався вищою законодавчою, адміністративною і судовою церковною владою в Україні [12, арк.3]. В лютому 1919 р. політичні перипетії вимусили національний український уряд покинути Київ.

Протягом 1919 – 1920 рр., істотно змінився церковно-адміністративний устрій єпархій. Нагадаємо, що на 1916 р., на Катеринославщині функціонувала одна вікарна кафедра – Приазовська і Таганрозька. З ініціативи Директорії започатковано новий церковний територіальний поділ. На місцях засновувались вікарні кафедри, благочинія, парафії. Зокрема, на Катеринославщині, створено ще п’ять вікаріатств: Олександрівське і Павлоградське, Бахмутське, Криворізьке, Маріупольське та Приазовсько-Таганрозьке. Названі кафедри було включено до складу Української автокефальної православної церкви.

Реструктуризація територіального устрою Катеринославської єпархії відбувалась згідно проекту адміністративно-територіального поділу церкви, який розробило міністерство сповідань [13, арк.20-21]. Проте, зміни єпархіальної структури не визнали прихильники РПЦ, яких в цій єпархії очолював архієпископ Агапіт.

Проголошення в жовтні 1921 р. автокефалії української церкви, остаточно розкололо православні громади на супротивників і прихильників Української автокефальної Православної Церкви (далі – УАПЦ). Останніми в Катеринославській єпархії керував єпископ Микола Пивоваров. Він дбав про українізацію церкви і неодноразово клопотав перед С. Петлюрою, щодо надання парафіянам ввіреної йому єпархії богослужбової літератури українською мовою. Результатом піклувань єпископа Миколи стали надходження до храмів Катеринославської єпархії україномовних видань [14, арк.1-14]. Заходи єпископа Пивоварова: впровадження виборності кліру, ведення богослужінь рідною мовою, освітня робота – знайшли підтримку в середовищі православного населення Катеринославської єпархії: парафіяни надсилали міністру сповідань Української народної республіки І.Огієнку телеграми і листи зі словами подяки єпископу Пивоварову за його плідну духовну та культурно-освітню роботу [15, арк.3].

Духовенство Російської православної церкви на Катеринославщині, під егідою архієпископа Агапіта та його найближчого помічника священника Калішевського, прагнуло обмежити вплив автокефалістів в єпархії і, таким чином, повернути віруючих до лона своєї церкви. Розгортання церковного розколу співпало з одного боку – з наростанням антирелігійного тиску радянської влади, з іншого – з голодомором 1921-1923 рр. Для віруючих першочерговою стала проблема продовольства. За 1922 р. в парафіях автокефальної церкви Катеринославської єпархії відбулось лише одне загальне зібрання. Одночасно, державна влада активно проводила кампанію по реквізиції церковного, конфіскуючи у, і без того бідних, парафій УАПЦ культові речі. Храми російської церкви були більш багатими і радянська антицерковна політика не мала для них таких руйнівних наслідків.

Єпископ Агапіт і священник Калішевський об’явили про розпуск Катеринославської крайової церковної ради та самовільно включили три автокефальні парафії – Очеретоватку, Підгородню і Спаську – до складу РПЦ.

В грудні 1923 р. Агапіт добився від екзарха Київського Михайла визнання факту

висвячення Миколи в єпископи нелегітимним [15,арк.8]. Катеринославську єпархію оголосили канонічно підпорядкованою патріарху Російської православної церкви.

Таким чином, короткий ретроспективний аналіз розвитку православ'я на Катеринославщині, дає підстави стверджувати, що на відміну від решти православних єпархій, кордони яких співпадали з однойменними губерніями, територія Катеринославської єпархії, окрім меж губернії, обіймала парафії Облесті Війська Донського та Ростова-на-Дону.

Парафіяни Катеринославщини, одними з перших, актуалізували питання щодо допущення представників від православних громад до участі у роботі з'їздів духовенства. Проте, консервативно налаштований єпископат, блокував прагнення віруючих демократизувати церковне середовище. Суспільно-політичне відродження 1917-1920 рр. в релігійному житті набуло суперечливого характеру. З одного боку, спостерігалась демократизація духовного життя православної спільноти: впроваджено виборність кліру, богослужіння переведено на українську мову, розширено мережу культурно-освітніх закладів. З іншого – після обрання митрополитом Київським Антонія (Храповицького), відбулось посилення позицій проросійськи налаштованих сил. На Катеринославщині протистояння прихильників і противників автокефалії, проявилось особливо гостро. Архієпископ Російської православної церкви в Катеринославській єпархії Агапіт, разом із своїми прихильниками, добився скасування соборноправних засад церковного життя та самочинного приєднання автокефальних парафій до лона РПЦ. Автокефальне духовенство поступово втрачало свій вплив в даному регіоні. Незважаючи на те, що в 1917-1920 рр. віруючі підтримали релігійний ренесанс, в наступні роки, вони виявились неспроможними протистояти заходам консервативно налаштованого кліру, оскільки були знесилені голодом, що вирував на Півдні України. Національна православна церква на Катеринославщині втратила свою життєздатність майже на сімдесят років. Знову відродилась вона лише за умов існування незалежної української держави.

Література:

1. Жилук С. Російська православна церква на Волині (1793–1917 рр.). – К.,1998.
2. Надтока Г. Православна церква в Україні 1900–1917 рр.: соціально-політичний аспект. – К.,1998.
3. Спінул О., Чиркова О. Православна церква в Україні в кінці XVIII–XIX століттях. – К.,1998.
4. Катунин Ю. Развитие православной церкви в Крыму: Дис. канд. ист. наук. – Запоріжжя, 1995.
5. Биднов В. Из истории развития православной церкви в Украине. – Центральный державный архив вищих органів влади і управління (далі – ЦДАВО). – Ф.3984. – Оп.3. – Спр.254.
6. Державний архів Запорізької області (ДАЗО). – Ф.19. – Оп.1. – Спр.91.
7. ДАЗО. – Ф.19. – Оп.1. – Спр.108.
8. Справочная книга Екатеринославской епархии за 1913 год. – Екатеринослав,1914.
9. Центральный державный архив вищих органів влади та управління (ЦДАВО України). – Ф.1071. – Оп.1. – Спр.72.
10. ЦДАВО України. – Ф.1071. – Оп.2. – Спр.166.
11. ЦДАВО України. – Ф.1071. – Оп.1. – Спр.42.
12. ЦДАВО України. – Ф.1072. – Оп.1. – Спр.28.

13. ЦДАВО України. – Ф.3984. – Оп.3. – Спр.223.
14. ЦДАВО України. – Ф.3984. – Оп.4. – Спр.52.
15. ЦДАВО України. – Ф.3984. – Оп.3. – Спр.254.

Секція «Державне управління та місцеве самоврядування»
Секция «Государственное управление и местное самоуправление»

Кравченко О. Ю.

**СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ, ЯК ІНСТРУМЕНТ ВДОСКОНАЛЕННЯ
ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ**

На сучасному етапі розбудови України як демократичної, соціальної та правової держави з урахуванням глобальних змін, які відбулися останнім часом, розвиток місцевого самоврядування є одним з пріоритетних напрямків державної політики. Феномен Євромайдану окреслив європейський вибір населення України, що в свою чергу повинно забезпечувати якісний розвиток регіонів країни як важливих складових частин національної економічної системи.

Одним із першочергових завдань, що сьогодні постає перед суспільством, є потреба в удосконаленні та підтримки довіри громадян до органів місцевого самоврядування. Зважаючи на це, органи місцевого самоврядування мають відігравати важливу роль у створенні сталих місцевих громад, в яких надання якісних, економічно ефективних та публічних послуг сприяє сталому економічному розвитку і соціальній справедливості на місцевому рівні. За екстремальних обставин органи місцевого самоврядування повинні забезпечувати стабільність і сприяти керованості та підпорядкованості, у тому числі у випадках, коли цього бракує на регіональному чи національному рівні. Отже, треба будувати міцні органи влади, які у своїй роботі будуть спиратися на органи самоврядування на місцевому рівні, забезпечуючи високоякісне функціонування муніципального суб'єкта.

Діяльність органів місцевого самоврядування повинна опиратися на високий рівень демократії, що в свою чергу вимагає від них підвищення здатності виконувати свої обов'язки дієво та прозоро, вимагає розумного керування різними ресурсами та процесами, наявними у органа місцевого самоврядування, для того, щоб вони працювали разом злагоджено та результативно як єдина система.

В теперішній ситуації, яка склалася в країні, громадяни України виявили бажання бачити органи місцевого самоврядування такими, які будуть не «на папері» відігравати важливу роль у розбудові місцевих громад, сприяти економічному зростанню, відстоювати соціальну справедливість, а також забезпечувати високу якість публічних послуг. Незважаючи на те, що останнім часом було прийнято ряд законодавчих актів, які повинні були зробити роботу органів місцевого самоврядування більш прозорою та ефективною, на жаль, досить часто у багатьох містах України цю проблему не можна вирішити через застарілу систему управління. Втім, чимало прикладів роботи органів місцевого самоврядування в Польщі, США, Канаді, Нідерландах, а також в деяких українських містах засвідчують, що ці недоліки можливо усунути завдяки впровадженню ефективних систем управління якістю на основі міжнародних стандартів.

Впровадження системи управління якістю має численні переваги, серед яких - більш ефективне регулювання інформаційних потоків; чіткий і системний

розподіл повноважень та відповідальності всіх структурних підрозділів органу місцевого самоврядування; зміна мислення посадових осіб для якісного виконання завдань організації, їх мотивування та задоволення за рахунок кращої організації роботи; уникнення дублювання певних видів робіт; підвищення керованості роботи, можливість управління нею та її удосконалення; покращення якості послуг, які надаються споживачам; прозорість використання бюджетних коштів, управлінських рішень та сприяння викориненню корупції.

Таким чином, система управління якістю — це засіб, за допомогою якого органи місцевого самоврядування можуть спрямувати та контролювати свою діяльність, щоб задовольняти потреби та очікування територіальної громади. Останнє зобов'язує органи місцевого самоврядування постійно удосконалюватись з метою ефективного виконання власних та делегованих повноважень.

Впровадження системи управління якістю ISO 9001 для органів місцевого самоврядування є вже вимогою часу та основою налагодження партнерських відносин із громадою. Вимоги стандарту щодо відповідальності керівництва, аналізу та контролю процесів діяльності, дії з удосконалення цієї діяльності, розробки документації системи управління створюють базу для формування якісної моделі органу місцевого самоврядування, яка орієнтована на замовника послуг, тобто громадянина.

Різні підходи до поняття якості територіального управління мають в своїй основі або задоволеність споживача, або відповідність органів управління поставленим завданням, цілям, або взаємодії влади та громади.

Для органів місцевого самоврядування основними клієнтами є: населення, представники місцевого (регіонального) бізнесу й інші органи влади. Метою функціонування будь-якого органу влади повинно бути задоволення вимог їх клієнтів. Але, на жаль, органи місцевого самоврядування ще не до кінця розуміють суть нових перетворень і не зовсім підготовлені до вирішення поставлених перед ними нових завдань. Їм потрібна методична і консультаційна допомога в плануванні діяльності, розробці стратегії розвитку. Для цього було розроблено систему управління якістю ISO 9001: 2008, в якій досить чітко та зрозуміло наводяться методи запровадження даної системи. Тому, згідно з методичними вказівками щодо впровадження системи ISO 9001 : 2008, перше, що повинен зробити будь-який місцевий орган самоврядування, – це виявити й установити вимоги і потреби своїх клієнтів. Слід зазначити, що норми стандарту ISO 9001 : 2008 відображають мінімальні вимоги, які пред'являються в усьому світі до органів місцевого самоврядування. Основний принцип, закладений у стандарт, – безперервне поліпшення якості управління діяльністю організації, який базується на виконанні моделі підвищення ефективності менеджменту, відомої в класичному менеджменті, що описується «Циклом Демінга»

Дана модель передбачає безперервне поліпшення якості вигляді виконання чотирьох дій:

- планування;
- виконання запланованого;
- аналіз досягнутих результатів;
- оцінювання отриманих результатів.

Необхідність запровадження системи управління якістю в органах місцевого самоврядування обумовлюється відсутністю єдиних для всіх органів місцевого

самоврядування стандартів і процедур діяльності; недостатньою орієнтованістю діяльності органів виконавчої влади на задоволення потреб споживачів, зокрема у сфері надання послуг; низькою якістю значної кількості послуг, що надаються органами місцевого самоврядування; потребою у здійсненні додаткових заходів щодо запобігання проявам корупції серед посадових осіб, уповноважених на виконання функцій держави.

Запровадження в процес надання адміністративних послуг системи контролю їх якості дозволить постійно перевіряти, чи відповідають дані послуги вимогам, які до них ставляться, як з боку держави, так і з боку безпосередніх споживачів. Чітка регламентація способу діяльності органів місцевого самоврядування під час надання адміністративних послуг унеможливить зловживання при здійсненні посадовими особами своїх повноважень, а це в свою чергу, сприятиме забезпеченню дотримання прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб та слугуватиме підвищенню довіри громадян до інститутів виконавчої влади.

Хочеться зазначити, коли ми розглядаємо впровадження системи управління якістю в органах місцевого самоврядування, постійно говоримо про адміністративні та публічні послуги. Але забуваємо про те, що орган місцевого самоврядування є тим органом, який наділений владними повноваженнями та виконує делеговані повноваження, несе відповідальність за результат наданої послуги. При цьому особливу увагу варто звернути на рамки повноважень, якими наділений орган місцевого самоврядування відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», а саме: повноваження у сферах соціально-економічного та культурного розвитку територіальної громади; бюджету та фінансів; управлінню комунальної власності територіальної громади; житлово-комунального господарства, транспорту, зв'язку, побутового та торгівельного обслуговування; будівництва; освіти, охорони здоров'я; соціального захисту населення, оборони тощо.

Таким чином система управління в органах місцевого самоврядування повинна забезпечувати реалізацію всіх зазначених повноважень.

Реалізація всіх цих повноважень повинна забезпечувати отримання основної послуги – комфортного проживання громадянина в місті. Всі мешканці територіальної громади є споживачи послуг.

Таким чином, можливо зробити висновок, що впровадження системи управління якістю в органах місцевого самоврядування - це один із кроків сталого розвитку територіальної громади, подолання корупції в країні та побудова сучасної демократичної держави.

Література:

1. Адлер Ю. П. Восемь принципов, которые меняют мир // «Стандарты и качество». – 2001. - № 5-6 – С. 49-61.

2. П. Підгаєць, І. Бригілевич Система управління якістю як інструмент вдосконалення діяльності органу місцевого самоврядування, Методичний посібник/ (Підгаєць П., Бригілевич І. – К.); Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні - DESPRO». – К.: ТОВ «Софія-А». – 2012. – 134 с.

3. Соловійова О. М. Впровадження в діяльність органів виконавчої влади системи управління якістю. «Державне будівництво та місцеве самоврядування», УДК 342.9. -2011. - Випуск 21, С. 129 - 138.

4. Системи управління якістю при наданні муніципальних послуг у відповідності до вимог ISO 9001:2008: існуючі практики та напрямки удосконалення.

«Схід-Захід» - IV (Кам'янець-Подільський - 2015)

Аналітичне дослідження, виконане в рамках ПРООН «Муніципальна програма врядування та сталого розвитку».

5. Фільштейн Л. М. Впровадження системи управління якістю у органи місцевого самоврядування. - Наукові праці КНТУ, Економічні науки, УДК 631; 338.43., 2010, вип. 17

Мешко Н. П., Сидоренко О. Ю.

Сучасна стратегія розвитку позашкільної освіти як інституту соціального виховання

Вітчизняний та світовий досвід теорії державного управління засвідчує, що в науці вже вироблено чимало різних підходів до реформування управління освітою. Управління як самостійна сфера наукових знань включає в себе методологічні принципи й закономірності. Серед найбільш відомих загальноуправлінських принципів – такі, що стосуються раціональної організації будь-яких процесів; універсальності управління, раціоналізації його структури. Розробляючи підходи до регулювання позашкільної освіти на основі аналізу загальноуправлінських принципів та закономірностей, за методологічну основу ми взяли методологію стратегічного управління, тобто проектування структури має базуватися на стратегічних планах організації й структура організації має забезпечити її стратегію.

Сьогодні процеси трансформації суспільства, зокрема модернізація його соціальної інфраструктури, загострили проблему соціальної та індивідуальної адаптації дітей та підлітків до швидкоплинних умов життя й зумовили активізацію соціальних інститутів для вирішення одного з таких важливих освітніх завдань, як формування життєвої компетентності молоді. Позашкільна освіта - це невід'ємний спосіб модернізації суспільства й підвищення економічного, політичного та гуманітарного статусу країни на міжнародному рівні. Водночас вона виступає засобом забезпечення зростання морального й інтелектуального потенціалу нації. У системі безперервної освіти України позашкільна освіта справедливо посіла вагоме місце й стала її невід'ємною та унікальною ланкою. Свідченням цього є те, що відповідно до Закону України “Про загальну середню освіту” позашкільні навчально-виховні заклади віднесені до загальної середньої освіти як навчальні заклади для виховання дітей та задоволення їхніх потреб у додаткових знаннях, уміннях, навичках за інтересами (наукових, технічних, художньо-естетичних тощо). А прийнятий у червні 2000 р. Закон України “Про позашкільну освіту” відповідно до Конституції України визначає державну політику у сфері позашкільної освіти, її правові, соціально-економічні, а також організаційні, освітні та виховні заходи. Цими та рядом інших державних документів передбачається посилення уваги до творчого, інтелектуального та духовного розвитку особистості.

Упродовж останніх років комерціалізація засобів масової інформації, неконтрольований потік в Україну низькопробної видовищної продукції, яка здебільшого має агресивну спрямованість, зумовлює необхідність зворнення умов для забезпечення змістовного дозвілля дітей і підлітків. Зростає значення як для окремої людини, так і для суспільства в цілому позашкільної освіти, в основу якої покладено принципи гуманізму, демократизму, єдності загальнолюдських і національних цінностей, безперервності, наступності, багатуокладності й варіативності, добровільності, доступності та практичного спрямування. Сфера

позашкільної освіти перебуває на важливому етапі свого розвитку, переходу до більш якісного стану, що зумовлено принциповими змінами в суспільній свідомості. Саме тому в сучасних умовах значно активізується розвиток мережі різноманітних позашкільних навчальних закладів, змінюються підходи до розвитку творчих об'єднань за інтересами дітей та учнівської молоді в позаурочний та позанавчальний час, посилюється увага до професійної орієнтації учнів, їх допрофесійної та професійної підготовки.

Інноваційна діяльність позашкільних освітніх закладів також є одним із стратегічних напрямів освіти. Це є умовою виживання позашкільного закладу, гарантією соціальної безпеки її вихованців та всіх учасників педагогічного процесу.

Труднощі, які супроводжують інноваційну діяльність породжені дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів. Ключовим серед них є управлінський фактор, який значною мірою залежить від того, наскільки діяльність керівників позашкільних закладів зорієнтована на інноваційність.

Інноваційна налаштованість, тип ділової поведінки керівника навчального закладу є важливим чинником того, яку модель інноваційної діяльності досліджуватимуть у ньому. Значною мірою це залежить від інноваційної ідеї, особливостей колективу, якому належить її реалізувати.

Однак дослідження педагогів-науковців встановили, що найбільш значущі психолого-педагогічні експерименти всеукраїнського рівня з розробки нового змісту позашкільної освіти, сучасних освітніх технологій проводяться в незначній кількості позашкільних закладів України. Це наслідки недостатньої підготовки педагогів до інноваційної діяльності, відсутність системи управління нововведеннями в позашкільних закладах.

Вирішенню актуальних питань позашкільної освіти сприяло прийняття Постанови Кабінету Міністрів України від 28 березня 2002 р. № 378, "Про затвердження Програми розвитку позашкільних навчальних закладів на 2002-2008 роки", що також відкрило широкі можливості для реалізації основних засад державної політики у сфері позашкільної освіти. Прийняття вищезазначеного документа та втілення в життя Програми розвитку позашкільних навчальних закладів значно посилило увагу органів місцевої влади, наукових установ, вищих навчальних закладів до проблем позашкільної освіти. Так, на виконання завдань Програми Дніпропетровської міською радою розроблено регіональну програму розвитку позашкільних навчальних закладів міста, вживаються заходи щодо залучення коштів фінансування їх із місцевих бюджетів.

Проте для місцевих бюджетів питання фінансування позашкільної освіти ще залишається невирішеним. Це деякою мірою пояснюється тим, що відповідно до п. 3 ст. 7 Бюджетного кодексу України місцеві бюджети є самостійними. Розподіл видатків здійснюється органами місцевого самоврядування самостійно виходячи з обсягів таких доходів і власних пріоритетів у їх розподілі, а це означає фінансування позашкільної освіти за залишковим принципом і ставить під загрозу існування всіх таких закладів, особливо тих, що фінансуються з місцевих бюджетів.

Важливим у роботі управлінсь освіти є підготовка аналітичних матеріалів щодо об'єктивного висвітлення стану позашкільної освіти з метою розробки та затвердження регіональних програм зміцнення матеріально-технічної бази, подальшого розвитку та вдосконалення мережі позашкільних навчальних закладів в умовах нового адміністративного поділу міст та створення системи державної

фінансової підтримки позашкільної освіти.

Таким чином, аналіз літературних джерел та нормативно-правових актів з проблеми дослідження свідчать про важливість і необхідність державного регулювання позашкільної освіти, яке потребує глибокого системного реформування з метою збереження її потенціалу та пріоритетних напрямів діяльності.

Назріла необхідність прискорити подальше удосконалення й механізм реалізації нормативно-правових актів щодо державного регулювання позашкільної освіти, зокрема Закону України «Про позашкільну освіту» та схвалено Указом Президента України «Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року».

Література:

1. Державна національна програма “Освіта” (Україна XXI століття). - К.: Райдуга, 1994;
2. Державна цільова програма розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року (Розпорядження Кабінету міністрів України № 1260-р від 5 жовтня 2009 р);
3. Концепція позашкільної освіти та виховання (Рішення колегії МОН України № 16/3-8 від 25 червня 1996 р);
4. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (Указ Президента України № 344/2013 від 25 червня 2013 року);
5. Положення про позашкільний навчальний заклад (Постанова Кабінету міністрів України № 433 від 6 травня 2001 р);
6. Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності (Наказ МОН України № 522 від 7 листопада 2000 р).

Тумарченко К. П.

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ У ВІЙСЬКОВІЙ СФЕРІ

На потреби Збройних Сил та інших військових формувань, які беруть участь в антитерористичній операції, відповідно до розпоряджень Кабінету Міністрів України з резервного фонду Державного бюджету України виділено значні суми бюджетних коштів.

Порядок використання коштів резервного фонду бюджету, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29.03.2002 № 415, визначає, що кошти резервного фонду бюджету можуть використовуватися на здійснення заходів, пов'язаних із запобіганням та ліквідацією наслідків надзвичайних ситуацій, а також пов'язаних із підготовкою та проведенням позачергових виборів народних депутатів України, інших непередбачених заходів, які відповідно до законів можуть здійснюватися за рахунок коштів бюджету.

Пункт 3 частини 2 статті 39 Закону України „Про здійснення державних закупівель” від 10.04.2014 № 1197-VII (далі – Закон України), визначає засади здійснення переговорної процедури закупівлі. Замовник може прийняти рішення про застосування переговорної процедури у разі нагальної потреби у здійсненні закупівлі у зв'язку з виникненням особливих економічних чи соціальних обставин, які унеможливають дотримання замовниками строків для проведення процедур конкурсних торгів, зокрема пов'язаних з особливим періодом, якщо замовниками виступають: Міністерство оборони України; Міністерство внутрішніх справ

України; Служба безпеки України; Національна гвардія України; Державна прикордонна служба України; Служба зовнішньої розвідки України; Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України; Державна служба України з надзвичайних ситуацій.

Переговорна процедура закупівлі може застосовуватись замовником як виняток також у разі: відсутності конкуренції на ринку; відсутності потреби в дозакупівлі; неможливості зміни постачальника з технічних причин; якщо замовником було двічі відмінено процедуру закупівлі через відсутність достатньої кількості учасників; через інші підстави, визначені частиною другою статті 39 Закону України.

Інформація про застосування та обґрунтування застосування переговорної процедури закупівлі оприлюднюється замовником на веб-порталі (www.tender.me.gov.ua) уповноваженого органу протягом 3 робочих днів з моменту прийняття рішення про застосування переговорної процедури закупівлі. Визначення переможця процедури закупівлі (акцепт) здійснюється від 1 календарного дня до 5 календарних днів з дня оприлюднення інформації про застосування переговорної процедури.

Укладення договору про закупівлю здійснюється не раніше ніж через 10 календарних днів (у разі нагальної потреби - 5 календарних днів) з дня оприлюднення акцепту. Умовний мінімальний строк проведення переговорної процедури закупівлі від моменту оприлюднення інформації про застосування переговорної процедури до моменту укладення договору про закупівлю становить 12 днів (нагальна потреба - 7 днів).

Найчастіше замовник здійснює закупівлю шляхом застосування процедури запиту цінових пропозицій щодо товарів і послуг, для яких існує постійно діючий ринок, за умови, що їх вартість не перевищує 300 тисяч гривень. Запит цінових пропозицій оприлюднюється замовником на веб-порталі уповноваженого органу. Розкриття здійснюється не раніше ніж через 7 робочих днів з дня оприлюднення запиту цінових пропозицій.

Розгляд цінових пропозицій та визначення переможця процедури закупівлі (акцепт) здійснюється протягом 1- 5 робочих днів з дня розкриття. Укладення договору про закупівлю здійснюється не раніше ніж через 3 робочих дні з дня оприлюднення повідомлення про акцепт цінової пропозиції, але не пізніше ніж через 14 днів з дня визначення переможця. Умовний мінімальний строк проведення процедури запиту цінових пропозицій до моменту укладення договору становить 15 днів.

У разі обґрунтованої нагальної потреби у закупівлі продукції харчової промисловості, лікарських засобів і виробів медичного призначення використовують відкриті торги. Строк для подання пропозицій конкурсних торгів може бути скорочено до 10 робочих днів (скорочена процедура). Причиною скорочення строку не може бути бездіяльність замовника щодо проведення відповідних процедур закупівель.

Оголошення про проведення відкритих торгів оприлюднюється замовником на веб-порталі уповноваженого органу. Розкриття пропозицій конкурсних торгів здійснюється не раніше 10 робочих днів з дня оприлюднення оголошення про проведення процедури. Розгляд, оцінка та визначення переможця (акцепт) здійснюється від 1 до 10 робочих днів з дня розкриття пропозицій конкурсних торгів. Укладення договору про закупівлю здійснюється не раніше ніж через 5 днів

з дня оприлюднення на веб-порталі Уповноваженого органу повідомлення про акцепт пропозиції конкурсних торгів, але не пізніше ніж через 14 днів з дня акцепту. Мінімальний строк від початку проведення скороченої процедури відкритих торгів до укладення договору про закупівлю складає приблизно 16 днів.

Закупівля іншої продукції оборонного призначення, яка не становить державну таємницю здійснюється за процедурами, визначеними Законом України. Згідно з частиною 3 статті 2 Закону України, його дія не поширюється на випадки, якщо предметом закупівлі є, зокрема товари, роботи і послуги, закупівля яких становить державну таємницю відповідно до Закону України „Про державну таємницю”. Отже, у разі військових закупівель товарів, робіт і послуг, які становлять державну таємницю відповідно до вимог Закону України „Про державну таємницю” під дію Закону не підпадають.

Чернова В. В.

ПРОЦЕС ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДЕРЖАВИ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОСАДОВИХ ОСІБ

Однією з необхідних умов розвитку сучасних демократичних суспільств є наявність у них відповідальності посадових осіб, органів влади перед громадянами. Проте часто відповідальність розглядають як певну характеристику особистості, тобто як здатність не лише приймати рішення, але й відповідати за їх результати та наслідки. В той час як сфера політичної етики передбачає значне розширення розуміння поняття відповідальності у політиці і явища відповідальності політиків загалом.

Політична відповідальність посадових осіб забезпечується не лише засобами персональної внутрішньої мотивації (відповідальність як особиста риса характеру), але й за допомогою зовнішніх стимулів, оскільки діяльність політика та умови прийняття ним рішень суттєво відрізняються від повсякденних. До зовнішніх стимулів формування політичної відповідальності можна віднести політико-правову систему, тобто яка існують механізми підзвітності органів державної влади, юридична відповідальність; рівень розвитку громадянського суспільства, ментальність та політичну культуру тощо [1]. Також до цієї групи слід зарахувати й наявність певної мети розвитку. Тобто таких сформованих уявлень про суспільство та державу, які зрештою мають сформуватись, які б стимулювали політичних діячів до більш рішучих і, головне, відповідальніших дій. Тому, відповідно, останній зі стимулів можна вважати одним з найбільш ефективних в умовах перехідних суспільств.

Серед можливих варіантів такої мети розвитку, що разом з тим може стати зовнішнім стимулом до розвитку політичної відповідальності, пропонуємо розглянути процес приєднання до європейської спільноти. Європейська інтеграція як процес наближення до стандартів, які існують у Європейському Союзі у політичній, соціальній, економічній сферах тощо, і, відповідно, трансформація політичної системи, виступають в такому випадку певною оформленою кінцевою метою розвитку суспільства, що має спонукати політичних лідерів до більш відповідальних дій.

Важливою складовою процесу євроінтеграції як зовнішнього стимулу

до розвитку політичної відповідальності є й те, що її механізми передбачають залучення до досвіду зарубіжних держав у сфері організації інститутів державного управління, боротьби з корупцією, підвищенню особистої та колективної відповідальності в органах державної влади. Прикладом ефективності цього фактору є такі пострадянські держави як Латвія, Литва, Естонія, що змогли досягти значних успіхів у розвитку політичних інститутів та забезпеченні політичної стабільності. Проте привабливість європейської інтеграції як мети розвитку можна розглядати не лише в рамках перспективи членства певної держави у Європейському Союзі, але й будь-які інші форми налагодження зовнішніх зв'язків з ЄС. Наприклад, програма Східного партнерства значною мірою вплинула і на розвиток Молдови, Грузії та Вірменії, які, за результатами Індексу європейської інтеграції країн Східного партнерства, мають значні успіхи у наближенні до європейських стандартів [2]. Разом з тим дослідження взаємозв'язку між успішністю євроінтеграції та безпосередньо політичною відповідальністю є багато в чому ускладнюється відсутністю інструментів виміру саме політичної відповідальності як комплексного явища, що включає в тому числі рівень громадянських свобод, довіри до влади, а також обсяг корупції, наявність стабільності державних інститутів тощо.

Загалом, ідеї та цінності європейської спільноти, такі як громадянські свободи, прозорість та підзвітність органів державної влади тощо, є багато в чому загальнолюдськими і тому вони привабливі для більшості країн Європи, незважаючи на кризу легітимності інституцій сучасного ЄС. Членство у Європейському Союзі часто асоціюється із високим рівнем життя та якісними механізмами державного управління саме на рівні держав-учасниць спільноти. Разом з тим взаємодія із ЄС на міжнародній арені передбачає отримання певною державою інструментів, що необхідні для внутрішніх трансформацій, проте їх реалізація цілком покладається на політичну еліту конкретної держави. Таким чином, розглядати процес європейської інтеграції як фактора формування політичної відповідальності посадових осіб окремої держави важливо у комплексі із дослідженням наявної у ній політичної культури, ментальності, рівня розвиненості громадянського суспільства.

Література:

1. Нисневич Ю. А. Политическая ответственность: институциональная постановка проблемы/ Ю.А. Нисневич. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bit.ly/1LvqrnH>.

2. Ковтун Е. Западные новые независимые государства и Восточное партнерство ЕС// Восточное партнерство: цели – опыт - вызовы. Анализ процесса имплементации в государствах охваченных программой под ред. Петра Байора. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://books.google.com.ua/books?id=SRfUBQAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

Секція «Нова та новітня історія зарубіжних країн» **Секция «Новая и новейшая зарубежных стран»**

Дубницька І. П.

РОЛЬ ЖАКЛІН КЕННЕДІ У ЗОВНІШНІЙ І ВНУТРІШНІЙ ПОЛІТИЦІ США

Жаклін Кеннеді – неоднозначна, але, без сумніву, значна постать в історії

Сполучених Штатів Америки. Будучи першою леді США, вона стала взірцем ідеальної жінки і для американської домогосподарки, і для елітної моделі. Її руку цілували найвпливовіші люди світу. Вона була іконою моди і стилю. Жаклін була люблячою дружиною і безвітною вдовою. Вона непокоїлась за життя найбідніших прошарків американського населення, але при цьому її звинувачували в марнотратстві. Жаклін стала своєю у клані Кеннеді. А по смерті Джона, вона шокувала Америку, одружившись на запеклому ворогу сім'ї Кеннеді. Ким же була Жаклін, в чому причина її вчинків і який слід вона залишила в історії США – відповідь на ці запитання я спробую дати у своїй роботі.

Жаклін Лі Був'є народилася 28 липня 1929 року. Дівчинка з'явилася на світ у родині, яка по праву могла пишатися своїми предками - французами і відносити себе до найстаріших представників американської аристократії. Такими, як Вадербілди, Рокфеллери або Дюпони [1].

Весілля Жаклін Лі Був'є і Джона Ф. Кеннеді відбулося 12 вересня 1953 року в церкві Св. Марії в Ньюпорті. Повернувшись, Джон з головою поринув у політичну боротьбу, а Жаклін Кеннеді почала облаштовувати свій перший будинок в Джорджтауні [2].

3 січня 1960 р. Джон Кеннеді оголосив про висунення своєї кандидатури на пост президента США і почав широку передвиборну кампанію, в якій Жаклін мала намір відігравати активну роль, але незабаром Джон Кеннеді дізнався, що вона вагітна. Через погане самопочуття, сімейний лікар настійно порекомендував Жаклін залишатися вдома. Незважаючи на це, Жаклін брала участь в кампанії її чоловіка, відповідаючи на листи, записуючи рекламні ролики, даючи інтерв'ю газетам і телебаченню і вела свою газетну колонку під назвою Campaign Wife, але на публіці з'являлася рідко. Жаклін Кеннеді вільно говорила французькою та іспанською мовами, а під час передвиборної кампанії її чоловіка виступала також італійською та польською [3].

На президентських виборах 8 листопада 1960 Кеннеді випередив республіканця Річарда Ніксона. Через два з невеликим тижні Жаклін Кеннеді народила першого сина, Джона молодшого. 20 січня 1961, коли її чоловік був приведений до президентської присяги, Жаклін Кеннеді стала однією з наймолодших (31 рік) перших леді в історії. Молодше неї були тільки Френсіс Клівленд і Джулія Тайлер [2].

Як перша леді, Жаклін Кеннеді присвячувала немало часу організації неофіційних зустрічей у Білому домі та інших резиденціях. Вона часто запрошувала художників, авторів, науковців, поетів і музикантів разом з політиками, дипломатами і державними діячами. Вона стала запрошувати гостей на коктейлі в Білий дім, створюючи в цьому особняку менш формальну атмосферу. Завдяки розуму і чарівності, Жаклін була популярна серед політиків і дипломатів [4].

Перед чарівністю Жаклін Кеннеді танули президенти і королі, навіть Хрущов не встояв і прислав її дітям цуценя (начебто від собаки, яка побувала у космосі) на ім'я Пушкін у подарунок. А полум'яний революціонер Че Гевара сказав, що ,незважаючи на те, що ненавидить всіх американців, з одним з них - з Жаклін - він мріє зустрітись... але тільки не за столом переговорів, а зовсім в іншій обстановці [2].

Відновлення Білого дому було першим великим проектом Жаклін Кеннеді як першої леді. Відвідавши Білий дім до інавгурації, вона була розчарована: у ньому

абсолютно відсутня історична атмосфера. Кімнати були обставлені звичайними сучасними меблями, що здалося Жаклін неприпустимим для такого історичного місця, як Білий дім. Переїхавши в президентський особняк, вона намагалася зробити особисту частину будинку більш привабливою і відповідною для сімейного життя. Зокрема, на сімейному поверсі з'явилася кухня і дитячі кімнати.

Виділені на реставрацію кошти швидко підійшли до кінця, і тоді Жаклін заснувала комітет з витонченого мистецтва, який повинен був керувати продовженням робіт і їх фінансувати. В якості консультанта був запрошений колекціонер старовинних американських меблів Генрі Дюпон.

Спочатку її зусилля залишилися не поміченими широкою публікою, але пізніше виявилось, що Жаклін чимало зробила для вирішення суперечок запрошених дизайнерів. За її пропозицією був випущений перший путівник по Білому дому, доходи від продажу якого пішли на фінансування робіт. Вона ініціювала білль Конгресу, який зробив майно Білого дому власністю Смітсонівського інституту, а не колишніх президентів, які могли б зажадати свою власність.

14 лютого 1962 Кеннеді провела для американських телеглядачів екскурсію по Білому дому. Екскурсія була знята і розтиражована в 106 країнах, так як багато хто хотів побачити цей фільм [3].

Інша сторона життя Жаклін – постійні закордонні дипломатичні поїздки. І тут вона проявила себе з найкращого боку. Після прибуття до Франції подружжя Кеннеді з робочим візитом, Жаклін справила враження на громадськість, продемонструвавши свій високий рівень володіння французькою мовою, а також великі знання французької історії. Наприкінці візиту журнал «Time», в захопленні від першої леді, зазначив: «У супроводі супутника». Навіть президент Кеннеді жартував: «Я - людина, яка супроводжувала Жаклін Кеннеді в Парижі і я насолоджуюся цим!» За наполяганням Джона Кеннета Гелбрейт, американського посла в Індії, вона зробила тур по Індії і Пакистану, взявши з собою сестру Каролін Лі Радзивілл, яка була досить підкована в фотожурналістиці [4].

Завдяки Жаклін, Білий дім перетворився на культурний центр, а сама сім'я стала візитною карткою США. Після вбивства Джона, Жаклін довелося тяжко. Вона була в стані депресії, самотності, не вистачало й грошей. Цими причинами можна пояснити її одруження на Аристотелі Онассісі. Про кохання тут мова не йшла. Було складено доволі неоднозначний шлюбний контракт, за яким у випадку розлучення через зраду Онассіса, Жаклін отримувала би 9 млн. дол. Також Онассіс за те, що Жаклін вийшла за нього, подарував три мільйони їй і по мільйону на рахунки її дітей.

Література:

1. Неутешная вдова. Жаклин Кеннеди Онассис / реж. Игорь Максимчук, Цикл «Документальное кино Леонида Млечина». - Россия, 2006; avi.
2. Жаклин Кеннеди Онассис. История любви. Первая леди / Jackie Bouvier Kennedy Onassis (2000) / реж. Дэвид Бертон Моррис. - США, 2000; avi
3. Жаклин Кеннеди. Королева стиля / реж. Кристофер Роули. – США, 2009; avi.
4. Жаклин Кеннеди. От первого лица. - Россия, 2013; avi

ІДЕЙНІ ЗАСАДИ РАДЯНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ РОНАЛЬДА РЕЙГАНА: МФІ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

Напередодні обрання президентом Р. Рейган мав у своєму розпорядженні самостійну і досить оригінальну систему поглядів на політику відносно Москви. Ця система була невід'ємною і логічною частиною політичної платформи та суспільного сприйняття самого Р. Рейгана, поділялась значною частиною політикоформуючої верхівки США і зустрічала схвальне розуміння у широкому суспільному загалі, який перебував на позиціях виходу зі стану «в'єтнамського синдрому».

28 травня 1981 року в New York Times було опубліковане інтерв'ю з новим президентом США. У ньому Рональд Рейган заявив про нову еру в зовнішній політиці США. «Ера сумнівів в собі закінчена. Американці знову бажають бути першими, ми діємо з метою відновити впевненість в американському керівництві за допомогою більш енергійного захисту американських ідеалів та інтересів» [1, с. 69].

У зовнішній політиці діяльність Рейгана відрізняла крайня ідеологізованість, прагнення всіма способами подолати «в'єтнамський синдром», повернути Америці віру в себе і в свою винятковість. Рейган з самого початку поставив перед країною мету знищення світового зла, яке він бачив у комунізмі.

За пів року до цієї промови Рейган офіційно заявив про кінець розрядки у стосунках з СРСР, викривши причини тому в діях Радянського союзу. «... До теперішнього моменту розрядка використовувалася в односторонньому порядку Радянським Союзом в його власних інтересах. Всі лідери СРСР з початку революції до теперішнього часу на різних комуністичних з'їздах неодноразово повторювали, що вони сповнені рішучості у здійсненні своєї мети, суттю якої є здійснення світової революції і встановлення єдиної соціалістичної або комуністичної держави, вони використовували весь світ заради цієї мети» [2, с. 303].

Рейган був обраний, як багатообіцяючий носій войовничого антикомунізму. Опинившись в щасливому положенні, коли занепад Радянського Союзу все більш прискорювався, він відкинув, як щось дуже відносно, ставку Ніксона на національні інтереси і відмовився від стриманості Картера, як надто поразенської по суті (замість цього Рейган виступив з апокаліптичним баченням конфлікту, що стає більш терпимим внаслідок історичної неминучості його підсумку) [3, с. 699].

Адміністрація оголосила «хрестовий похід» проти СРСР і соціалізму як суспільної системи. Вона дивиться на всі події, що відбуваються в світі, через призму радянсько-американського суперництва. «Якщо копнути досить глибоко в будь-якому з віддалених вогнищ напруженості, - заявив Рейган, - то ви виявите Радянський Союз, який переслідує свої імперські амбіції. Якби Радянський Союз просто повернувся, то в світі припинилася б велика частина кровопролиття» [4, с. 186].

Виступаючи в червні 1982 року в британському парламенті, президент США заявив з приводу неможливості вести переговори з Радянським Союзом: «Не можна іти на компроміси з людьми, що заперечують існування душі і Бога» [5, с. 528].

У своєму виступі перед Національною асоціацією євангелістів США під Флоридою 8 березня 1983 Рейган охрестив Радянський Союз «імперією зла» (а

також «центром зла в сучасному світі») і оголосив своїм головним завданням боротьбу з ним. Теза про СРСР як «імперію зла» зустріла підтримку більшої частини західної громадськості, наляканою жорсткістю радянської внутрішньої і зовнішньої політики при Андропові, а також у громадян країн, що знаходилися під владою комуністичних урядів.

«На нас лежить відповідальність гарантів свободи і миру» [4, с. 4], - заявляв Рейган. 23 травня 1983 року, через два тижня після оголошення Радянського Союзу «імперією зла», Рейган представляє Стратегічну Оборонну Ініціативу (СОІ), протиракетну систему, відому як «Зіркові війни» [6, с. 218].

Спираючись на матеріали яскравих публічних промов Рональда Рейгана і його рішучу зовнішню політику в країнах «третього світу», в історичній науці сформувався стійкий міф, начебто для Рейгана, особливо протягом першого терміну президентства, не було півтонів у ставленні до СРСР, він не збирався обмежуватися малим. Ніби ніщо, крім повної і остаточної перемоги, його не влаштовувало. А перемогою могло вважатися лише повне знищення Радянської держави.

Треба наголосити на тому, що Рейган, називаючи СРСР злом і викриваючи всі гріхи комунізму, все ж наївно вірив у те, що йому вдасться переконати радянських лідерів у тому, що вони помиляються. Так, наприклад, Рейган вірив, що зустрінувшись з Брежнєвим, він покаже йому життя простих американських громадян, наслідком чого буде те, що Брежнєв переконається у хибності своєї ідеології і стане на шлях добра (тобто стане союзником США).

Рейган намагався налагодити комунікації з кожним з лідерів СРСР, які перебували при владі за часів своїх адміністрацій. Після смерті Брежнєва в листопаді 1982 року, Рейган направив написану від руки ноту - 11 липня 1983 року - наступнику Брежнєва, Юрію Андропову, знову. Коли Андропов незабаром помер, а на його місце прийшов літній і німецький Костянтин Черненко (явно проміжне призначення), Рейган зробив такий запис у щоденнику, безперечно призначеному для публікації: «У мене якесь приховане відчуття, що мені варто було б переговорити з ним про наші проблеми, як чоловік з чоловіком, і подивитися, чи вдасться переконати його. Мені здається, що Ради знайдуть матеріальну вигоду, якщо вони приєднаються до сім'ї націй...» [3, с. 701]. І це при тому, що політика Рейгана довгий час оцінювалася однозначно - як фактична відмова від переговорів [7, с. 32].

Проводячи чітку антикомуністичну політику, Р. Рейган та його адміністрації ніколи не ставили собі за мету остаточну ліквідацію Радянського Союзу як держави, передбачаючи виключно його трансформацію шляхом застосування економічного, політичного та військового важелів впливу та тиску. У Вашингтоні розуміли, що зруйнований СРСР являв би собою небезпечну загрозу ситуації в регіоні та світовій геополітичній стабільності загалом.

У цьому відношенні Рейганом використовувався широкий набір заходів: ще більш активне розгортання пропагандистської діяльності з проблем прав людини в СРСР та інших соціалістичних країнах, а також у союзників СРСР в інших регіонах світу; розгортання нового витка гонки озброєнь у все більш вражаючих масштабах, причому з упором на широке використання нових технологій, які давали можливість збільшувати відрив від СРСР і тим самим змусити Радянський Союз витратити все більші сили і кошти на підтримку наявного паритету; активізація цілого комплексу підривних дій, спрямованих на економічне вимотування СРСР; організація тиску на союзників СРСР в «третьому світі», що також мало змушувати

радянське керівництво розпорозувати наявні ресурси [8, с. 66].

Отже, автор статті приходить до висновку, що Рональд Рейган, борючись з комунізмом по всьому світу, все ж не був прихильником ідеї розпаду СРСР, боячись можливих загроз невідконтрольних наслідків цього явища для світової безпеки. Пафосні промови про «імперію зла» і «хрестовий похід» проти СРСР з закликами домагатися повалення ворога були лише гарним піар ходом, направленими на зростання рейтингів президента без реальної мети досягнення повної перемоги над Радянською державою аж до повного її знищення.

Література:

1. Президент Р. Рейган о новой внешней политике США // Золов А.В. США: борьба за мировое лидерство (К истории американской внешней политики. XX век): Учебное пособие: В 2 ч. – Ч. 2 – Калининград, 2000. – 129 с.
2. Пресс-конференция президента США Рональда Рейгана. Вашингтон. 29 января 1981 г. // Системная история международных отношений, 1918-2003. В 4 т. Т. 4: Документы. 1945-2003 / под ред. А.Д. Богатурова; Научно-образоват. форум по междунар. отношениям; Ин-т мировой экономики и междунар. отношений РАН; Гос. ун-т гуманитарных наук. – М., 2004. – 598 с.
3. Киссинджер Г. Дипломатия. Пер. с англ. В. В. Львова / Послел. Г. А. Арбатова. — М., Ладомир, 1997. — 848 с.
4. Яковлев А. Н. От Трумэна до Рейгана. Доктрины и реальности ядерного века. — М.: Мол. гвардия, 1985. — 416 с.
5. Иванян Э. А. История США: пособие для вузов. – М.: Дрофа, 2004. – 576 с.
6. Вард Грег. История США / Грег Вард; пер. С англ. И. А. Сергеевой – М.: АСТ: Астрель, 2009. – 256 с.
7. Попова Е.И. Внешняя политика США в американской политологии / отв. ред.. д. ист. наук А. И. Уткин. – М.: «Наука», 1987. – 209 с.
8. Золов А.В. США: борьба за мировое лидерство (К истории американской внешней политики. XX век): Учебное пособие: В 2 ч. – Ч. 2 – Калининград, 2000. – 129 с.

Левик Б. С.

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИБІР ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН

Аналіз відкритої доступної історіографії дає підстави стверджувати, що досліджуване питання сьогодні залишається недостатньо вивченим вітчизняними істориками. Незважаючи на значну кількість наукових праць з цієї проблеми колег з інших гуманітарних спеціальностей, у них розглядаються окремі складові геополітики пострадянських республік і не розглянуто цю проблему комплексно. Більшість академічних робіт зарубіжних вчених присвячені передумовам виникнення нових незалежних республік. Російська школа дослідників зосереджена на провідній ролі Російської Федерації та її праві на пострадянський простір. Українські вчені намагаються віднайти найбільш оптимальний шлях розвитку держави у нових геополітичних умовах. Проблема геополітичного вибору, формування і становлення військової політики (безпеки) пострадянських республік 1991–2011 рр. комплексно не досліджувалась істориками незалежної України, про що переконливо свідчить аналіз захищених робіт та наукових праць [1].

Прихід до влади М. Горбачова і його реформаторська політика 1986-1987 рр. дали поштовх народно-демократичним змінам у радянських республіках, що в кінцевому результаті 1991 р завершилось розпадом СРСР [2]. Об'єктивні обставини 1991 р. надали змогу радянським республікам отримати незалежність і задекларувати свій суверенітет. Усі республіки обрали демократичний вектор розвитку, дотримуючись парламентсько-президентської форм правління. Перші роки незалежності характерні політико-дипломатичним згуртуванням в складі СНД (крім прибалтійських республік) в орбіті інтересів Російської Федерації. Майбутнє кожної нової незалежної держави залежало від здатності її політичного керівництва виробити виважений, реалістичний і далекоглядний зовнішньополітичний курс, а також вміло, послідовно і цілеспрямовано його здійснювати. Політичні системи у пострадянських республіках були далекі від демократичних західних моделей за своєю суттю. Структура влади була орієнтована на лідера, який вийшов переможцем у міжклановій чи міжгруповій боротьбі. Ідейно-світоглядну боротьбу посадовців радянського штабу змінила прагматична боротьба за владу та державні ресурси нових чиновників. На цьому тлі виокремлюються три Прибалтійські республіки, які в результаті непростих реформ досягли справді демократичних форм урядування та організації суспільного життя [3].

Після розпаду Радянського Союзу США прагнули якнайшвидше передати стратегічну і тактичну зброю Росії. У цьому бажанні їм добровільно допомогли Україна, Білорусія і Казахстан [4]. Спроба отримати реальні міжнародні гарантії національної безпеки від ядерних країн за односторонню відмову від ядерної зброї не отримали практичного продовження і залишилися на рівні декларативності, без реальної відповідальності за їх недотримання. Цей процес не став прикладом і прискорив військово-політичне лідерство Російської Федерації на пострадянському просторі та її політико-територіальну агресію. Особливість зовнішньої політики РФ відтоді полягає у позиції «російського лідерства» на тлі слабшого партнера.

Пострадянським республікам важко протистояти існуючим воєнним загрозам і небезпекам регіонального і глобального характеру, що спонукає їх до входження до існуючих ефективних військово-політичних союзів або до обрання самостійної багатовекторної політики, або статусу нейтральності та позаблоковості (Молдова, Україна, Туркменістан). Республіки колишнього СРСР, окрім Прибалтійських республік, Білорусі та Вірменії, остаточно не визначились у своїй воєнній стратегії у мирний період і перебувають у перехідному транзитному стані. Негативно впливають на цей процес політичне протистояння всередині держав, нечітко визначена зовнішня політика.

Росія в кінцевому результаті встала на шлях мілітаризації з метою відновити свій політичний вплив на пострадянському просторі. Україна після кількох змін зовнішньополітичного курсу повернулася до євроатлантичної інтеграції. Білорусія залишається у військово-політичному союзі з Російською Федерацією, що робить її заручницею волі Москви. Молдова, оголосивши нейтралітет, неспроможна самотужки вирішити проблему Придністров'я, що дає їй надії на допомогу ЄС.

Литва, Латвія та Естонія увійшли до НАТО та ЄС, додатково створивши регіональну систему безпеки. Їх безпекові гарантії базуються на 5 пункті Вашингтонського договору, де зазначено, що напад на одного з членів Альянсу означає напад на всіх. Прибалтійські республіки продемонстрували стратегічну рішучість у вирішенні питання забезпечення національної безпеки своїх держав,

що пришвидшило їх входження до ЄС та НАТО і надало їм реальні безпекові гарантії. Сьогодні повітряний простір Литви, Латвії та Естонії знаходиться під охороною НАТО [5].

Грузія прагне повернути втрачені території Абхазії та Південної Осетії, акцентуючи своє бажання увійти до НАТО. Азербайджан понад 20 років намагається повернути Нагірний Карабах, що фактично утримує його в стані війни з Вірменією. Цю позицію активно підтримує Туреччина та мусульманський світ. Від керівників Азербайджану все частіше звучать погрози про вирішення конфлікту військовим способом. З цією метою азербайджанська армія проходить сучасне переозброєння. Вірменія, розуміючи свою слабкість перед противником і будучи географічно замкнутою на Кавказі, свою безпеку забезпечує військово-політичним союзом з Росією та розміщенням на своїй території російських військових баз. Про створення регіональної системи безпеки на Кавказі не може бути мови через різні зовнішньополітичні вектори [6].

Казахстан прагне домінувати у Центральній Азії. Ця країна приречена до співпраці з Росією через спільний 1700 км кордон та велику кількість військово-випробовувальних полігонів. Казахстан перебуває в СНД, ОДКБ, ШОС та Євразійському союзі, де домінують російські інтереси. Узбекистан теж бореться за регіональне лідерство. Це суто національна мусульманська країна з авторитарним правлінням. Найбільшою загрозою визнає релігійний екстремізм та тероризм. Військова політика багатовекторна. Країна виходила і поверталась в ОДКБ, ГУАМ, що характеризує її невизначеність у зовнішній політиці. Армія здатна підтримати внутрішню стабільність. До нейтралізації зовнішніх загроз Узбекистан не готовий. Туркменістан – визнана нейтральна країна, яка не входить у військово-політичні блоки. Основною загрозою вважає локальні регіональні територіальні війни. Володіючи великими запасами газу, Туркменістан рахує економічну співпрацю в цій галузі пріоритетом своєї національної безпеки. Киргизія ґрунтує свою безпеку на співпраці з Росією. Її державний бюджет здатний тільки підтримати існуючу боєздатність. До тактичного протистояння у військовій сфері країна не готова. Геополітичний вибір багатовекторний. Таджикистан залишається в орбіті зовнішньої політики Росії. На його території знаходиться російська військова база (201-а мотострілецька дивізія). Боротьба між владою і опозицією не завершена. Громадянська війна 1992-1997 рр. розділила таджиків. Центральна Азія разом з її афганським фактором становить загрозу стабільній політичній ситуації у регіоні.

Країни Центральної Азії залишаються слаборозвинутими, що повністю відображається на їх військовому потенціалі та відсутності регіональної системи військової безпеки. Дана ситуація несе реальні загрози виникнення міждержавних конфліктів та можливості появи зовнішнього агресора. Регіон залишається нестабільним у військово-політичному відношенні. Гарантія безпеки базується на військово-політичних договорах з Росією та наявністю її військових баз (виняток – Туркменістан).

Міжнародні безпекові організації (ООН, ОБСЄ, ЄС) майже не втручались у конфлікти на пострадянському просторі, обмежуючись спостереженням та співпрацею з СНД та ОДКБ, що виокремлювало Російську Федерацію серед колишніх радянських республік. Росія перебрала на себе всі миротворчі операції ООН, ОБСЄ на території колишнього СРСР. Під час проведення цих операцій російський контингент не займав миротворчої позиції, а завжди відстоював

позицію однієї з ворогуючих сторін, тобто власну [7].

Час двосторонніх конфліктів минув. У кожному конфлікті прямо чи опосередковано присутні міжнародні компоненти та інтереси провідних країн світу. Військовий потенціал держави залишається еталоном міжнародного визнання і сили, що спонукає ряд країн до мілітаризації. Збройні сили – це основа державності. Особливо виразно це продемонстровано в Росії, Азербайджані, теперішній Україні.

Самостійно свою безпеку Україна не захистить. Відмовившись в односторонньому порядку від ядерної зброї і знищивши стратегічну авіацію, наша держава не отримала міжнародних договірно-правових гарантій, що в період російської агресії привело до дискусій про види і обсяги зарубіжної допомоги. Україна повинна стати власником високоточної зброї, ефективність якої зупинить будь-якого агресора. Держава повинна вступити в НАТО, як єдиний найбільш ефективний військово-політичний союз. Україна зобов'язана виступити ініціатором створення регіональної системи безпеки по типу Балто-Чорноморського союзу. Наша держава повинна підписати двосторонні та багатосторонні воєнно-політичні угоди з країнами-світовими лідерами, та державами-сусідами, увійти в об'єднані системи ПРО і ППО. Сьогодні без системи колективної безпеки Україна не зможе існувати.

Література:

1. Левик Б. С. Військова безпека пострадянських республік 1991–2011 рр. : [монографія] / Б. С. Левик. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2012. – С. 9-16.

2. Бабинець А. Інтерв'ю з Богданом Гаврилишиним. 30.05.2011 р. [Електронний ресурс] / А. Бабинець, О. Акименко // Українська правда. Історична правда : Інтернет-газета. – Режим доступу : http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/05/30/41124/view_print/; Коэн С. Почему распался Советский Союз / С. Коэн // Свободная мысль. – 2006. – № 9–10. – С. 179–189.

3. Об информации отделов ЦК КПСС о положении в республиках Прибалтики. 02.1989 // Российский государственный архив новейшей истории в Москве (РГАНИ). – Ф. 89 – Коллекция рассекреченных документов. – Оп. 4. – Д. 12; П1 63/40 22.07.198 9г.; О политической ситуации в Прибалтийских республиках // Российский государственный архив новейшей истории в Москве (РГАНИ). – Ф. 89. – Оп. 9. – Д. 6; п1 64 / 168 26.08.1989 г.; О заявлении ЦК КПСС «О положении в республиках Советской Прибалтики» // Российский государственный архив новейшей истории в Москве (РГАНИ). – Ф. 89. – Оп. 9. – Д. 25.

4. Бодрук О. Ядерне роззброєння України у світлі нових світових тенденцій / О. Бодрук // Воєнна історія. – 2003. – № 5–6.

5. Замикула Н. А. Проблематика расширения НАТО в Балтийском регионе в 1999–2004 гг. / Н. А. Замикула // Международные отношения и интеграционные проекты на постсоветском пространстве : материалы междунар. научн.-практ. конф. (г. Днепропетровск, 18–19 мая 2012 г.) : в 2-х частях. – Днепропетровск : Инновация, 2012. – Ч. 1. – С. 132–134.

6. Ревунов А. Американцы намерены усилить свое влияние на южных рубежах России / А. Ревунов // Независимое военное обозрение. – 1998. – № 42. – С. 2.

7. Грибовский А. Б. Становление и развитие военно-политических отношений России со странами Центральной Азии : дисс. ... канд. истор. наук : 07.00.03 / А. Б. Грибовский. – М. : ИВИ, 2003.

ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАНКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ 1812 РОКУ

Джерельна база дослідження є дуже широкою, адже включає в себе – листування, як французьких, так і російських офіцерів, статистичні дані, що дають змогу оцінити рівень смертності в російській, і французькій армії, умови життя, державні нормативні документи (укази імператора Олександра I, що містяться у «Своде законов Российской империи», накази Наполеона Бонапарта стосовно перебігу військової кампанії 1812-початку 1813 року).

Отже, перейдемо до аналізу джерельної бази нашого кваліфікаційного дослідження, можемо зауважити, що величезна кількість листів, джерел, що стосуються франко-російської війни 1812 року на сьогодні опубліковані у джерельних збірках, як на території Російської Федерації, так і на території Франції, але цікавим, є те що сьогодні частково для нас є цінними, зокрема щодо заходів Наполеона I документознавчий матеріал, опублікований, як на теренах України, так і на теренах Республіки Польща, що на нашу думку дає змогу більш ґрунтовно і об'єктивно дослідити проблематику нашого кваліфікаційного дослідження.

Цінним джерелом для нашого дослідження є «*Коленкур А. Мемуары: Поход Наполеона в Россию*» Мемуари генерала Коленкура - безцінне джерело з історії франко-російської війни 1812 та спроби Наполеона завоювати Росію. Протягом всієї цієї кампанії Коленкур знаходився поруч з імператором, зафіксувавши масу подробиць і деталей дій французької армії, планів її командування. У книзі дані описи боїв, влучні характеристики французьких маршалів і російського імператора, якого Коленкур добре знав і ставився з великою повагою. Але головний герой мемуарів - звичайно, Наполеон. Коленкур - єдиний супутник і співрозмовник французького імператора, який супроводжував його по дорозі від Березини до Парижа - скрупульозно записав міркування Наполеона про причини походу на Москву і причини поразки французької армії.

Можемо відзначити дане джерело, дає змогу нам дослідити через призму епохи особливості психологічних рис французьких маршалів та Наполеона I, його ставлення до війни 1812 року.

Наступним джерелом, що було використано в нашому кваліфікаційному дослідженні це Де-ла-Фліз Доминик «*Поход Наполеона в Россию в 1812 году. Мемуары современников и очевидцев*» У своєму щоденнику Де-ла-Фліз досить докладно описує побут і звичаї селян в період франко-російської війни 1812 року, що робить його записки надзвичайно цікавими.

Публікацію щоденника Де-ла-Фліза ми починаємо з моменту відступу Наполеона з Москви і супроводжуємо текст щоденника унікальними кольоровими фотографіями з відомого зборів Прокудіна-Горського, які він зняв по місцях руху французької армії в 1811-1812 роках до сторічного ювілею Вітчизняної війни 1812 року.

Не менш цінним на нашу думку видається *Двенадцатый год : Исторические документы собственной канцелярии главнокомандующего 3-й Западной армиию, генерала от кавалерии А. П. Тормасова*, дане історичне джерело на сьогодні є у

відкритому доступі у мережі інтернет. В даній збірці повністю опубліковані накази головнокомандування російської армії та укази імператора про ведення війни з французами, накази головнокомандувача 3-ї Західної армії, його листування, перебут подій франко-російської війни 1812 року.

Не менш важливим, як на шу думку є історичне джерело «*Переписка императора Александра I и Барклая де Толли в Отечественную войну после оставления государем армии*», в даному джерелі ми можемо побачити ставлення вищого генералітету та царя до франко-російської війни 1812 року, опрацювавши його ми можемо зробити висновок, що царь не повністю розумів ситуацію, що склалася в кінці 1812 року, адже із-за свого по суті військового бездарництва, битва при Аустерліці цьому приклад, імператор по суті доручив командування армією військовим, а сам відійшов.

Основним історичним джерелом, щодо діяльності царя Олександра I та уряду, слугує збірка історичних документів «*Собрание Высочайших манифестов, грамот, указов, рескриптов, приказов войскам и разных извещений, последовавших в течение 1812, 1813, 1814, 1815 и 1816 годов*», у збірці опубліковані 95 найвищих маніфестів, грамот, указів, рескриптів, наказів військам і різних сповіщень за 1812, 1813, 1814, 1815 і 1816 роки. Перелік документів даний на початку видання. В даному джерелі ми можемо знайти височайші укази Олександра I, що їм були видані в період франко-російської війни 1812 року, що на нашу думку є цінним джерелом для нашого дослідження.

Не менш цікавим як на нашу думку видається збірка *М.И. Кутузов. Сборник документов. В 5 томах. (Том 4 и 5)*

Четвертий том збірника «М. І. Кутузов» відображає найбільш яскравий період полководницької діяльності Кутузова - період Вітчизняної війни 1812 року. Перемоги, завойовані російською армією в 1812 р, увійшли в історію як чудові зразки військового мистецтва. Документи 1812 характеризують Кутузова як видатного полководця, державного діяча і дипломата, показують його військово-оперативну діяльність, особливості його стратегії і тактики.

Перша частина складається з двох розділів: перший розділ відображає період, коли Кутузов командував Петербурзьким ополченням і Нарвським корпусом, другий розділ розкриває діяльність М. І. Кутузова з моменту його призначення головнокомандуючим до часу підготовки контрнаступу.

Друга частина четвертого тому збірника «М. І. Кутузов» є останнім - III розділом томи, присвяченого контрнаступу російської армії під командуванням М. І. Кутузова. Три глави цього розділу послідовно відображають перехід російської армії в контрнаступ, перемоги при Тарутине, Малоярославце, Вязьмі, Червоному; оточення і розгром армії Наполеона на Березині; вигнання російськими військами наполеонівських військ з Росії і кінець Вітчизняної війни 1812 р

П'ятий том збірника «М. І. Кутузов» присвячений останньому періоду діяльності М. І. Кутузова і завершує публікацію документів великого російського полководця. Похід російських військ в 1813 році під проводом Кутузова до Польщі і Німеччини закінчився звільненням народів Європи від наполеонівського ярма і крахом імперії Наполеона.

П'ятий том збірника складається з трьох розділів. У перший розділ увійшли документи, що показують зосередження російських військ до західних кордонів Росії і військові дії у Польщі та Східної Пруссії до початку лютого 1813. Другий розділ присвячений висновком союзного договору Росії з Пруссією і військовим діям в

Пруссії та Саксонії в лютому - березні 1813 року, третій розділ - Дрезденському марш-маневру в березні - квітні 1813р.

Важливим історичним джерелом як на наш погляд, є праця «*Мартенс Ф. Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. Том XIV*» це класичне дореволюційне видання текстів міжнародних договорів та інших міжнародних документів Росії з іноземними державами в період з 1648 по 1906 рр. Підготовлено за дорученням Міністерства закордонних справ Російської імперії відомим юристом-міжнародником Ф. Ф. Мартенсом, переклади та коментарі якого і сьогодні становлять золотий фонд вітчизняної науки міжнародного права.

У чотирнадцятому тому увійшли тексти міжнародних договорів, укладених Росією з Францією в період з 1807 р по 1820 років, зокрема договори заключені у 1807-1812 роках. Що на нашу думку є одним з фундаментальних джерел з теми обраної нами дослідження.

Даний збірник є настільною книгою для спеціалістів у галузі історії міжнародного права і міжнародних відносин, зокрема за матеріалами даного тому ми може дізнатися об'єктивні причини франко-російської війни 1812 року.

В 2012 році в Ягеллонському університеті (м.Краків, Польща) вийшла збірка документів «*Наполеон-Олександр: конфлікт інтересів*», в основному тут були представлені опрацьовані архівні матеріали, що стосуються загостренню франко-російських взаємин та назрівання війни 1812 року, упорядниками у хронологічній послідовності подані таємне листування Наполеона Бонапарта з вищим генералітетом французької армії та записки магнатів Польщі про майбутню франко-російську війну.

Література:

1. Ададуrow В. В. Концепція трьох польських королівств Роланда та її співвідношення із зовнішньополітичною доктриною французького уряду під час війни 1812 р./В.В.Ададуrow // Український історичний журнал.– 2007. – №1. – С.32-39.
2. Ададуrow В.В. Меморандуми польських авторів початку ХІХ століття як джерело уявлень уряду Наполеона І стосовно південно-західних окраїн Російської імперії/В.В.Ададуrow // Український історичний журнал. – 2008. – № 2. – С. 55-57.
3. Ададуrow В. В.«Наполеоніда» на Сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку ХІХ ст. /В.В.Ададуrow Львів, 2007. - С. 141-142.
4. Беляев М. П. Французская и имперская дипломатия в поисках мира. М.: Гиперион. 2000. - 450 с.
5. Трошин Н. Н. Континентальная блокада и Россия (к вопросу об экономических причинах Отечественной войны 1812 года) // Отечественная война 1812 года. Источники. Памятники. Проблемы. Материалы ХVI Международной научной конференции, 6—7 сентября 2010 г. — Можайск, 2011. — С. 278-297.
6. Гуржій О., Реєнт О., Палій А. Війна 1812 року: український контекст. – К.: Ін-т історії України, 2012. – 154 с.

ПОРТУГАЛЬСЬКА ІМІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПРОЦЕСІВ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ НЕЛЕГАЛЬНИХ МІГРАНТІВ В ПОРТУГАЛІЇ

Кінець ХХ-го століття ознаменувався новими міграційними тенденціями в Європі – країни, які традиційно постачали робочу силу, почали приймати іммігрантів [1, с. 5]. Однією з таких «приймаючих» країн стала Португалія. Число мігрантів, які в'їжджали в Португалію, збільшувалося з кожним днем, перетворюючи її на країну імміграції [2, с. 10]. У той же час, міграційна політика Португалії, реформування якої припало на кінець ХХ-го – початок ХХІ століття, робила Португалію неймовірно привабливою для іммігрантів.

Через потребу в робочій силі, пов'язану із деколонізацією і проведенням в Лісабоні ЕКСПО-98 у 1970-их і 1990-их роках, відповідно, міграційний баланс в країні змістився в бік імміграції [3, с. 3]. Повалення колоніального режиму призвело до набуття португальського громадянства особами, народженими в колишніх колоніях, які до цього часу вважалися громадянами Португалії (Закон № 308/75, від 24 червня) і надавало можливість «зберігати своє португальське громадянство у випадках, коли доводилися особливі відносини зв'язку особи з Португалією або було висловлене однозначне бажання щодо цього» [4].

Відображаючи колишнє колоніальне минуле, імміграція кінця 80-их – першої половині 90-их років продовжувала бути, переважно, португаломовною. Однак, у другій половині 90-их років, попит на робочу силу в будівництві, туризмі та інших секторах економіки Португалії, призвів до збільшення потоку іммігрантів з країн, які не мали жодних історичних і культурних зв'язків із Португалією, у тому числі, й з України. У 1992 і 1996 роках у Португалії відбулося два регуляторні процеси щодо впорядкування життя нелегальних мігрантів в країні. В основному, вони також були орієнтовані на мігрантів з португаломовних країн, які складали 80% від загального числа іноземців-мігрантів.

Відновлення демократичного режиму в Португалії та політична стабільність в країні почала впливати на приплив національних та міжнародних інвестицій. Це стало стимулом для розвитку різних секторів економіки, які потребували робочої сили. А коли на початку 90-их років більшість країн Центральної та Північної Європи ввели серйозні обмеження по відношенню до іммігрантів з третіх країн, потреби португальського ринку праці в робочій силі та умови, які надавались іммігрантам для легалізації, стали заохочувальним стимулом їх прибуття в Португалію. Почали відбуватися зміни в міграційних потоках: знизилась кількість іммігрантів з португаломовних країн, зросла кількість іммігрантів з Індії та Китаю, суттєво збільшилась європейська та бразильська імміграція (остання, наприкінці 1990-х років, сформувала нову міграційну хвилю) [5, с. 4].

Перший регуляторний процес щодо нелегальних мігрантів відбувся в 1992 році і був продовжений до 1993 року, другий – у 1996 році. У 1992 році своє становище в Португалії легалізували близько 39 тисяч іноземних громадян, у 1996 році легалізувалися близько 30 тисяч іммігрантів. У 1998 році був прийнятий новий закон про імміграцію, яким були встановлені загальні умови в'їзду та перебування іноземних громадян в Португалії. Порівняно з законом 1993 року,

було продовжено термін дії віз, що надавались імігрантам, а також внесені суттєві зміни у законодавство, які стосувалися врегулювання питань возз'єднання сімей іноземних громадян та розширення прав членів їх сімей у приймаючій країні.

Регуляторні процеси 1992-1993 та 1996-1998 років, спрямовані на легалізацію нелегальних імігрантів, не тільки не зменшили кількості присутніх в країні нелегалів, а й збільшили їх кількість. Запроваджені законодавством механізми легалізації дали змогу легко здійснювати цей процес і тим нелегалам, які вже перебували в Португалії, і тим, які прибували в країну, приваблені спрощеним механізмом легалізації.

Згадані регуляторні процеси стали поштовхом для громадян з пострадянських незалежних держав до іміграції в Португалію. Наприкінці 1990-их – початку 2000-их років потік імігрантів з цих країн в Португалію значно збільшився. Ці процеси спричинили фундаментальні зміни в історії португальської іміграції, оскільки країна стала приймати, у великих масштабах, імігрантів з країн, з якими Португалія не мала до цього часу жодних історичних чи культурних зв'язків (до початку 2000-их років більшість мігрантів, які проживали в Португалії, складали громадяни з Кабо-Верде, Бразилії, Анголи та Гвінеї-Бісау).

Початок 2000-их років зумовив реконфігурацію кількісного і якісного складу імігрантів в Португалії та запровадження нового регуляторного процесу, який вступив в силу із Законом № 4/2001 від 10 січня. Беручи до уваги питання соціальної інтеграції імігрантів, вищезазначений закон вніс зміни, за якими міграційні потоки скеровувались відповідно до аналізу річних і галузевих потреб ринку праці. З метою боротьби з нелегальною іміграцією, Закон зобов'язав роботодавців дотримуватися норм щодо виплати заробітної плати, податкових внесків та платежів із соціального страхування для робітників-імігрантів, а також встановлював кримінальну відповідальність за допомогу і сприяння нелегальній іміграції. Він також виокремив дві основоположні характеристики іміграції цього періоду: по – перше, португаломовні країни перестали займати провідне і привілейоване місце у структурі іміграційних потоків в Португалію, по – друге, провідні позиції у структурі міграційного наповнення почали займати громадяни з східноєвропейських країн – Росії, Молдови, Румунії, України. Українці, при цьому, сформували другу за величиною імігрантську групу в країні. Значно пізніше між Португалією та цими країнами, в тому числі і Україною, буде укладено угоди про трудових мігрантів метою яких стане попередити нелегальну міграцію, накладаючи на португальських працедавців ряд вимог, яких вони повинні дотримуватись, надаючи пріоритетне право на працевлаштування мігрантові [6, 2-3]. Таким договором стане і договір між Португалією та Бразилією, підписаний у 2003 році про взаємне працевлаштування громадян (відомий як Договір Лула), який запроваджував механізми працевлаштування жителів Бразилії в Португалії [7]. Використання такого правового режиму дозволило легалізуватися 183 тис. іноземних громадян в Португалії. З них близько 101 тис. були з Центральної та Східної Європи, з яких громадяни України склали 65 тис.

Однак, законодавство продовжувало залишатися досить гнучким для того, щоб нелегальні мігранти могли швидко легалізувати своє становище в Португалії. Потік нелегальних імігрантів невинно збільшувався, все більше приваблюючи імігрантів з пострадянських країн. У 2003 році в Португалії приймають Закон № 34/2003 від 25 лютого, в якому зазначається про необхідність «розробки і

реалізації прозорої політики і прийняття остаточних і конструктивних рішень, а не ізольованих і тимчасових заходів» щодо іммігрантів [8, 2]. Імміграційна політика опирається на три основні принципи: сприяння легальній імміграції відповідно до можливостей Португалії; ефективної інтеграції іммігрантів; боротьби з нелегальною імміграцією. Водночас, Закон спрощував деякі бюрократичні процедури з метою прискорення процесів легалізації та сприяння інтеграції іммігрантів. Згодом він був доповнений Указом № 6/2004 від 26 квітня, що дозволив легалізувати своє становище нелегальним мігрантам, які в'їхали в країну до березня 2003 року[9].

У Португалії був введений максимальний річний ліміт кількості іноземних громадян, які могли залишитись в країні для здійснення професійної діяльності. Це обмеження було запроваджено після доповіді, яка стосувалася ситуації з нелегальними іммігрантами в Португалії, підготовленої Урядом, з урахуванням позицій муніципальних, регіональних та національних структур, робота яких була тісно пов'язана із сферою імміграції. Ця доповідь визначила економічні та соціальні критерії для кожної із сфер ринку праці та їх потреби у трудових мігрантах. Доповідь також стосувалася адаптивності іммігрантів та участі місцевих органів влади у процесі їх адаптації.

Проаналізувавши законодавчу базу по роботі з мігрантам у 90-их – 2000-них роках в Португалії, можна зробити висновок про її надзвичайно важливу роль у формуванні нових імміграційних потоків у Португалію в цей період.

Література:

1. Malheiros Jorge. Integração social e profissional de imigrantes, refugiados e minorias étnicas/Gabinete de Gestão EQUAL. – Lisbon: Portugal, 2006.
2. Almeida André Corrêa de, Norte Cláudia, Mortágua Maria João, Rosa Maria João Valente, Silva Pedro Duarte & Santos Vanda. O Impacto da Imigração nas Sociedades da Europa: o caso Português. Um Estudo para a Rede Europeia das Migrações/SEF. – Lisbon: Portugal, 2006.
3. Rosa Maria João Valente & Vieira, Cláudia. A população portuguesa no séc. XX/ICS. – Lisbon: Portugal, 2003.
4. Закон Португалії 308/75 від 24 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lawrei.eu/nacionalidade/Legislacao/DL308_a.php.
5. Pires Rui Pena. Migrações e Integração: Teoria e Aplicações à Sociedade Portuguesa/Celta Editora. – Óeiras: Portugal, 2003.
6. Acordo entre a República Portuguesa e a Ucrânia sobre Migração Temporária de Cidadãos Ucrânicos para a Prestação de Trabalho na República Portuguesa, assinado em Kiev em 12 de Fevereiro de 2003. Decreto n.º 3/2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gddc.pt/siii/docs/dec3-2005.pdf>.
7. Договір Лула, затверджений Указом № 40/2003 від 19 вересня, що діяв до липня 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mreis.pt/biblioteca/doc_word_pdf/dec40-2003.pdf.
8. Oliveira Catarina Reis de, Rosário Edite & Santos Tiago. Indicators of Immigrant Integration. First Report/ACIME. – Lisbon: Portugal, 2006.
9. Указ № 6/2004 від 26 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sef.pt/portal/V10/EN/asp/legislacao/legislacao_detalle.aspx?id_linha=4207#0.

ЗНАЧЕННЯ ДЕКАБРИСТСЬКОГО РУХУ В ПОДАЛЬШОМУ РОЗВИТКУ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ОПОЗИЦІЇ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Микола I помер 18 лютого 1855 року. Наступний день, 19 лютого (3 березня) 1855 р., став днем сходження на престол його старшого сина, Олександра II. 19 лютого 1861 р. молодий цар підписав Маніфест про ліквідацію кріпосного права. Дату 19 лютого (3 березня) Олександр II вибирав для увічнення історичних з його погляду подій. Коли Олександр II заявив: «Краще зверху, ніж знизу», - почалася з ініціативи царя підготовка до скасування кріпосного права. Після 1856 року в громадській думці остаточно склалося розуміння економічної і політичної необхідності скасування кріпосного права. Найбільшу популярність набула «Записка про звільнення селян», складена юристом і істориком К.Д. Кавелінім. Він писав: «Кріпосне право є каменем спотикання для всякого успіху і розвитку Росії[15, с. 250]. Його план передбачав збереження поміщицької власності на землю, передачу селянам невеликих наділів, «справедливу» винагороду поміщиків за втрату робочих рук і надану народу землю. Підготовка скасування кріпосного права в Росії почалася з того, що 3 січня 1857 р. був заснований черговий Секретний комітет по селянському питанні, як це робилося час від часу за Миколи I.

Декабристи не лише висунули гасла боротьби з самодержавством і кріпосним ладом, але вперше в історії революційного руху в Росії організували відкритий виступ в ім'я цих вимог. Декабристи були діячами першого, дворянського, етапу революційного руху в Росії. Повстання декабристів мало велике значення в історії революційного руху в Росії. Це був перший відкритий виступ проти самодержавства зі зброєю в руках. До цього часу в Росії відбувалися лише стихійні селянські заворушення. Повстале селянство героїчно боролось проти кріпосного гніту, і значення цієї боротьби було прогресивне: вона розхитувала підвалини кріпосного ладу і скорочувала строки його існування. Але стихійний селянський рух був політично темним, його не висвітлювала політична свідомість; селяни йшли на боротьбу проти поміщиків, але у своїй темряві були безсилі піднятися до свідомих гасел боротьби з царизмом, з кріпосним ладом в цілому, вірили в «добраго царя» і були під владою темної ідеології «наївного монархізму». Революційним рухом ще не можна назвати стихійні селянські повстання. Революційна боротьба ведеться політично свідомими людьми, що склалися в організацію. Революціонери мають політичну програму і свідомо розроблену тактику дій. Між стихійними селянськими повстаннями Разіна і Пугачова і виступом декабристів лягла ціла смуга світової історії: її новий етап був відкритий перемогою революції у Франції кінця XVIII ст., питаннями ліквідації феодально-абсолютистського ладу і утвердженням нового - капіталістичного. Декабристи належать до цього нового часу, і в цьому істотна сторона їх історичного значення. Їх повстання було політично свідомим, ставило собі завдання ліквідації феодально-абсолютистського ладу, було освітлено передовими ідеями епохи. Вперше в історії Росії можна говорити про революційну програму, про свідому революційну тактику, аналізувати конституційні проекти. Радищев був ідейним попередником декабристів, але умови історичного розвитку Росії тоді ще не дозріли до такого ступеня, щоб можна було створити революційну

організацію. Він написав революційну книгу, але не задумував і не міг задумувати відкритого і в якійсь мірі організованого виступу. Між тим декабристи не тільки задумали, але й організували перше в історії Росії повстання проти самодержавства. Вони здійснили його відкрито, на площі столиці, перед обличчям народу, що зібрався. Їхні дії відзначені печаткою класової обмеженості, вони були «страшно далекі від народу», але вони належали до тих передових діячів свого часу, які «допомогли розбудити народ» [12, с.155].

Гасла боротьби проти кріпосного права і самодержавства, висунуті декабристами, не були гаслами випадкового і минулого значення: вони мали великий історичний сенс і залишилися на довгі роки дієвими і актуальними в революційному русі. Своїм гірким досвідом декабристи показали наступним поколінням, що протест нікчемної жменьки революціонерів безсилий без підтримки народу. Невдачею свого руху, всією своєю, за словами Пушкіна, «скорботною працею» декабристи як би заповідали подальшим революціонерам будувати свої плани в розрахунку на активну участь народних мас. Тема народу як головної сили революційної боротьби міцно увійшла з тих пір до свідомості діячів революційного руху [2, с.155].

Повстання декабристів мало велике значення і для революційної агітації. Подвигом декабристів надихалися учасники таємного товариства братів Критських, розкритого в 1827 р. Вони вважали себе наступниками декабристів. Спогад про декабристів не раз відіграв агітаційну роль в подальшому революційному русі, і не тільки в російському. Так, у польському повстанні, 13 (25) січня 1831 р., в день детронізації Миколи I, була організована в Варшаві Патріотичним товариством демонстрація на честь декабристів. Член клубу Адам Гурівський виголосив політичну промову на площі, була відслужена панахида п'яти повішеним Миколою I декабристам. Цим актом був заявлений протест проти самодержавства і підкреслена братська солідарність російських та польських революціонерів у боротьбі з царизмом. Символ повстання декабристів - профілі п'яти страчених - був зображений на обкладинці революційного журналу «Полярна зірка», що видавався Герценом за кордоном. Повстання декабристів вивчалось петрашевцями, які шукали шляхи для організації повстання в Росії.

Селянський революціонер, великий український поет-демократ Т.Г. Шевченко схилявся перед декабристами. Він називав їх «невільниками святыми», хотів на крилах полетіти за Байкал, поглянути «в вертепи темні», мріяв звільнити «поборників святої неволі». Революційний рух пішов далеко вперед після декабристів; революціонери-демократи, які діяли в різночинський період революційного руху, були набагато ближче до народу і набагато послідовніше декабристів вирішували завдання революційного руху. Але пам'ять декабристів продовжувала бути дорогою для революціонерів, служила цілям їх агітації. Великі революціонери-демократи Чернишевський і Добролюбов шанували пам'ять декабристів. Молодий Добролюбов у нелегальній рукописній газеті «Чутки», яку він складав і поширював ще будучи студентом Петербурзького педагогічного інституту, присвячував декабристам цілі сторінки. № 9 «Чуток» від 17 жовтня 1855 р. мав підзаголовок «Таємні товариства в Росії 1817-1825 років», де коротко розказана вся історія декабристів [2, с. 157].

Нещадною розправою над декабристами царизм намагався посяти в суспільстві страх і запобігти новим виступам передових сил проти існуючого ладу в майбутньому. Багаторічна напружена діяльність таємних товариств і збройне

повстання декабристів дали ряд важливих уроків, що їх врахували наступні покоління борців визвольного руху в Росії.

Поразка декабристів зумовлювалась і цілим рядом негативних факторів, що зрештою послужили певними застережними уроками наступним поколінням борців визвольного руху. Декабристи не усвідомлювали вирішальної ролі народних мас у суспільному розвитку, боялися наростання класової боротьби селянства проти поміщиків, а тому не могли очолити рух мас в революції.

Декабристи не спиралися в своїй діяльності на прогресивний на той час клас чи суспільний прошарок, здатний не лише взяти владу, а й здійснити прогресивні перетворення. Таким класом могла стати буржуазія, яка тоді лише формувалась і не була спроможною підтримати дворянських революціонерів.

Дворянські революціонери, керуючи політичним рухом, не змогли подолати пасивності солдатських мас, придавлених муштрою, темрявою неписьменності, царистськими ілюзіями, не зуміли переконати колишніх кріпаків у кончій необхідності соціальної революції, підготувати з них свідомих борців й повести за собою на штурм старого ладу.

Орієнтація декабристів лише на військове повстання – хибна тактика, що не могла привести до повної і остаточної перемоги революції. Однак ця тактика існувала й відповідала умовам того часу.

Декабристи розпочали повстання без врахування того факту, що в Росії ще не визріла революційна ситуація. Вони обрали моментом для виступу династичну кризу тимчасове й незначне явище, що не являло собою кризу «верхів», а лише вносило деяку дезорганізованість в середовище панівного класу поміщиків і царизму[3, с.136].

Подвиг декабристів укарбувався у вічність. Дворянські революціонери зайняли належне місце у визвольному русі Росії як його фундатори і перші самовіддані борці.

Література:

1. Ангран П. Отголоски восстания декабристов во Франции /А.Ангран// «Вопросы истории». 1952. -№ 12, С. 98—116.
2. Анненкова П.Е. Записки жены декабриста П.Е. Анненкова. - «Прометей», Б.г.
3. Белоголовый Н.А. Из воспоминаний сибиряка о декабристах. Русские мемуары. Избранные страницы. 1826-1856 гг. – М.,1990.
4. Богомолов М. Массонские достоинства декабристов: [Отрывки из книги «Несостоявшаяся революция»] // Вісник книжкової палати. – 2000. – №12. – С. 3-6.
5. Волконская М.Н. Записки М.Н. Волконской. – М.:Молодая гвардия,1977.- 96 с.

Цимбалова Х.Ф.

РОЗВИТОК КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ТА ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ В ПЕРІОД ВИНИКНЕННЯ «НОВОГО ЛЕЙБОРИЗМУ» У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

В сучасній практиці, можна говорити про сформований феномен зовнішньої культурної політики, яка знаходиться в дипломатичному арсеналі більшості країн. Необхідно також враховувати той факт, що поряд з поняттям «зовнішня культурна політика» в сучасному науковому та практичному обороті вживається кілька

інших категорій, таких, як «культурна дипломатія» і «публічна дипломатія». Така велика кількість дефініцій пов'язана з тим, що все більш широкі кола суспільства залучаються в міжнародний культурний обмін та його форми стають все більш різноманітними. Тому, в сучасній історії, термін «культурна дипломатія» часто позначає національну політику, спрямовану на підтримку експорту зразків культури країни з метою досягнення цілей зовнішньої політики.

Британський історик Ніколас Калл бачить культурну дипломатію як кількість дій та програм, які виступають під загальною назвою публічної дипломатії. Культурна дипломатія, він заявляє, являє собою спробу «управляти міжнародною обстановкою шляхом просування культурних ресурсів і досягнень та / або шляхом полегшення передачі культурних цінностей за кордон» [1, с. 19].

Зазвичай, коли мова заходить про будь-який уряд великої нації, виникає значна кількість коментарів. Лейбористський уряд Великої Британії, який діяв з 1997 по 2010 рік, ймовірно, надихнув більше таких коментарів, ніж більшість інших. Ці роки стали тривалим періодом повноважень, на основі трьох виборчих перемог у 1997, 2001 та 2005 роках, і за участю двох харизматичних лідерів, Тоні Блера та Гордона Брауна [2, с. 97].

У середині 90-тих років ХХ століття у Великій Британії виникла соціальна напруженість, яку було обумовлено комплексом передумов попереднього консервативного правління і соціальних установок традиційного лейборизму. Таким чином, той самий період став відомим завдяки виникненню нового напрямку в Лейбористській партії, який потім став широковідомим під назвою «новий лейборизм». Ця назва вперше з'явилася в 1994 році, але вже в 1996 році це поняття було використано, як бренд для реформування партії. Проект маніфесту Тоні Блера був опублікований під назвою «New Labour, New Life For Britain» («Новий лейборизм, нове життя для Британії») [3].

Цей «новий» уряд, користуючись потужним впливом і ресурсами, приділив велику увагу важливості культури та культурної дипломатії. Під час панування «нових лейбористів» було скасовано плату за вхід до національних музеїв та галерей, що призвело до помітного зростання відвідування цих установ. Також це дало поштовх до заснування нових музеїв, галерей та інших культурних об'єктів. Лейбористи запропонували інноваційну та впливову ідею «креативних індустрій» («creative industries») для подальшого розвитку культури та економіки. Британський департамент культури, медіа та спорту (Department for Culture, Media and Sports) визначив креативні індустрії як: «такі індустрії, які походять з індивідуальної креативності, вміння і таланту, і які мають потенціал до багатства і створення робочих місць через генерування та використання інтелектуальної власності» [4, с. 5]. Таким чином, варто зазначити, що «культурні продукти» Великої Британії досягли певних успіхів протягом років панування «нового лейборизму». Важко бути впевненим у тому, наскільки, безпосередньо, культурна політика була відповідальною за цей успіх, але розвиток у таких галузях, як політика кіно, часто вважався одним з прикладів такого успіху. Прем'єр-міністр Великої Британії Тоні Блер одного разу заявив, що лейбористська партія запровадила «золотий вік» для мистецтва та культури у Великій Британії [5].

Певні успіхи «нові лейбористи» досягли і в освіті. Нова програма розвитку освіти вартістю у 19 млрд. фунтів стерлінгів була прийнята в липні 1998 року. Ця програма була спрямована на запровадження більшої різноманітності шкіл, удосконалення

шкільних стандартів, перепідготовку вчителів та директорів шкіл, створення партнерств між школами, місцевими органами освіти і центральним урядом [6; 7, с. 34].

Міністерство освіти оголосило про перегляд шкільних програм з опорою на індивідуальні здібності дітей та наближення до майбутньої професійної діяльності. У лютому 2000 року був взятий курс на те, щоб кожна школа мала певну спеціалізацію, фінансувалася і контролювалася безпосередньо бізнесом або церквою. Був введений новий інспекційний режим, за яким раз на 6 років кожна школа мала проходити комплексне інспектування.

Велику увагу було приділено використанню в навчальному процесі новітніх комп'ютерних і телекомунікаційних технологій. Центральні та місцеві влади проводили технічну модернізацію шкіл, оснащуючи їх та інші загальноосвітні установи, відповідним обладнанням; йшло навчання всіх вчителів основам комп'ютерної грамотності. У лютому 2000 року Блер відзначав, що проникнення Інтернету у Великій Британії йде швидше, ніж на європейському континенті [8].

У червні 1999 року було створено урядову Раду з навчання та розвитку (Learning and Skills Council) осіб старше 16 років, що бажають продовжувати освіту [9]. У 2000 році 35% британських школярів продовжили навчання у вищих навчальних закладах, у той час як у розвиненому світі цей показник становив у середньому 23%.

Ще однією з важливих рис «нового лейборизму» було застосування «третього шляху» для вирішення соціальних завдань та подальшого розвитку культурної політики країни. «Нові лейбористи» давали характеристику «третього шляху» як особливого способу соціального розвитку, що передбачав розмежування функцій держави і суспільства у вирішенні соціального питання: на державу покладалася діяльність тільки за основними напрямками соціальної політики з метою забезпечення найбідніших, а суспільство мало вирішувати всі інші соціальні проблеми шляхом стимулювання активності громадян [10].

Варто зазначити, що одна з фундаментальних засад міжнародної стратегії представників «нового лейборизму» було тлумачення принципу невторчання у внутрішні справи країн. «Жодна держава, – заявив у квітні 1999 року прем'єр-міністр Великої Британії, – не повинна вважати, що вона має право змінювати політичну систему іншої або заохочувати підривну діяльність, або захоплювати частину території, на яку, вона вважає, що може претендувати» [11, с. 85; 12].

Також, політика «третього шляху» Тоні Блера тісно пов'язана з встановленням пріоритетів у напрямку європейської політики. Лейбористи почали розробляти свою модель розвитку Європейського Союзу для подальшої участі в інтеграційних процесах, та, водночас, визначили роль і місце Великої Британії в цих процесах [11, с. 85; 13, с. 60]. Таким чином, можна сказати, що «нові лейбористи» хотіли змінити сприйняття спільнотою питань європейської інтеграції та наголосити на тому, що ці питання грають важливу роль у новій зовнішньополітичній стратегії країни. Цей напрям кардинально відрізнявся від попереднього курсу, обраного «консерваторами».

Можливо, саме така помітна зміна в напрямку до Європи була позитивно сприйнята в промислових та фінансових сферах країни та зіграла визначальну роль у перемозі лейбористів на виборах навесні 1997 року, закінчивши 18-ти річне правління Консервативної партії у Великій Британії.

Література:

1. Cull, Nicholas J. *Public Diplomacy: Lessons from the Past*. Figueroa Press, 146

2009. 61с.

2. David Hesmondhalgh, Melissa Nisbett, Kate Oakley & David Lee (2015) Were New Labour's cultural policies neo-liberal?, *International Journal of Cultural Policy*, 21:1, С.97-114

3. History of the Labour Party [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://archive.labour.org.uk/historyofthelabourparty3>

4. DCMS (2001), *Creative Industries Mapping Document 2001* (2 ed.), London, UK: Department of Culture, Media and Sport, стор. 5 – Режим доступу: http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20121204113822/http://www.culture.gov.uk/reference_library/publications/4632.aspx

5. Blair, Tony. Blair's speech on the arts in full. *The Guardian* 2007 – Режим доступу: <http://www.theguardian.com/politics/2007/mar/06/politicsandthearts.uk1>

6. New Labour, new maths, old results – Режим доступу: <http://www.timeshighereducation.co.uk/features/new-labour-new-maths-old-results/153499.article>

7. Docking, Jim. What is the Solution?: An Overview of National Policies for Schools, 1979-99, in *New Labour's Policies for Schools: Raising the Standard?* Ed. Jim Docking, London: David Fulton Publishers, 2000. С.21-43

8. Tony Blair's full speech – Режим доступу: <http://www.theguardian.com/uk/2000/mar/07/tonyblair>

9. HEFCE Glossary – Режим доступу: <http://www.hefce.ac.uk/glossary/#letterL>

10. Tony Blair. *The Third Way*. September 21, 1998. – Режим доступу: <http://history.hanover.edu/courses/excerpts/111blair.html>

11. Зовнішньополітичні аспекти нового лейборизму Тоні Блера (1997-2007 рр.) / Т. // Схід. — 2010. — № 1 (101). — С. 83-86

12. Prime Minister's speech: Doctrine of the International community at the Economic Club. Chicago 24 April 1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://web.archive.org/web/20060616225939/www.pm.gov.uk/output/Page1297>.

13. Almeida, Dimitri. *The Impact of European Integration on Political Parties: Beyond the Permissive Consensus*. Abingdon: Routledge, 2012. 200с

Ціватий В. Г.

ДИПЛОМАТИЧНІ Й ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ДИЛЕМИ ТА ІДЕОЛОГЕМИ У ФРАНЦІЇ XVI-XVIII СТОЛІТЬ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У добу раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.), поряд з виникненням і еволюцією європейської системи держав, відбувається об'єктивно обумовлений процес інституціонального оформлення європейської суспільно-політичної думки та закономірний процес її впливу на становлення та трансформації, відповідний розвиток теорії зовнішньої політики і дипломатії держав Європи [1, с.268-274]. Саме в цей період у Франції відбувається процес перебудови політичної та дипломатичної систем у контексті формування нової європейської системи держав. Одним із головних завдань Франції, та її інститутів дипломатії доби раннього Нового часу, стало ідеологічне обґрунтування своєї пріоритетності в міждержавних відносинах і кореляція її зовнішньополітичного курсу. Французька дипломатія в новому статусі спрямувала свої зусилля на вихід на міжнародний плацдарм в якості реального міжнародного актора, здатного впливати на баланс сил на європейському континенті, а не лише як рівноправний учасник блоків, коаліцій та угод.

Поняття «інституціоналізація» активно використовується в науковому

інструментарії дослідників, але історики, враховуючи специфіку цього терміну та його концептуально-теоретичну складність, не поспішають залучати термін «інституціоналізація» до методологічного арсеналу історичного пізнання. Така постановка проблеми має показати, яким чином відбувалося виникнення, формування інституціональних основ і розвиток дипломатичних служб європейських держав в контексті формування суспільно-політичної думки та її ідеологем в Європі.

Досліджуючи інституціональні процеси в європейській зовнішній політиці й дипломатії раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.), автор дослідження прагне показати не лише історію розвитку зовнішньої політики і дипломатії Франції у загальноєвропейському контексті, яка вже була предметом дослідження науковців, а виокремити її функціональний аспект саме в контексті впливу суспільно-політичної думки на процес інституціоналізації дипломатичних служб в державах Європи в часово-просторовому вимірі, та формуванні зовнішньополітичних та дипломатичних ідеологем в політико-психологічній конструкції ідей щодо формування та трансформації європейської системи держав у XVI-XVIII століттях.

Виходячи з постановки проблеми – маємо вивчати не лише схему хронологічних подій дипломатичної діяльності держав, спираючись на джерельну базу, а показати перетворення зовнішньої політики і дипломатії як політичного явища під впливом суспільно-політичної думки, певних ідеологем, на організовану системоустановчу інституцію, проаналізувати внутрішні та зовнішні функції держави, відповідні зовнішньополітичні та дипломатичні ідеологеми, виявити критерії ефективності зовнішньої політики з погляду формування європейської системи держав чи визначення пріоритетів зовнішньої політики держав Європи, наприклад – Франції [2, с.196-203].

Ранній Новий час (XVI-XVIII ст.) був для європейського суспільства часом різнопланових змін та інновацій. Найбільш чітко нові тенденції виявили себе у формуванні нового французького суспільства в цілому, та зокрема – формуванні ментальних установок та особистості нового типу. Одним із таких чинників впливу слугувало поширення у Франції практики книгодрукування як нового напрямку розповсюдження інформації у французькому суспільстві, поширенню ідеологем від зовнішньополітичної теорії до політико-дипломатичної прагматики [3, 76-94; 4; 5, 277-307]. Особливого поширення набули трактати про форми державної влади і державного устрою, про переговорний процес і правила ведення переговорів, політичні трактати і памфлети, політичні й дипломатичні мемуари тощо [6]. Постійна дипломатична служба у XVI-XVIII століттях набувала швидкого поширення та вжитку в практиці міждержавних відносин.

Наприкінці XV століття у Франції розпочинається процес інституціонального розвитку книгодрукування як відповідь на підйом економіки, централізацію французької держави, зміцнення і централізацію королівської влади та зростання ролі зовнішньополітичного чинника, і зокрема – французької дипломатії та французької культури. Книгодрукування початку XVI століття вже уособлює власне французьку книжкову культуру і відповідно відбувається процес французького впливу на європейську книжкову культуру, та процес взаємозбагачення між різними книжковими культурами Європи [7].

Головним джерелом для вивчення витоків французького книгодрукування другої половини XV століття та його ролі у розвитку культури Франції та книжкової

спадщини є французькі інкунабули. У цілому ж французька книга раннього Нового часу є джерелом для вивчення соціо професійних груп та соціально-культурних верств населення та її рецесії як на європейському, так і світовому рівнях. Професійно соціоорієнтованими групами доби раннього Нового часу були перш за все – духовенство, панівна верхівка, банкіри, дипломати та інтелігенція [8, 95]. Французька книга доби раннього Нового часу відіграла доленосну роль в історії, теорії та практиці французького державотворення, дипломатичної діяльності та гуманістичної культури Франції. У нових політичних умовах формуються й нові ідеологеми, нові погляди на зовнішню політику і дипломатію [9; 10, с. 36-39; 11].

Отже, зовнішньополітичні та дипломатичні ідеологеми, як психологічна конструкція нових ідей, нової суспільно-політичної думки XVI-XVIII століття, а також соціально-політична доктрина, яка виражала інтереси панівного класу, апелювали до морального обов'язку людини і вимагала від нього бути справедливим як заради досягнення головної мети життя – рятунку душі, так і заради встановлення суспільного порядку й збереження його в постійності. Проблеми зовнішньої політики й дипломатії хвилювали уми непересічних сучасників у Франції. Вони перебували в пошуку відповідей на ті питання, які ставила перед ними об'єктивна реальність. Адже цей період європейської історії, і зокрема – в історії Франції – не міг залишити нікого байдужим, так як «мир і злагода – першочергово необхідні речі для королів і держав» [12, с. 254].

Ідеологічне обґрунтування зовнішньополітичних та дипломатичних ідеологем нової європейської системи міждержавних відносин, пояснення подій і фактів у контексті розвитку суспільно-політичної думки та світорозуміння минулих поколінь відкриває нові шляхи до пізнання суспільства епохи доби Нової історії й розуміння протистояння політичної теорії та суспільно-політичної практики провідних держав-гравців у політичній грі тогочасної Європи – Франції, Іспанії, Італії та ін. Спроба побудувати узагальнену модель політико-дипломатичної думки (ідеологем, концептів, теорій тощо) початку особливої, трансформаційної епохи, звичайно, не є вичерпною і остаточною.

Доба раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) – це період трансформації та інституціоналізації принципово нового суспільно-політичного порядку в Європі, утвореного територіальними державами, та формування нової інституціонально-дипломатичної практики. Як підтверджує історичний досвід значення ідеологем змінюється відповідно до політичної прагматики, а цілеспрямоване використання ідеологем є ефективним засобом управління масовою свідомістю – ідеологема легко запам'ятовується і створює ілюзію розуміння в об'єкту маніпуляції. Практично всі вищезгадані підходи тією чи іншою мірою наближають нас до розкриття й розуміння своєрідності поглядів на владу, право, ідеологію, державу, дипломатію, внутрішню й зовнішню політику держави, процеси їх інституціоналізації, а, відповідно, допомагають також скласти уявлення про людей тогочасної епохи, їх світогляд, ідеологеми та ментальні установки. Розуміти ідеологему означає розуміти цілу ідеологію, зокрема нову зовнішньополітичну ідеологію Франції в контексті європейського лідерства та трансформації системи міждержавних відносин XVI-XVIII ст.

Література:

1. Ціватий В.Г. Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу: проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект) / В.Г. Ціватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К.: «ДЕМІД»,

2000. – Вип. 4. – С. 268-274.

2. Цатурова С.К. Формирование института государственной службы во Франции XIII-XV веков / С.К. Цатурова. – М.: Наука, 2012. – 638с.

3. Le Goff J. Les mentalités: une histoire ambiguë / Ed. J. Le Goff, P. Nora // Faire de l'histoire.III. – Paris, 1974. – P.76-94.

4. Vovelle M. Idéologies et mentalités/ M.Vovelle. – Paris, 1982. – 366p.

5. Chartier R. Histoire intellectuelle et histoire des mentalités. Trajectories et questions // Revue de Synthèse. – Sér. 3. – 1983. – V. 8. – P. 277-307.

6. Кальер Ф., де. О способах ведения переговоров с государями: Перевод первого французского издания 1716 г. / Ф. де Кальер. – М.: Б.и., 2000. – 208 с.

7. Историческая память в культуре эпохи Возрождения / отв. ред. Л.М. Брагина. – М.: РОССПЭН, 2012. – 335с., ил.

8. Ціватий В.Г. Доба раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.): інституціональний вимір європейських дипломатичних практик / В.Г. Ціватий // Історичні, соціологічні, політологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 94-98.

9. Mowat Robert Balmain. A History of European Diplomasy (1451-1789) / R.B. Mowat. – London: Hamden-Connecticut: Archon Books, 1971. – 311 p.

10. Феномен реформ на западі і сході Європи в початку Нового часу (XVI-XVIII вв.): збірник статей / под ред. М.М.Крома, Л.А.Пименовой. – СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2013. – 364 с.

11. Barbiche B. Les institutions de la monarchie française à l'époque moderne. XVI-e – XVIII-e siècle / Bernard Barbiche. – Paris: Presses Universitaires de France, 2012. – 369p

12. Masselin J. Journal des Etats Généraux de France tenus à Tours en 1484 / J. Masselin / Ed. A. Bernier. – Paris, 1835. – P. 254.

Шарпінський С. С.

АГОНІЯ АВСТРІЇ: ВІД НАРАДИ В БЕРГХОФІ ДО АНШЛЮЗУ

З моменту приходу А.Гітлера до влади розпочався курс на об'єднання Австрії з Німеччиною, спрямований на ліквідацію Версальсько-Вашингтонської системи. Активно сприяла пропаганді Гітлера «п'ята колона» в Австрії – націонал-соціалісти. В зв'язку з протистоянням австрійських націонал-соціалістів з офіційною владою виникла нагальна потреба врегулювати це питання на найвищому рівні. 4 січня посол Німеччини в Австрії фон Папен запропонував Гітлеру зустрітися з австрійським канцлером Шушнігом. Гітлер погодився. Шушніг дав Папену переконати себе в тому, що подібна розмова може змінити все на краще, і 11 лютого 1938 р. виїхав у супроводі Гвідо Шмідта до Гітлера в Берхтесгаден. Біля шлагбаума на австро-німецькому кордоні фон Папен з дружньою посмішкою чекає гостей фюрера, які в Зальцбурзі пересідають з спального вагона в легковий автомобіль. Німецькі прикордонники вітають їх підняттям руки. «Фюрер вже чекає на вас. Він у відмінному настрої ... »- починає розмову Папен. Трохи почекавши, наче зовсім побіжно, він зауважує: «Сподіваюся, у панів буде заперечення проти того, що в гостях у фюрера якраз зараз випадково знаходяться також кілька генералів ...».

Шушніг, як гість, не міг, природно, заперечувати проти «випадковості», але в цей момент він вже підозрює, що 12 лютого 1938 року буде нелегким днем у його житті. Серед «випадково» викликаних в Берхтесгаден генералів - щойно призначений

новий командувач вермахту Вільгельм Кейтель, начальник артилерії Вальтер фон Рейхенау і авіаційний генерал Шперрль. Гітлер викликав їх для того, щоб їх постійною присутністю змусити нервувати, залякати Шушніга і цим чинити на нього тиск.

Шушніг навіть і не підозрював, що його чекає, коли на початку зледенілої звивистої дороги до «Ориноного гнізда» Гітлера, до «Бергхофе», пересідав зі своєю свитою на гусеничний всюдихід що чекав на них [1,128].

Приймаючи на наступний день австрійського канцлера, Гітлер навіть не запропонував йому сісти. Він накинувся на Шушніга з погрозами, вимагаючи беззастережного прийняття своїх умов. «Ви не повинні обговорювати ці умови, - командував Гітлер. - Ви повинні їх прийняти, як я вам вказую. Якщо ви будете противитися, ви змусите мене знищити всю вашу систему». Шушніг намагався було перервати потік загрозливих слів Гітлера. Але це привело фюрера в шаленство. «Ви що, не вірите мені? - Заволав він, - я вас розчавлю! .. Я найбільший вождь, якого коли-небудь мали німці, і на мою долю випало заснувати Велику Німецьку імперію з населенням в 80 мільйонів. Я подолав уже найнеймовірніші труднощі, а ви думаєте зупинити мене. Моя армія, мої літаки, мої танки чекають лише наказу». Не давши Шушнігу схаменутися, Гітлер викликав генерала Кейтеля і зажадав, щоб він негайно доповів про число моторизованих частин, що стоять на австрійському кордоні і готових перейти її за першим наказом. Секретар всунув Шушнігу в руки заздалегідь написані вимоги Гітлера. Канцлеру було запропоновано наодинці переглянути цей проект «угоди». Але перш ніж Шушніг встиг закінчити читання, його знову викликали до Гітлера. Тут з новими погрозами йому було заявлено, щоб він не розраховував на допомогу Італії, Франції та Великобританії: нехай він не буде собі ніяких ілюзій. Після цього австрійський канцлер був відпущений. Увечері того ж дня з Шушнігом розмовляли Ріббентроп і австрійський міністр закордонних справ, ставленик гітлерівців Гвідо Шмідт. Вони запропонували Шушнігу підписати угоду, в основу якого було покладено такі вимоги: 1) повна амністія всім австрійським націонал-соціалістам; 2) призначення міністром громадського порядку та безпеки ставленика Гітлера Зейсс-Інкварта; 3) надання австрійським націонал-соціалістам права легального існування і вільної діяльності [5]. Шушнігу наказано було дати відповідь до 18 годин 15 лютого 1938 року. Але австрійський канцлер ухилився від цього. Він виїхав з Берхтесгадена, не підписавши угоди.

Побачення в Берхтесгадені негайно стало надбанням гласності. У демократичних колах воно викликало величезне обурення. Але дипломатія Англії, Франції та Італії мовчала. Даремно австрійський канцлер очікував її підтримки. Він виявився на самоті. Остаточно переконавшись в цьому, Шушніг капітулював і підписав угоду з Німеччиною [4].

Чи була капітуляція неминуча? Чи існувала альтернатива? Тільки зопалу можна стверджувати, що Англія і Франція погодилися б прийти на допомогу Австрії, напади на неї тоді Гітлер, особливо якщо згадати, як вони реагували на наступні акти його агресії. Але Гітлер досі не перетинав кордонів Німеччини, він не підготував ні німців, ні весь світ до можливості відкритої агресії. Німецька армія була не настільки мобілізована, щоб вести війну проти Франції та Англії у разі їх втручання. Через кілька тижнів у результаті Берхтесгаденської угоди Австрія вже буде приведена власними нацистами та махінаціями Гітлера в такий стан, що він з набагато меншим, ніж 11 лютого, ризиком зможе захопити країну, не викликаючи

при цьому втручання інших держав. Сам Шушніг пізніше згадував, що саме тоді він зрозумів: прийняття умов Гітлера означало «повну втрату австрійським урядом своєї незалежності»[6].

Повернувшись до Відня, канцлер з великою обережністю став знайомити громадськість з вмістом угоди, проте і в такій подачі вона справила приголомшуюче враження. Було ясно, що остаточне зникнення Австрії з політичної карти світу є тільки питанням часу. Саме так коментувалися події у світовій пресі. Але західні держави, дириговані Лігою Націй, не вживали ніяких дій на захист Австрії. Великобританія заздалегідь відмежувалася від будь-якої акції в підтримку можливої жертви агресії. Британський прем'єр Н. Чемберлен 22 лютого 1938 р. прямо заявив у парламенті, що Австрія не може розраховувати на підтримку з боку Ліги Націй. «Ми не повинні обманювати, а тим більше не повинні обнадіювати малі слабкі держави, обіцяючи їм захист з боку Ліги Націй і відповідні кроки з нашого боку, оскільки ми знаємо, що нічого подібного не можна буде зробити». Такі слова з уст британського прем'єра звучали як похоронний дзвін. У тому ж дусі була сприйнята і відставка британського міністра закордонних справ А. Ідена, якого 20 лютого 1938 р. змінив Е. Галіфакс, вже відомий своїм курсом на зближення з гітлерівською Німеччиною[3, 109-110]. 24 лютого 1938 р. Шушніг виступив з промовою, в якій виклав світу свою точку зору. 9 березня, коли контроль за виконавчою владою погрожував вислизнути з рук уряду, Шушніг призначив плебісцит з питання про майбутнє Австрії. Цей плебісцит мав відбутися чотири дні потому, 11 березня, хоча Муссоліні застерігав його від такого кроку.

У Німеччині та Австрії події розгорталися стрімко. Гітлер був захоплений зненацька. У ході термінової підготовки до плебісциту Шушніг допустив кілька помилок, однак він міг розраховувати на більшість голосів, що було ясно і Берліну. Саме тому Гітлер почав форсувати військове вторгнення. Під сильним тиском з боку Німеччини, яка пред'явила ультиматум, що містив загрозу вступу німецьких військ і вимоги відставки канцлера, 11 березня 1938 р. Шушніг скасував плебісцит і трохи пізніше пішов у відставку. Федеральний президент Міклас, відмовлявся доручити Зейсс-Інкварту формування уряду, підкорився силі лише після того, як військовий аташе німецької місії у Відні генерал-лейтенант Муфф категорично заявив: «Якщо генерал-фельдмаршал Герінг до 19 годин 30 хвилин не отримає повідомлення про те, що Зейсс-Інкварт став канцлером, то 200 тисяч осіб перейдуть кордон. Федеральний президент буде нести повну відповідальність за свою відмову». [2,62].

О 19 годині 50 хвилин Шушніг виступив по радіо з промовою про свою відставку. Зейсс-Інкварт повідомив по телефону в Берлін, що ультиматум прийнятий. За умовами ультиматуму вторгнення військ повинно було бути скасовано. Однак Гітлер заявив, що тепер вже пізно. Почалося вторгнення нацистських військ в Австрію.

Література:

1. Бачо Янош *Нацизм : [от триумфа до ешафота]* / Я. Бачо. - Москва : Эксмо, 2004. - 543 с.
2. Вальдхайм Курт *Австрийский путь* / К. Вальдхайм. - Москва : Прогресс, 1976. - 230 с.
3. Волков В. К. 1939 год. Уроки истории / В. К. Волков, Р. М. Илюхина, А. А. Кошкин и др. - Москва : Мысль, 1990. - 509 с.
4. Потемкин Владимир *Дипломатия в новейшее время (1919-1939 гг.)* / В. Потемкин. - Москва : ОГИЗ, 1945. - 197 с.

5. Торкунов А. История международных отношений. В 3 томах Т. 2 Межвоенный период и Вторая мировая война / Торкунов А., Наринский. - Москва : Аспект Пресс, 2012. - 496 с.

6. Ширер Уильям. Взлет и падение третьего рейха в 2 Т, Т. 1/ У. Ширер. - Москва : Воениздат, 1991. - 653 с.

Секція «Регіонаознавство, етнологія та краєзнавчі дослідження»
Секция «Регионоведение, этнология и краеведческие исследования»

Кобилянська І. В.

НАЦІОНАЛЬНЕ ТА РЕЛІГІЙНЕ ВИХОВАННЯ В ІСПАНІЇ

Зарубіжний досвід педагогічної теорії і практики свідчить про те, що в кожного народу, етносу історично склалася своя власна національна система виховання.

Національна система виховання постійно відтворює і поглиблює духовний, емоційно-естетичний, художньо-творчий, моральний та інтелектуальний компоненти свідомості рідного народу, створює умови для розвитку і розквіту природних задатків і талантів кожного громадянина країни, формування духовного потенціалу — найвищої цінності нації, держави. Безперечно, що знання релігії займає важливе місце у становленні кожної людини як особистості та формуванні її духовної культури. На думку іспанських науковців – фахівців з національного виховання, щоб протистояти негативним явищам, таким як: споживацтво, нещирість, пропагандистська культура задоволення необхідно сприяти зміцненню релігійної культури.

Підвалини національного виховання в Україні були закладені такими українськими педагогами, як Г. Сковорода, К. Ушинський, С. Русова, І. Огієнко, Г. Ващенко та інші. Принцип народності, на думку педагогів, зумовлюється всім укладом життя, історичними умовами, мовою, культурою.

Проте аналіз наукових джерел засвідчив, що національне та релігійне виховання в Іспанії є недослідженою темою. Саме тому ми вважаємо за необхідне розглянути та проаналізувати національне та релігійне виховання в Іспанії.

Релігійна освіта включена в навчання у середній обов'язковій та старшій школі Іспанії у відповідності до вказаного у додатковому розпорядженні II Закону 2/2006 від 3 травня. Консультативна Рада з питань освіти гарантує, що перед початком навчання на курсі учні старшого віку та батьки і опікуни дітей молодшого віку можуть самостійно зробити вибір щодо отримання релігійного навчання. Учні, які вибирають релігійну освіту, можуть вибирати між католицькою релігією та іншими релігійними конфесіями, з якими державою підписані міжнародні угоди або співпраця в області освіти. Визначення принципів релігійного навчання є компетенцією церкви і відповідного релігійного керівництва [3].

Викладання історії та культури релігій в старшій школі Іспанії спрямовується на розвиток таких компетенцій:

1. Знати релігію в її різних проявах і визначити основні риси релігії як спосіб, щоб допомогти визначити і зрозуміти існуючий релігійний плюралізм в сучасному суспільстві;

2. Визнати право свободи думки, совісті і релігії, що виражає відношення поваги і терпимості до переконань або невірувань людей, несправедливості і фанатизму,

дискримінації на основі вірувань;

3. Зрозуміти виникнення і розвиток релігій у політичному, соціальному та культурному контексті, в якому виникли народив різних сферах своєї історичної реальності;

4. Цінувати культурні, мистецькі події і релігійні традиції як частини культурного розвитку народів, зберігаючи та плекаючи ресурси для особистого збагачення.

5. Розробляти судження про релігійні факти, що залишили суспільство і культуру.

6. Набувати критичного мислення, розвивати власне судження і вміти відстоювати свої позиції на основі документально обґрунтованого аргументу і оцінювати інші докази та аргументи.

Зміст першого курсу з релігієзнавства в середній обов'язковій школі Іспанії містить: різноманітність вірувань, світові релігії, перші релігійні прояви, анімістичне мислення і виживання, міфи і пояснення реальності, політеїзм, життя після смерті.

Монотеїстичні релігії включають: Іудаїзм, народ Ізраїлю і єврейської релігії, біблію та інші священні книги, ритуали в житті Єврейського народу, календар і свята, релігійні символи, сучасний іудаїзм.

Християнство: фігура Ісуса, догми і переконання, Старий і Новий Завіт, церква, ритуали в житті християнського народу, священні місця і релігійні символи, календар і свята, еволюція у часі, а саме: православ'я, католицизм і протестанство, християнство сьогодні.

Іслам: фігура Мухаммеда, Коран, ісламське право, календар і свята, священні місця, поширення і розвиток ісламу, Іслам в сучасному світі.

Східні релігії, а саме: індуїзм і буддизм, відношення до релігії (релігійні люди, атеїсти, люди – агностики), вплив релігії в художніх проявах і в повсякденному житті.

Релігії і суспільство, що включає: вплив на соціальну організацію, звичаї і соціальні ритуали; релігії і політична влада, теократичні держави і миряни, напруженість і конфлікти релігійної віри, релігії та науково-філософські думки, відмінності в інтерпретації світу, релігійне розмаїття, а саме: релігія нових релігійних рухів і древньорелігійні переконання, терпимість і критичне судження, релігія і права людини, життєва релігія під впливом іспанської Конституції [2].

Таким чином можна зробити висновок, що іспанська освіта прагне до навчання та виховання громадян релігійного характеру, що дозволить їм досягнути наступних цілей:

1) здійснювати демократичні громадянські права у глобальній перспективі і надбати відповідальну громадянську свідомість під натхненням цінностей Конституції Іспанії;

2) зміцнювати соціальну і персональну зрілість, що дозволить учням діяти у належній та відповідальній формі і розвивати у них дух критики; передбачати і мирно вирішувати соціальні, сімейні та особисті конфлікти; вміти правильно приймати рішення;

3) сприяти ефективній рівноправності у правах та можливостях між жінками та чоловіками, аналізувати і критично оцінювати існуючі та втілювати у життя реальні рівноправності, сприяючи знищенню дискримінації у відношеннях;

4) зміцнювати навички навчання дисципліни, як необхідних умов для ефективного використання професійного навчання і як засобу особистого розвитку;

5) знати та критично оцінювати реалії сучасного світу, попередні історичні події і основні фактори його розвитку; приймати участь у розвитку та поліпшенні соціального оточення;

6) знати і оцінювати у критичній формі внесок науки і технологій у зміни умов життя, а також зміцнювати повагу та відношення до оточуючого середовища;

7) розвивати духовні відчуття, естетичні критерії, як джерела культурного збагачення і освіти;

8) зміцнювати діяльність, спрямовану на повагу та попередження у сфері безпеки життєдіяльності;

9) розвивати здібність пізнати самого себе для роботи у колективі і для аналізу у критичній формі існуючих нерівноправностей між чоловіками і жінками;

10) знати, оцінювати і поважати природну, культурну та історичну спадщину Іспанії, її зміцнення, збереження та покращення [3].

Література:

1. Giroux, H. A. *Cultura, política y práctica educativa* / Henry A. Giroux ; [traducción, Hugo Riu]. – Barcelona : Graó, 2001. – 141 p. – (Biblioteca de aula).

2. *Alumnos con necesidades educativas especiales y adaptaciones curriculares* / [autores Rosa Blanco Guijarro et al.]. – Madrid : MEC, 1994. – 207 p.

3. *Diseño de Diversificación Curricular en el Bachillerato* / M. D. Muzas [y otros]. – Madrid : Narcea, 1995. – 198 p.

Мартинюк Я. М.

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ВОЛИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Специфіка територіального самоврядування Волинського воєводства міжвоєнного періоду (1921-1939 рр.) була зумовлена тією обставиною, що більшість населення краю становили національні меншини польської держави. В містах це були євреї, а на селі – українці. Отже, перед урядом Другої Речіпосполитої відразу поставало питання про забезпечення польських національних інтересів. З огляду на те, що державна адміністрація не була зацікавлена у створенні для так званих східних кресів виняткового права, вона знаходила інші можливості для забезпечення контролю держави за діяльністю самоуправ. При цьому втрачалась необхідна рівновага між їхніми адміністративними та самоврядними функціями. Це було не на користь як місцевого населення, так і самої польської влади та утруднювало інституціям самоуправління ефективно виконувати їхні завдання.

У повітах Волинського воєводства міжвоєнного періоду функції самоуправ здійснювали повітові союзи самоврядування [1, с.377]. До них автоматично зараховувались члени сільських та міських гмін, котрі знаходились на території цього повіту. Вони мали право брати участь у повітових виборах та роботі органів самоуправління, користувались, у випадку потреби, допомогою та опікою союзу. Союзи здійснювали нагляд за станом доріг, мостів; проводили осушення ґрунтів та охороняли орні землі від повені. Вони також були зобов'язані підтримувати місцеву торгівлю, ремесла, промисли, кооперацію [1, с.378]. Значну увагу ці самоуправи приділяли підвищенню рівня медичного обслуговування населення і покращанню санітарного стану повіту.

Підтримка освіти також була одним із завдань, покладених державною владою

на повітові союзи самоврядування. Це – будівництво початкових шкіл, фінансова допомога приватним школам, організація дошкільного виховання, утримання народних будинків, бібліотек, музеїв та видавництв. Працівники самоуправ повинні були піклуватись про підвищення культурного рівня населення повіту і навіть боротись з пияцтвом [1, с.378]. Окрім вищеназваних, до компетенції союзів самоврядування належали: опіка над сиротами, хворими та інвалідами; боротьба з безробіттям, шляхом організації громадських робіт; правова допомога населенню, організація бюро юридичних порад; створення спеціальних інституцій для боротьби зі стихійним лихом та пожежами. Отже обсяг діяльності повітових союзів самоврядування, задекларований законодавством Другої Речіпосполитої, був досить великим і охоплював майже всі сторони економічного, соціального, громадського і культурного життя кожного повіту.

Повітовий союз самоврядування складався з повітового сеймику та його виконавчого відділу. Членами сеймику були спеціально обрані радники і члени повітового відділу. Радники обирались на три роки і втрачали свій мандат у випадку добровільної відмови, вступу у правові стосунки з повітовим союзом як підприємець чи орендар, неявки без поважних причин на три засідання сеймику. Якщо радник втрачав свій мандат, його місце займав заступник з того ж списку кандидатів. Радники та голова сеймику не отримували постійної заробітної плати. Законодавством передбачалось лише виділення коштів на службові відрядження.

«Повітовий сеймик, – говорить в документі, – є представником повітового союзу самоврядування. У справах, які належать до сфери діяльності останніх, сеймики є законодавчим і контролюючим органом» [1, с.379]. Їх розпорядження на місцевому рівні мали силу закону, проте, вимагали затвердження державною адміністрацією. Керівниками повітових сеймиків були старости [2, с.12]. Більшість контролюючих функцій належали саме цим урядовцям. Вони звільняли з посад працівників повітових самоуправ, у тому числі й війтів, мали право на скасування результатів виборів в органи самоврядування, здійснювали контроль за бюджетом самоуправ усіх рівнів. Староста міг застосовувати щодо лавників, війта і його заступника, а також солтиса та його заступника дисциплінарні покарання. Отже, на рівні повіту староста виконував функції як представника державної адміністрації, так і керівника повітового самоврядування, тобто в одній особі відбувалось об'єднання представників двох різних інституцій. Це перетворювало інститут самоврядування на один із головних виконавців завдань державної влади [3, с.15].

Староста принаймні тричі на рік скликав періодичні засідання повітового сеймику, та надзвичайні – у випадку необхідності чи на вимогу повітового відділу і четвертої частини членів сеймику [1, с.380]. Для правомочності засідання повітового сеймику необхідною була присутність половини загальної кількості його членів. Порядок денний засідання складав староста, враховуючи пропозиції повітового відділу. Староста не міг відхилити запропоновані відділом пункти порядку денного, якщо вони знаходились у межах компетенції сеймику. На одному із своїх засідань сеймик обирав повітовий відділ, який складався із голови і 2-3 членів. Кандидат на посаду голови повинен був мати не менше 30-ти років і принаймні середню освіту, а також володіти польською мовою [1; 381]. Члени повітового відділу обирались на три роки і протягом цього періоду отримували постійну платню, розмір якої визначав сеймик напередодні виборів. Новообрані голови та члени повітових відділів, як і всі керівники самоуправ різного рівня, затверджувались адміністрацією. Повітовий

відділ відповідав за підготовку проектів рішень, обговорюваних сеймиком питань, стежив за виконанням його розпоряджень, а також здійснював іншу діяльність, доручену йому чинним законодавством Речіпосполитої.

Голова повітового відділу був його керівником та представником. У випадку необхідності він самостійно вирішував усі справи, що належали до сфери діяльності відділу, затвердивши, однак, свої рішення на найближчому його засіданні. Голова міг доручити виконання окремих справ, що знаходились у межах його компетенції, своєму заступнику чи іншим членам відділу. Розподіл обов'язків між останніми визначав спеціальний статут. Голова повітового відділу скликав збори та керував ними.

Після остаточного оформлення Волинського воеводства як складової частини Другої Речіпосполитої, в новоствореному воеводському управлінні почав функціонувати окремий відділ самоврядування. Відділ у свою чергу поділявся на підвідділи міського, повітового, гмінного самоврядувань [3, с.20]. Відділ здійснював нагляд за повітовим самоврядуванням, організовував вибори до сеймиків та повітових союзів самоврядування, затверджував статuti, які регулювали їх діяльність, а також приймав рішення про їх розпуск. Цій інституції також належало право вирішення (в останній інстанції) дисциплінарних справ.

Загальний державний нагляд за повітовим самоврядуванням здійснював міністр внутрішніх справ Другої Речіпосполитої [4, с.87]. Він мав право розпускати сеймики та повітові відділи, а також затверджувати ті ухвали органів самоврядування, що стосувались їхніх статутів, засобів сполучення, встановлення самостійних податків та їх заміни, набування чи позбавлення самоуправами нерухомості.

Однак, незважаючи на досить широку компетенцію міністра внутрішніх справ стосовно повітового самоврядування, у першій інстанції право нагляду за діяльністю повітових союзів належало воеводам. Це передбачало право оголошення недійсними тих ухвал органів повітового самоврядування, котрі були прийняті на неправомочних засіданнях самоуправ, перевищували їх компетенцію або суперечили чинному законодавству Другої Речіпосполитої. Окрім того, воевода затверджував бюджети союзів самоврядування та призначав чергові вибори до повітових сеймиків. Отже, посередництво воевод було законодавчо закріплено навіть у тих справах, остаточне рішення в яких належало міністру внутрішніх справ. Воеводства стали перехідними інституціями, через які проходила кожна справа, котра вимагала затвердження державної адміністрації.

Воеводи намагались не допустити політизації органів самоврядування. Роль гаранта їхньої аполітичності повинна була відіграти воеводська рада, створена на основі розпорядження Президента Другої Речіпосполитої від 10 січня 1928 р. [5, с.6]. До її складу входили представники повітових сеймиків і так званих виділених міст. У засіданнях брали участь воевода, керівники відділів воеводського управління та інших державних установ. Головними завданнями ради були керівництво інвестиційною політикою держави на території краю, розробка планів діяльності воеводства, а також контроль за функціонуванням органів самоврядування з правом затвердження їх бюджетів. Отже, ця інституція покликана була злити державну адміністрацію й самоуправління в єдиний організм, керований воеводою.

Аналіз процесу законодавчого та організаційного становлення самоврядування на Волині у міжвоєнний період дає змогу твердити, що інститут самоуправління як на цьому терені, так і в цілому в Другій Речіпосполитій мав своєрідний характер.

Згідно із законодавством, обсяг його діяльності був надзвичайно великим. Самоуправи з метою забезпечення найнеобхідніших потреб населення краю були покликані виконувати широке коло завдань. При цьому, як виборні інституції вони зобов'язані були враховувати громадську думку. З іншого боку, ціла низка законів, приписів, розпоряджень державної адміністрації обмежували незалежність самоуправ, ставили їх в залежність від урядової політики Польщі. Подібна двоякість самоуправління була причиною того, що досить важко було знайти рівновагу між цими двома його особливостями. Надання самоуправами переваги громадським інтересам часто суперечило інтересам державної адміністрації; а надмірний вплив останньої призводив до розходження з інтересами населення.

Література:

1. Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich. – 1920. – № 46. – Poz. 138. – 1145 s.
2. Dziennik Urzędowy Województwa Wołyńskiego. – 1921. – № 3. – 678 s.
3. Dziennik Urzędowy Województwa Wołyńskiego. – 1921. – № 1. – 556 s.
4. Wakar W. Zagadnienia samorządu w Rzeczypospolitej odzyskanej / W. Wakar. – Warszawa, 1924. – 165 s.
5. Державний архів Волинської області (ДАВО). – Ф.46. – Оп.9-а. – Спр.349-а.

Микитюк Т. М.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ НАРОДНОГО ТАНЦЮ В ЕТНОГРАФІЧНИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

З проголошенням незалежності України підвищилась увага до культурної спадщини наших пращурів, як основи для розвитку національної свідомості українського народу. Українці протягом багатьох століть творили самобутню культуру, у якій знайшли відображення всі аспекти багатогранного життя народу.

Нині можна назвати багато науковців-етнологів, дослідників-мистецтвознавців, хореографів, які у своїх працях порушували окремі аспекти питання походження та утворення локальних варіантів народного танцю українців, або ж подавали деякі зразки танцювальної культури народу. Серед них варто згадати таких дослідників як Богдан Стасько [9], Василь Верховинець [2], Тетяна Ткаченко [11], Андрій Гуменюк [4; 5], Кім Василенко [1], Олекса Степовий [10], Олег Голдрич [3], Олексій Дей [6], Анатолій Коротков [7] та інші. Проте предметом їх досліджень є, в основному, хореографічні особливості феномену українського народного танцю, а соціокультурні впливи на формування локальних варіантів народного танцю, залишились поза їх увагою.

Танець займає особливе місце у процесі формування духовного світу людини, культури у найширшому розумінні. У народних танцях можна розгледіти увесь процес формування конкретної етнічної спільноти.

Процес становлення і розвиток української етнічної хореографії відображають танці, створені народом у той чи інший історичний період. Сьогодні ж нам відомі українські танці лише завдяки великим зусиллям фольклористів та етнографів і є зовсім свіжим матеріалом для проведення нових досліджень науковцями, зокрема, істориками та етнографами.

Український народний танець, як і інші види фольклору, розвивається впродовж всієї історії нашого народу. Саме у танці знайшли відображення радість

творчої праці, героїка боротьби, завзяття, м'який гумор та інші риси притаманні українському народному характерові [7; с. 14].

Видатний український фольклорист, етнограф і хореограф В. Верховинець у книзі “Теорія українського народного танцю» зазначав, що українське хореографічне мистецтво має вивчати народні танці, які ...наповнюють душу естетичним задоволенням, мають свою особливу мову, яка завжди свіжа, нова і мила”. Така “особлива мова” танцю безперечно мала свою історію формування, що не могло не позначитися на її локальних варіантах у різних куточках України.

Етнічна територія України ніколи не була абсолютно гомогенним в етнокультурному відношенні утворенням. Під впливом різних факторів постійно поглиблювався процес її районування, що супроводжувався дедалі виразнішим окресленням окремих регіонів [8; с. 500-501]. А це не могло не позначитись на виявах духовної культури народу в різних етнографічних регіонах.

Етнографічні групи українців протягом багатьох поколінь, зберігаючи основні риси побуту й культури, створювали, відбирали й удосконалювали танці, які відповідали їх естетичним уподобанням та духовним потребам.

Стилістичні особливості того чи іншого регіону формуються залежно від характеру праці, побутових умов, у яких живуть люди певного регіону, суспільно-економічних та культурних взаємозв'язків із сусідніми регіонами [8; с. 502-503]. На формування таких особливостей українського народного танцювального мистецтва помітно впливає географічний фактор. Сьогодні, за даним критерієм виділяють п'ять районів народного танцю України, кожен із яких має свої особливості у стилістиці народного танцю [3; с. 39].

До першого локального району, танці якого становлять основу української народної хореографії, відносяться Полтавська, Київська, Черкаська, Кіровоградська, Дніпропетровська, Чернігівська, Сумська області, західна частина Харківської, північно-східна частина Житомирської та східні райони Вінницької областей. У цьому районі побутують всі жанри українських народних танців. Вони відображають найхарактерніші риси хореографічного мистецтва України. Танцювальні рухи відзначаються пластичною округлістю; неабияку роль відіграє використання окремих елементів танцювального реквізиту, народних музичних інструментів, шаблі, бунчуки, тощо [3; с. 40].

Другий локальний район, який відрізняється своєрідними стилістичними особливостями танців, включає Закарпатську, Чернівецьку, Івано-Франківську, південну частину Львівської, Тернопільської та Хмельницької областей. Рельєф району в основному гористий, у зв'язку з чим побут людей, умови і характер їх праці відрізняються від життя у центральній частині. Усе це відповідним чином відбилось і на танцювальному мистецтві. Танці вирізняються різкою зміною положень ніг, рук, корпусу, голови, що надає їм характерної своєрідності. Під час танцю вживаються вигуки, речення, іноді діалоги [3; с. 41]. Стилістичну різницю між танцями першого та другого локальних районів можна легко помітити, порівнявши, наприклад, сюжетні танці – “Шевчик” з “Опришками”, або побутові “Гопак” з “Коломийкою”. З танцювального реквізиту використовується дуже рідко, і найчастіше – це топірець. У цьому регіоні спостерігається помітний вплив угорського, словацького, молдавського і, особливо, румунського танцювального фольклору [2; с. 37].

До третього локального району входять: Волинська, Рівненська області,

північна частина Львівської та більша частина Житомирської областей. Тут побутують характерні танці, які властиві хореографії лише цього району зокрема “Крутях” і “Волинянка”. Характерною ознакою є більш м’які і пластичні рухи. Однак, у стилістичному аспекті танці у цьому районі більш строкаті, адже вони наближаються за характером до танців центрального району, увібравши в себе ознаки танців другого локального району і зазнають значних впливів польського та білоруського хореографічного мистецтва. Найяскравішим проявом польських мотивів в українській хореографії є танець “Сокальський козак” [3; с. 42].

У четвертому локальному районі, побутують звичні для першого локального району гопаки, козачки, для другого локального району – коломийки, але зустрічаються й російські танці, зокрема “Камаринська” і “Бариня”. До цього району належать території Тернопільської, Хмельницької, Вінницької, Одеської та Миколаївської областей [8; с. 500-501].

Особливості хореографії п’ятого локального району зумовлені зосередженням на цій території великої кількості різних національностей: татари, українці, росіяни, які переважають, а також болгари, вірмени, грузини, казахи, тощо. Національний склад позначився на стилістичних особливостях танцювального мистецтва, оскільки у хореографію українських народних танців було впроваджено елементи хореографічного мистецтва інших народів [3; с. 43]. Велике значення для формування стилістичних особливостей мали російські танці. Зустрічаються російські дробушки, присядки, форма переплясу. До локального району відноситься Крим, Донецьку, Луганську області, східні райони Харківської та Запорізької областей [2; с. 38].

Вивчення зібраного музичного та хореографічного матеріалу дало можливість визначити три основні жанри українських народних танців. Один з найдавніших видів народного танцювального мистецтва є хороводи. Їх виконання пов’язувалося з обрядовими діями. На сьогоднішній день хороводи втратили своє обрядове значення, але встигли міцно затвердитись в репертуарах професійних і самодіяльних виконавських колективів, насамперед дитячих [5; с. 9]. Хороводи є первісною формою народного танцювального мистецтва. Сьогодні відомі такі хороводи як “Перепілка”, “Мак”, “Просо”, тощо [3; с. 38].

Основою української хореографії є побутові танці, які беруть свій початок ще у хороводах. Тут відображаються істотні риси характеру українського хореографічного мистецтва України. Побутові танці у свою чергу поділяють на три великі групи. Перша група включає в себе метелиці, гопаки, козачки, друга – коломийки, гуцулки, верховини, третя – польки та кадрили [5; с. 16-17].

Конкретні явища навколишнього життя і природи відображаються у сюжетних танцях, які є окремим жанром танцювального мистецтва. Сюжетні танці на сьогоднішній день є найдосконалішим жанром української народної хореографії та водночас найрізноманітнішим [5; с. 24-27].

Отже, українське хореографічне мистецтво – надзвичайно потужна складова культурного розвитку України. Взаємопроникнення культур, що відбувалося впродовж усього часу формування української народної хореографії, проявляється у багатогранності видів вітчизняного танцю. Кожен регіон має свої особливості фольклору, які були зумовлені у різні періоди різними соціокультурними впливами. На сьогодні проблема є малодослідженою та потребує більшої уваги з боку етнографів та істориків.

Література:

1. Василенко К. Е. Украинский народный танец / К.Е. Василенко. – Москва: Искусство, 1981. – 160 с.
2. Верховинець В. Теорія українського народного танцю / В. Верховинець – Київ: Музична Україна, 1990. – 149 с.
3. Голдріч О. С. Хореографія : посібник з основ хореографічного мистецтва та композиції танцю / О. С. Голдріч. – Вид. 2-ге, доп. – Львів : Сполом, 2006. – 172 с.
4. Гуменюк А. Народне хореографічне мистецтво / А. Гуменюк. – Київ: АН УРСР, 1963. – 234 с.
5. Гуменюк А. І. Українські народні танці / А. І. Гуменюк, ред. П. П. Вірський. – Київ: Наукова думка, 1969. – 615 с.
6. Дей О. І. Сторінки з історії української фольклористики / О. І. Дей. – Київ: Наукова думка, 1975. – 272 с.
7. Коротков А.Є. Все про танець. Довідник / А.Є. Коротков, А.П. Тараканова. – Кіровоград: ТЦ Облкомплексу (школа мистецтв), 2005. – 90 с.
8. Савчук Б. Українська етнологія / Б. Савчук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. – 559 с.
9. Стасько Б. В. Роман Герасимчук та його автентичні танці гуцульські (західні етнографічні регіони) / Б. В. Стасько, Н. І. Марусик. – Івано-Франківськ: ПНУ ім. В. Стефаника, 2010. – 283 с.
10. Степовий О. Українські народні танці: етнографічний нарис / О. Степовий; фото Б. Солук. – Аугсбург: 1946. – 31 с.: іл.
11. Ткаченко Т.С. Народний танець / Т.С. Ткаченко. Москва: Искусство, 1954. – 680 с.

Моздир В. В.

НАРОДНІ УЯВЛЕННЯ ПРО САМОВБИВЦЬ ТА УПИРИВ У ПОДІЛЬСЬКОМУ ЕТНОРЕГІОНІ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

Сьогодні зростає об'єктивна необхідність осмислити наше історичне минуле, однією із важливих сфер якого є культура Подільського краю, яка протягом кінця ХVІІІ – у 40-х рр. ХІХ ст. зазнала значних змін у зв'язку із включення Правобережної України до складу Російської імперії. Повною мірою це стосується історії світоглядних уявлень нашого народу, які викликають чималий інтерес у наукових колах, особливо народні погляди на надприродних персонажів української демонології, які, між тим, були яскраво представлені у Подільському етнорегіоні.

На жаль, до цього часу, запропонована тема поки що не стала предметом всебічного комплексного висвітлення у вітчизняній науковій літературі, хоча чимало аспектів знайшли певне відображення в розвідках дослідників і краєзнавців. Серед них можна виділити праці відомих поділлезнавців О. Левицького [1], М. Сіماشкевича [2] та інших.

Непересічним явищем в науково-культурному житті Поділля залишається доробок Ю. Сіцінського, який з 1892 р. тривалий час був редактором «Подольских епархиальных ведомостей» [3], де були надруковані безцінні джерела про звичаї, традиції, обряди, які побутували у середовищі подолян.

Характерною особливістю української демонології (вчення про злих духів) є те, що із запровадженням християнства і офіційною заборонаю культу поганства, імена вищих богів зникли з ужитку. Нижча ж мітологія (казкослів'я, перекази)

виявилась набагато стійкішою і дожила майже до кінця XIX ст. Сакральні знання про нижчих істот зародились набагато раніше, ніж про вищих богів [4, с. 494]. Язичницькі корені надовго (затято) вкоренились в колективній свідомості людей [5, с. 20].

Жителі Поділля надовго залишались з своїми своєрідними світобаченнями, віруваннями, забобонами, марновірствами, з тими правилами і звичаями, які перейшли до них з древності від предків [2, с. 141]. Народ вірно і переважно таємно зберігав ті традиції, з якими тісно зріднився ще у древності. Тому християнські істини іноді «одягалися» у вже готову заготовку, форму, що зберігались як святиня з часів язичницької епохи [2, с. 143]. Так, наприклад, місце Перуна зайняв святий Ілля [4, с. 495].

Своєрідне бачення у подолян було на самовбивство, яке донині, як свідоме закінчення життя, невідоме в світі тварин і складає сумну прерогативу людини. Первісне суспільство також нічого не знало про самогубство. Особливо поширеним це явище стало на зламі епох у Стародавньому Римі, при переході від республіки до імперії. В середні віки, коли в Європі запанувало християнство, схильність до самовбивств різко зменшилась [1, с. 1]. Християнство вперше внесло в світ поняття про це явище, як велике гріховне діяння [1, с. 6]. І засуджувало будь-які його прояви, оскільки Бог наділив кожного з нас великим даром життя. А прожити життя це – подвиг [1, с. 7].

На зламі XVIII-XIX ст. суїцид поширювався прямопропорційно розвитку культури [1, с. 2]. Розумово розвинута людина, більше страждає від різного роду недосконалостей оточуючого її життя. І тому, їй важче миритися з цим, ніж людині малорозвиненій [1, с. 4]. Невід'ємним супутником прогресу наукової думки і розвитку культури, наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст., була сумна статистика збільшення кількості людей, які вирішили звести рахунки з власним життям.

У першій половині XIX ст. для населення Подільського краю самовбивства були не рідкістю, які, до речі, кваліфікувались як злочин, відносились до кримінальних діянь. Подоляни недолюбливали самовбивць, хоча, варто відзначити, відсоток самогубців тут був надзвичайно високий, у порівнянні з іншими губерніями Російської імперії [6, с. 77].

Загалом мерців поділяли на звичайних і «заложних» [8, с. 111]. «Заложні» мерці були антисоціальними елементами [1, с. 12]. Термін «заложні мерці» походить від слова «закладати». Мається на увазі той особливий спосіб поховання подібних мерців, що практикувався в руській давнині [7, с. 82-83]. В дохристиянській Русі існував звичай: самогубців і тих, хто помер передчасною смертю, взагалі, не хоронити [1, с. 12]. Українське прокляття: «щоб тобі ворони кракали», веде свої корені з давніх часів, коли тіла непохованих людей, особливо вішалників, залишали воронам [13, с. 14]. Таким чином, вішалників, тих, хто наклав на себе руки, потопельників, замерзлих у дорозі, нагло померлих, загиблих в бою, не ховали в землі звичайним способом, а залишали зверху. Церква боролася проти цього звичаю, засуджуючи тих, хто вигрібав похованих «заложних» мерців [7, с. 82-83]. Тому з часом, цей звичай певною мірою послабшав, але повністю зник лише у XIX ст. [1, с. 13].

Що стосується Правобережної України, то тут здавна відчувались західноєвропейські суперечливі впливи супроти самовбивць [1, с. 12]. З часом, на

Поділлі поширились європейські віяння, за якими у самовбивць відбиралось майно, а труп прив'язувався до кінського хвоста і волочився вулицями. Це були, так звані «ослячі похорони». Такі події набули поширення у містах, які мали магдебурзьке право [1, с. 13].

Тобто у подолян виробився суворий погляд на самовбивць, і визнавалась необхідність виключити обряд поховання самовбивць. Навіть найгірший злочинець не користувався таким презирством, як людина, яка сама покінчила із своїм життям [1, с. 14].

У Святому Письмі немає прямих вказівок, яка ж доля очікує самовбивць у загробному житті, тому церква ніби відсторонює себе від суду над ними, передаючи їх майбутню долю суду Божому. Ця думка і лежить в основі церковної заборони – хоронити самогубців по християнському обряду і здійснювати поминки [1, с. 9]. Бог не кличе таких покійників до себе, місця їм ні в пеклі, ні в раю немає. Вони приречені блукати, як безпритульні [7, с. 83]. Церква забороняла таких покійників хоронити на церковних кладовищах. Заборони приносити за душу самовбивці церковні молитви, привели до встановлення звичаю ховати самовбивць не на загальному кладовищі, а окремо. Цей звичай прийшов разом з християнством на Русь [1, с. 8]. Тож для самовбивць не було місця на цвинтарі. Їх закопували на перехресті, без молитви і хреста, як «падро» [1, с. 14]. Іноді таких небіжчиків ховали на узліссі, біля полів. Промада не хотіла і боялася ховати їх у селі чи у місті, вважаючи, що вони – нечиста сила [8, с. 112]. Душа самогубця – пропаща і зачислялась до злих духів [1, с. 15].

Якщо, раптом, по наполяганню влади, якийсь з таких покійників був похоронений на кладовищі, то обурені жителі, при першому же випадку засухи, епідемії [1, с. 14] або іншого суспільного лиха, викопували могилу самовбивці і глумилися над його останками. На Поділлі вішалників закопували на кордоні полів, вкладали в рот залізний цвях з борони і пробивали груди осиковим кілком. Подібні звичаї були і в Англії, аж до 1824 року, коли їх остаточно заборонили [1, с. 15]. У будинку, де відбувалось самогубство, ніхто не жив. А якщо хтось із сміливців і поселявся, то тільки після освячення будівлі священником [1, с. 14].

Існує чимало оповідань про «мерців-оперів» (упирів) [4, с. 495]. На Волині і на Поділлі було вірування, що всякий самовбивця, після смерті, стає упирем. Його дух пронизується ненавистю до живих людей. Ночами він виходить з могили і приносить шкоду. Упирі вважались причиною різних бід. Мор, засуха, епідемії приписувались упирям-самовбивцям [1, с. 15]. Слов'яни теж інкримінували упирям здатність блокувати дощові хмари, викликаючи засуху, і як наслідок голод. Упирі також могли накликаати бурю, падіж худоби і різні хвороби. Тому цих істот гарячково побоювалися [9, с. 572]. І щоб не дати можливості упирям чинити зло, народ розкопував їхні могили і пробивав трупи осиковим кілком, а в деяких місцях пробивали голову, поза вухами, двома зубцями з борони [1, с. 15]. Тож ми бачимо певну близькість між мерцями-самовбивцями і упирями.

Народне уявлення про істот-упирів крайне сплутане. В одних баченнях це – трупи чаклунів, відьом, проклятих батьками чи відлучених церквою, в яких вселявся чорт, за іншими – упирі вважались дітьми чорта або вовкулаки з відьмою [10, с. 13].

Упирі – злобні мерці, які лежать в своїх могилах і не розкладаються. Вночі вони покидають своє лігво і бродять по світу, залазять на могильні хрести, лякають

подорожніх, влізають у будинки і охоче висмоктують кров із живих людей, особливо з малих дітей. Незабаром, укушені упирем, помирали від ослаблення організму [10, с. 15]. Час від часу, упирі відвідують своїх жінок чи наречених, а також стережуть скарби [7, с. 83].

Тим часом, на сусідній Волині, рахували, що дев'ята дитина в сім'ї – упир, тобто кількість дітей, яких могла народити жінка, певним чином регламентувалась, не повинна була виходити за це число [8, с. 28].

Чин поховання померлих, як відомо, закінчується обрядом хрестоподібного метання землі на опущений у яму гріб, при цьому священик говорив: «Господня земля, и исполнение ея, вселенная и вся живущий на ней» (Псал. 23, 1). Так як обряд цей кінцевий, який завершав собою поховання, то він і отримав у простого люду назву «печатання». Мало того, за переконанням простого народу, обряд цей був самий важливий. Чому? Тільки, якщо він проводився, то померлий дійсно віддавався землі. І як вважалась, покійник буде спокійно лежати в могилі. Якщо ж обряд не проводився, то мрець не буде мирно лежати в домовині, а «буде ходити», порушуючи нічний спокій жителів і буде дошкуляти своїй сім'ї [11, с. 637].

Гортаючи сторінки «Подольских епархиальных ведомостей», неможливо не пригадати про публікацію, яка вийшла друком у перший рік заснування часопису у 1862 р. під назвою: «Замечательный случай суеверия жителей м. Ярмолинецъ во второй половине прошедшаго столетия», де описується настільки резонансний випадок, що його просто неможливо обійти стороною [12, с. 553-556].

Події розгорталися у Ярмолинцях Подільської губернії у середині XVIII століття, в 1770 р. Захожого іноземця з Туреччини Іосифа Мароніта, під час чуми спалили. Треба сказати, що до упирів не рідко зачисляли людей, які мали якісь вади із здоров'ям або чимось виділялись, наприклад: знахарі, каліки [10, с. 16].

Під час епідемії, яка поширювалась повітряно-крапельним шляхом, місцеві жителі, будучи переконаними, що пошесть розповсюджується через чародійство чужинця, який, між тим, був добре знайомий із знахарською справою. І хоч епоха «полювання на відьом» давно скінчилась, та все ж напруга серед місцевих жителів зростає настільки, що просто вибухнула з неконтрольованою люттю. Врешті-решт, змовившись між собою, як в давнину, неначе варвари, ярмолинчани спалили Мароніта на відкритому вогнищі, за межами містечка. Певна річ, пізніше у епархіальному віснику церква засуджувала цей вчинок, та попри те, після кривавого ритуалу обивателів містечка, епідемія припинила поширюватись [12, с. 553-556]. Як ми бачимо, для звинувачень достатньо було того факту, що чоловік цей був іноземцем, займався лікуванням, тому привертав до себе чималу підозрілість мас. І без суду та слідства був визнаний винним, заживо спалений на вогнищі [10, с. 16].

Таким чином, давні язичницькі вірування у надприродних істот тісно засіли у світобаченні подолян і вважались цілковито реальними фактами, навіть на початку XIX ст. Народне уявлення про цих істот крайне сплутане, тому, як ми можемо помітити, – конкретики не було, це вкотре доводить безпідставність страхів і марновірство людей. Так звані «заложні» мерці, що гинули не своєю смертю, були антисоціальними елементами, до них не було співчуття, а скоріше їх нагла смерть викликала гнів у громади. З включенням Поділля до складу Росії, погляд на самовбивства частково трансформувався, зокрема самовбивство починає вважатись винним карним діянням. Але в цілому в краї здавна було різко негативне ставлення до мертвяків-самовбивців, мабуть, набагато гірше ніж у інших регіонах

України. Разом з тим, помічаємо своєрідну тотожність мітологічних поглядів не лише у подолян, але і в усіх українців, як зрештою, і у східних слов'ян, і навіть деяких народів Західної Європи.

Дана робота виконується в контексті дисертаційного дослідження: «Етнокультурні трансформації в Подільській губернії наприкінці XVIII – 40-х роках XIX століття». В подальшому автор планує продовжувати дослідження у цьому напрямку.

Література:

1. Левицкий О.И. Старинныя воззрения на самоубийство и отголосок их в народных обычаях Южной-Руси. / О.И. Левицкий. – Киев: Типография Г.Т. Корчак-Новицкаго, Михайловская ул., д. № 4, 1892. – С. 1, 2, 4, 6, 7-9, 12- 15.
2. Симашкевич М. Историко-географический и этнографический очерк Подолии. Вып. 2 (Из Подольских Епархиальных Ведомостей) / М. Симашкевич. – Каменец-Подольский: Типография Д. Крайза, 1876. – С. 141, 143.
3. Указатель «Подольских епархиальных ведомостей». 1862-1905 гг.: (За все время издания их). - Каменец-Подольск: тип. Св.-Троиц. Братства, 1907. - VIII, 1088 с.
4. Демонологія // Енциклопедія українознавства: Словникова частина. У 10 т. / Ред. В. Кубійович; Наукове товариство ім. Т. Шевченка – Париж; Нью-Йорк: Молоде Життя, 1970. – Т.2. – С. 494-495.
5. Гандзюк Сергій. Отроків. До кращого життя / Сергій Гандзюк. – Дрогобич: видавнича фірма «Відродження», 2008. – С. 20.
6. Военно-статистическое обозрение Российской империи. Издаваемое по Высочайшему повелению при 1-м отделении Департамента Генерального Штаба. Том X. Часть 2. Подольская губерния. – Санкт-Петербург: В Типографии Департамента Генерального Штаба, 1849. – С. 77.
7. Білий В. До звичаю кидати гілки на могили „заложних“ мерців / Володимир Білий // Етнографічний вісник. Кн. 3. – Київ, 1926. – С. 82-83.
8. Черв'як Корній. Весілля мерців. Спроба соціологічно пояснити обряди ініціації / К. Черв'як – Харків: «Пролетарій», 1930. – С. 28, 111, 112.
9. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов. В трех томах. Т. III. / Изд. К. Солдатенкова. – Москва: Типография Грачева и Комп. у Пречистенски ворот, д. Шиваловой, 1869. – С. 572.
10. Седлецкий А. Колдовство в Юго-Западной Руси в XVIII ст. Изд. Редакции «Киевской Старины» / Арсений Седлецкий. – Киев: Типография А. Давиденко, аренд. Л. Штамон, Мало-Житом. ул., д. № 4-й, 1886. – С. 13, 15-16.
11. Отак называемомъ «печатании» покойников // Подольские Епархиальные Ведомости. – 1897. – № 25. – С. 637.
12. Квятковский М. Замечательный случай суеверия жителей м. Ярмолинец во второй половине прошедшего столетия / Михаил Квятковский // Подольские Епархиальные Ведомости. – 1862. – № . – С.553-556.
13. Сунцов Н. О. Пожелания и проклятия (преимущественно Малорусския) / Н. Сунцов. – Харьков: Типография Правления. Петровские пер., д. №17, 1896. – С. 14.

МОВНЕ ПИТАННЯ У КОРОЛІВСТВІ НІДЕРЛАНДІВ

У сучасній Європі багато уваги приділяється мовно-культурним правам етнічних меншин. Останні роки Україна з її поліетнічним населенням та прагненням стати частиною об'єднаної Європи теж робить певні кроки в цьому напрямку, тож аналіз та адаптація до вітчизняної реальності досвіду політики мультикультуралізму та мультілінгвізму зарубіжних країн з розвинутою демократією стають все більш актуальними.

У монографії «Мовна політика деяких зарубіжних держав» О. Куць пише, що «тривалий час мовно-культурна політика національних держав була спрямована передусім на захист прав титульної нації, забезпечуючи правову підтримку її мови як єдиної державної і створення на її основі гомогенного мовно-культурного простору, необхідного для забезпечення цілісності держави» [1, с. 195]. Ситуація змінилася: сьогодні все більшого значення набирає захист регіональних мов. На думку українського дослідника О. Куця, «ознайомлення з мовною ситуацією й мовною політикою деяких країн світу дає можливість усвідомити складність проблем, пов'язаних із утвердженням державної мови в Україні» [1, с. 195].

Метою цього дослідження було проаналізувати мовну політику Королівства Нідерландів щодо мов меншин, що проживають на його території. Щоб виявити актуальність мовного питання, було проаналізовано програмні документи політичних партій, тому що партія як соціально-політичний інститут представляє інтереси певних соціальних (у тому числі і мовних) груп, тобто якщо мовна проблема існує, має бути і партія, що підіймає мовне питання. Таким чином, у вибірку потрапили тільки програми партій, що пройшли до парламенту.

Для того, щоб з'ясувати, чи згадуються мови в програмах партій, і в якому контексті, було проведено контент-аналіз передвиборчих програм політичних партій, що пройшли до діючого національного парламенту.

За типом проведений контент-аналіз був якісним, оскільки метою було з'ясувати, чи згадуються мови в програмах партій, і в якому контексті. Інформаційним джерелом для контент-аналізу були офіційні сайти партій, а аналізованими повідомленнями – передвиборчі програми партій; час появи повідомлень – останні парламентські вибори. Одиницею аналізу було слово «мова» та слова похідні від нього мовою, відповідною до мови повідомлення.

Наведемо список політичних партій Королівства Нідерландів, програмні документи яких було вивчено: «Volkspartij voor Vrijheid en Democratie» («Народна партія за свободу та демократію»), «Partij van de Arbeid» («Партія труда»), «Christen-Democratisch Appèl» («Християнсько-демократичний заклик»), «Partij voor de Vrijheid» («Партія свободи»), «Socialistische Partij» («Соціалістична партія»), «Democraten 66» («Демократи 66»), «GroenLinks» («Зелені ліві»), «ChristenUnie» («Християнський Союз»), «Staatkundig Gereformeerde Partij» («Реформаторська партія»), «50PLUS» («50ПЛЮС»), «Party for the Animals» («Партія захисту тварин»), «Onafhankelijke Senaatsfractie» («Незалежна група Сенату»).

Проаналізувавши програми 12 політичних партій, було виявлено, що одиниця аналізу згадується в програмах двох партій. «Partij voor de Vrijheid» (PVV) – націоналістична, антиімміграційна, антиісламська партія, яку очолює Геерт

Вілдерс, відомий закликами до заборони у Нідерландах Корану. PVV має 24 місця в національному парламенті – третє місце по кількості представників. На виборах 2014 року до Європейського парламенту партія отримала 4 з 26 місць, передбачених для представників Королівства Нідерландів. У програмі партія стверджує, що прагне до захисту «прекрасної нідерландської мови» та що уряд повинен використовувати тільки нідерландську [2, с. 43]. Також в програмі згадуються мови меншин. Зокрема, зазначається, що фризська мова має зберігати своє місце у суспільному житті, мова африкаанс має підтримуватися [2, с. 45].

Другою партією, в передвиборній програмі якої згадуються мови, є «Fryske Nasjonale Partij» (FNP) – націоналістична автономістська партія у провінції Фрисландія. FNP має 1 з 75 місць у Сенаті (верхня палата Генеральних штатів – парламенту Королівства Нідерландів) і 4 з 43 – в регіональному парламенті. У програмному документі FNP закликає до надання провінції права самостійно приймати рішення щодо фризської мови та культури та сприяння посиленню фризської ідентичності і, у зв'язку з цим, розвитку фризської мови та культури. Зазначається, що інші мови та культури повинні також практикуватися і поважатися. Окрім того, у програмі йдеться про суттєве збільшення числа тримовних початкових шкіл і підтримку фризькомовних середньо-спеціальних навчальних закладів. FNP обіцяє реалізовувати заходи, виконання яких уряд Королівства взяв на себе щодо фризської мови, підписавши Європейську хартію регіональних мов або мов меншин [3].

Варто зазначити, що «Fryske Nasjonale Partij» виступає за федералізм, при якому провінція Фрисландія не тільки отримує більше автономію, захист і визнання фризської мови, а ще й створить провінційну систему управління фінансами [3].

За даними перепису 2001 року кількість носіїв фризської мови у Королівстві Нідерландів складає 467 тисяч осіб у провінціях Фрисландія (70% населення) та Гронінген [4].

Відповідно до Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (набрала чинності на території Королівства Нідерландів 01.03.1998), фризська мова визнана регіональною мовою на території Фрисландії (в якості регіональної мови Європейська хартія регіональних мов або мов меншин розглядає мову, яка традиційно використовуються на певній території держави жителями цієї держави, що є групою, чисельно меншою, ніж решта населення держави, і відрізняється від офіційних мов цієї держави). Таким чином, фризська мова користується високим ступенем захисту: у сфері освіти Нідерланди зобов'язалися зробити доступним навчання фризською мовою починаючи від дошкільної освіти до старшої школи та забезпечити можливість вивчення фризської в університетах. Фризська також захищається в економічній і соціальній сферах, судочинстві, сфері надання послуг державними службами, в засобах масової інформації та культури [5].

У результаті даного дослідження можна зробити кілька висновків: для Королівства Нідерландів мовне питання не є дуже актуальним, що може бути пов'язано з реалізацією мовних прав етнічних меншин. Найявністю фризської культурно-мовної меншин, що компактно проживає у провінції Фрисландія, дозволяє деяким політичним акторам висувати ідею автономізації регіону, що насправді може служити в якості прикриття задля реалізації економічних інтересів – власних (політичних еліт) або регіональних. Враховуючи відсутність інших, окрім зазначених вище, партій, що торкаються мовної проблеми, правонаціоналістичну, антиіммігрантську, антиісламську позицію партії «Partij voor de Vrijheid» і факт

згадування в її програмі нідерландської мови, яка є єдиною державною [6], думається, що мовне питання виникає тільки в контексті релігійно-культурно-мовної загрози «титульній нації», яку, на думку партії, складають іммігранти зі східних країн.

Література:

1. Куць О.М. Мовна політика деяких зарубіжних держав / Олексій Маркович Куць. – Х.: ХНУ ім. В.Каразіна, 2011. – 200 с.
2. Програма політичної партії «Partij voor de Vrijheid» [електронний ресурс]. – PVV. – Режим доступу: <http://www.pvv.nl/images/stories/verkiezingen2012/VerkiezingsProgramma-PVV-2012-final-web.pdf>
3. Програма політичної партії «Fryske Nasjonale Partij» [електронний ресурс]. – FNP. – Режим доступу: http://www.fnp.nl/?english/provincial_council/programme/
4. Frisian [електронний ресурс]. – Ethnologue: Languages of the world. – Режим доступу: <http://www.ethnologue.com/language/fry>
5. List of Declarations Made with Respect to Treaty № 148 European Charter for Regional or Minority Languages [електронний ресурс]. – <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=148&CM=1&DF=&CL=ENG&VL=1>
6. Netherlands: Status [електронний ресурс]. – Ethnologue: Languages of the World. – Режим доступу: <http://www.ethnologue.com/country/NL/status>

Хомич В. І., Евелеков В. Р.

ЮНІ РОКИ М.ГОГОЛЯ В НІЖИНІ

Напевно, у житті кожного генія є місто або навчальний заклад, який його зростив, вказав стежу. Так, Ніжин, провінційне містечко Лівобережжя, та Ніжинська гімназія вищих наук кн. Безбородька стали «Alma Mater» для Миколи Васильовича Гоголя (у майбутньому це видатний прозаїк, драматург, поет, критик, публіцист українського походження) [1].

Перших гімназистів навчальний заклад прийняв 17 вересня 1820 року. Серед них був майбутній великий російський і український письменник М. В. Гоголь. Узагалі він провчився в цьому закладі з 01 травня 1821 р. по 27 червня 1828 року. Маленький Микола на той час мав 7 років (коли батьки привезли його до міста Ніжина з рідної оселі). Видавався дуже худеньким, тому виглядав зовсім малим у порівнянні з однолітками. Важко давалися перші місяці навчання вдалечині від рідної домівки. Юний Гоголь деякі предмети вивчав без особливого інтуїзму. Він не був ледарем, але й не ударником. Не вдавалися йому точні науки, зате предмети гуманітарного циклу осягав з легкістю, особливо йому не було рівних у вивченні Закону Божого і повчальній філософії [2].

Під час навчання Микола щотижня писав листа до родини, і з нетерпінням чекав відповідей. Дуже цікавився українською культурою та звичаями, тому все частіше просив родину надсилати інформацію про народні пісні, легенди, приказки, звичаї, повір'я і «всього того, з чого черпав образи для своїх перших літературних спроб» [3]. Тому й перші літературні здібності відкрилися саме в листах до батьків. У них він виражав свої почуття до рідних, описував особливо вражаючі пейзажі, висвітлював характер знайомих.

Також в юні роки Гоголь проявляв інтерес до історії, тому в його ранніх

поетичних творах відображені сторінки далекого минулого, наприклад вірш «Битва при Калці». Глибоко зацікавившись історією рідного краю, Микола Васильович підготував ще й повість «Брати Твердиславичі», яка написана в романтичному дусі і присвячена життю стародавніх слов'ян [4]. Але, на жаль, ранні твори не сприймалися його друзями. Навіть учитель словесності В.Ю.Базилій у віршованій формі виразив незадоволення його рукописами, що дуже ображало майбутнього генія, і привело до того, що він почав нещадно спалювати свої твори.

Та Гоголь не залишив свою справу життя. Тільки з часом почав відходити від романтизму. Його цікавило вже інше – життя простого народу. Зокрема, вирішив заглибитись у побут та звичаї Ніжина, а точніше захотів у сатиричній формі зображувати мешканців міста. Отже, у цьому захопленні він виявив новий талант – сатирика. Та, нарешті, отримав шалений успіх і підтримку від свого товариша по навчанню Г.С. Шапошнікова, що у своїх спогадах заявив про комічність і дотепність його повістей. Про своєрідний талант Гоголя заговорили і багато інших гімназистів, яким пощастило бути знайомими з юним сатириком [5].

Особливу популярність набула сатирична повість «Дещо про Ніжин, або Дурням закон не писаний», у якій Гоголь зробив яскравий опис тогочасного життя міста. Головними героями зобразив греків. Сатирик добре знав їх побут, звичаї, обряди, навіть з деякими мав дружні стосунки (проте в оригінальному вигляді повість не збереглась) [6]. Тільки зі спогадів однокурсників заново відтворили її зміст. В одному з розділів Микола Васильович описав освячення церкви на грецькому кладовищі, та свята справа закінчилася сваркою і бійкою. Причиною тому стало, що багаті греки, прийшовши до церкви пізніше, ніж бідні, почали продаватися вперед, штовхаючи попередніх. Микола так описав образи мешканців, з такою майстерністю і яскравістю, що без сміху сприйняти їх було не можливо [7].

Отже, Ніжин та Ніжинська гімназія вищих наук стали тією первинною колицкою для Миколи Гоголя, яка в подальшому сприяла формуванню його як талановитого українсько-російського письменника. «Alma Mater» Миколи Васильовича (Ніжинський державний університет) і нині носить його ім'я.

Література:

1. www.wikipedia.org/wiki/%C3%EE%E3%EE%EB%FC,_%CD%E8%EA%EE%EB%E0%E9_%C2%E0%F1%E8%EB%FC%E5%E2%E8%F7
2. www.xfilespress.com/gogol-junior-nezhin.aspx
3. Летопись жизни и творчества Н.В. Гоголя: нежинский период (1820 – 1828) Сост Н. М. Жаркевич, З. В. Кирилюк, Ю. В. Якубина / вступ.ст. П.В. Михед. – 2-е изд., рераб. и дополн. – Нежин: ООО «Издательство» Аспект – Полиграф», 2009. – 260 с.
4. Гоголь в Нежинской Гимназии Высших Наук [Текст] : Антология мемуаров / соствступ.ст.: П. В. Михед, Ю. В. Якубина. – СПб. : Пушкинский Дом, 2014. – 628 с. : портр
5. Самойленко Г.В. Николай Гоголь и Нежин: Монография. – Нежин: ООО «Издательство «Аспект – Полиграф», 2008. – 316 с.
6. Якубина Ю.В. Гоголь і Гімназія вищих наук: біографічний та ейдологічний виміри : монографія / Ю.В. Якубіна. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. – 366 с.
7. Самойленко Г. В. Творча спадщина М. Гоголя на перетині епох. - Ніжин : Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2009. – 210 с.
8. www.dic.academic.ru/dic.nsf/russian_history/1948/ГОГОЛЬ
9. www.rulex.ru/01040234.htm

ТАРАС ШЕВЧЕНКО: П'ЯТЬ ДНІВ У НІЖИНІ

Цікаво, що 5 днів, які провів Тарас Шевченко в провінційному містечку Ніжині, також вплинули на його естетичні смаки. Так, перші дні «нового» 1846 року Тарас Шевченко провів у селі ІВ'юниці та Переяславі, де, незважаючи на хворобу, пише поетичні твори, зокрема, і безсмертний «Заповіт». А вже 12 січня бачимо його на традиційному балу у Тетяни Волховської у Мойсівці Пирятинського повіту. Тут поет зустрічається з багатьма своїми друзями і знайомими – Григорієм Тарновським, Миколою Маркевичем, Віктором Забілою, знайомиться із князем Кейкуатовим – власником села Бігач (неподалік Чернігова) та родиною Катериничів із Марківців Козелецького повіту. Звідси вирушає в Ісківці Лубенського повіту до Олександра Афанасьєва-Чужбинського, який згодом залишить детальні спогади про відвідини Тарасом Григоровичем Ніжина і Чернігова [1].

Пропонуємо ознайомитися з цими спогадами. Олександр Афанасьєв-Чужбинський згадує, що Шевченко «заїхав до мене перед Масляною – блідий і з оголеною головою після недавньої пропасниці. Тоді він постійно носив чорну оксамитову шапочку. Я й не знав, що він лежав хворий за кілька верст у Переяславському повіті. Цього й останнього разу він заїхав до мене в Ісківці з метою запросити мене супроводжувати його по Малоросії; він мав намір перемальовувати старовинні речі по церквах та монастирях...» [2].

По дорозі на Чернігів Шевченко і Чужбинський побували на ярмарку в Лубнах і не пізніше вівторка, 19 лютого, були в Прилуках. Тут стався випадок, який не міг не занотувати Тарасів супутник. Олександр Афанасьєв-Чужбинський подає такі відомості: «У той час як у Прилуках перепрягали нам коней – це було вночі – на сусідній вулиці сталася пожежа. Горіла вбога халупа. Народ збігався, але гасили й допомагали здебільшого євреї, бо в халупі жив їхній одновірець. Ми також прибігли на пожежу, і Тарас Григорович кинувся рятувати майно погорільців. Він нарівні з іншими виносив різний мотлох, коли все закінчилося, виголосив промову до християнського населення, що діяло якось неохоче... Шевченко палким словом докоряв присутнім за байдужість, доводячи, що людина в скруті й біді, хоч би якої була нації, хоч би яку сповідувала віру, стає нам найближчим братом» [3].

Попереду був Ніжин, де, за підрахунками Петра Жура, поет провів не більше п'яти днів. Тарасові вже довелося бачити його навесні 1843 року, коли їхав до Качанівки (село). Ніжин – найбільше місто губернії на той час налічувало понад 9 тисяч жителів, у ньому діяло два десятки церков і два монастирі. Упродовж двох століть місто славилася своєю торгівлею, значна роль в якій належала грецькій громаді - одній з найчисленніших в Україні. Як колишнє полкове місто Ніжин посів помітне місце в історії доби Гетьманщини. Зокрема, тут у 1663 році відбулася відома Чорна рада, що згодом лягла в основу однойменного історичного роману Пантелеймона Куліша.

Та найбільш відомим для Тараса Шевченка Ніжин був своєю Гімназією вищих наук князя Безбородька, заснованою 1820 року, в якій навчалося чимало його друзів і знайомих - Євген Гребінка, Аполлон Мокрицький, Віктор Забіла, Нестор Кукольник, Василь Тарновський, Яків де Бальмен, Олександр Афанасьєв-Чужбинський...

Зрештою, випускником гімназії був і Микола Гоголь, з яким Шевченко так і не

із Ніжина був Олексій Сенчило-Стефановський. Тут працювали Іван Сошенко і Капітон Павлов. Згодом, на засланні, Шевченко не раз згадуватиме Ніжин у своїх повістях «Музикант», «Капітанша», і, зокрема, у повісті «Близнець» - білу хатинку «с садиком и цветничком, как раз против греческого кладбища», «кондитерскую Неминая», річку Остер. Про це місто також є згадки у передмові до нездійсненого видання «Кобзаря» 1847 року та в листі до троюрідного брата Варфоломія Шевченка в 1860 році.

Шевченко і Чужбинський приїхали до Ніжина в день відкриття Всеїднівського ярмарку і зупинилися в готелі з колоритною назвою «Не минай», про який останній згадував: «Не минай» - значить, не проїжджай або не проходи мимо! Хитра назва! Втім, треба й те сказати, що для повітового міста і цей готель гарний: номери пристойні, хоча меблі не зовсім зручні, а страви досить смачні». Далі автор спогадів зазначає: «Приїзд Шевченка до Ніжина не міг лишитись таємницею. Двері наші не зачинялися, особливо нас відвідували студенти, і серед інших М. В. Гербель, що був тоді на останньому курсі». На згадку про зустріч Тарас записав у альбомі дев'ятнадцятирічного Миколи Гербеля перші чотири рядки свого вірша «Гоголю»: «За думою дума роєм вилітає, Одна давить душу, друга роздирає, А третя тихо, тихесенько плаче У самому серці, може, й бог не бачить». Вдруге Шевченко й Гербель зустрінуться 1860 року в Петербурзі. Саме тоді колишній ніжинський студент видав під своєю редакцією «Кобзарь» («в переводе русских поэтов»), де вмістив і власні переклади. Пізніше ця книга в доповненому і доопрацьованому вигляді ще двічі побачить світ, залишаючись аж до початку ХХ століття одним з основних джерел знайомства російських читачів з поетичною творчістю Кобзаря. Зберіся і лист Шевченка до сина Миколи Маркевича Андрія 1857 року, у якому він запитує: «Чи не зустрінешся ти часом з Гербелем, переводчиком «Слова о полку Ігоревім». Воно хоч і зоветься Гербель, а такий же сірий хохол, як ми з тобою, молодий мій друже» [4].

Мабуть, відвідав Тарас Шевченко і сам Ніжинський ліцей (такий статус тоді мала колишня Гімназія). Зі слів Афанасьєва-Чужбинського: «У четвер ми пішли у Дворянське зібрання. Тут сталася невеличка пригода. Хтось з начальствующих осіб не хотів було впустити Шевченка на тій підставі, що останній був у оксамитовій шапочці, але цьому педантичному мужеві пояснили, що Тарас Григорович, хоч би в якому був вбранні, робив честь своєю присутністю. Поет дуже сміявся з цієї пригоди» [1]. Загалом Шевченка і його товариша ніжинці зустрічали гостинно,

познайомився, висловлюючи пізніше з цього приводу жаль, зокрема, у листі до Варвари Репніної: «Перед Гоголем должно благоговеть как перед человеком, одаренным самым глубоким умом и самою нежною любовью к людям!» Ще навчаючись в Академії мистецтв він виконав ілюстрацію до повісті Гоголя «Тарас Бульба» - «Зустріч Тараса Бульби з синами», а у 1844 році написав вірш «Гоголю». Родом

нудьгувати не доводилося. Особливо в товаристві «чарівної М.С.К., відомої тоді красуні в Малоросії, що дурила всім голови», як записав Афанасьєв-Чужбинський. Мова йде про качанівську знайому Тараса Марію Задорожню, яка на той час жила в Ніжині зі своїм чоловіком Андрієм Кржисевичем, котрий служив поліцмейстером.

Згадуючи про перебування Шевченка в Ніжині, Афанасьєв-Чужбинський розповідає про випадок, що трапився з ним в цьому місті і чудово засвідчив такі його риси, як безкорисливість, бажання допомогти кожному, хто потрапив у скрутну ситуацію. Наприклад, випадок з юнкером «Як тепер пам'ятаю, прокинулись ми в субботу досить рано, і поки не прибули гості і нам ще не час було вирушати до знайомих, я хотів піти у крамниці купити деякі припаси, бо ми збирались виїхати після балу до Чернігова і в такий спосіб завершити Масляну. Виходячи з дому, я просив Шевченка приготувати чай.

- Не хочеться мені уставать, - промовив він, - щось я утомився, так би й кабанував цілісінкый день. Нехай приносять самовар, а прийдеш - сам і зробиш чай.

Я погодився і вийшов. Повертаюсяхвилини через двадцять. Тарас Григорович був одягнений. За столом сидів якийсь юнкер, пив чай і підливав собі у склянку рому з карафки, поданої послужливим номерним.

- От нам бог і гостя послав, - сказав мені Шевченко.

Юнкер вважав за потрібне відрекомендуватися мені. До нас часто приходили відвідувачі, але коли я глянув на цього, в мене виникла якась темна підозра, що відвідувач цей з'явився до нас, власне, не через бажання познайомитись з українським поетом, а з іншою метою. Але я намагався бути якомога привітнішим. Юнкер розповів кілька анекдотів, давно вже відомих, і коли не залишилось більше рому, він, голосно гукнувши номерного, наказав подати ще карафку. Мені це не сподобалось, і непокоїв мене не зайвий полтаник, а перспектива бути в товаристві з невідомим суб'єктом, який після закінчення другої порції рому міг стати нестерпним. Напившись чаю, юнкер відкликав Шевченка вбік і щось шепотів хвилини зо дві, потім розкланявся і вийшов».

- Дай мені три карбованці, - сказав мені несміливо Тарас, дивлячись на мене зі своєю добродушною усмішкою, і по обличчю видно було, що він готовий розсміятись.

- Певно, тому? - спитав я стиха, показуючи на двері.

Він махнув рукою. Я вийняв гроші. Шевченко взяв шапку і вийшов. Повернувшись, він розповів мені, що юнкер, увійшовши до нас у номер і, відрекомендувавшись, признався йому, що програв казенні гроші та просив позичити п'ять карбованців, не повернувши яких, він міг мати великі неприємності. Тарас Григорович по доброті душевній поставився співчутливо до цього молодого хлопця і обіцяв допомогти, а поки що запросив напитись чаю. Та коли гість, осушивши карафку рому, зажадав другої, то, незважаючи на таке похвальне служіння Бахусу, Тарас вирішив зменшити пожертву і дав три карбованці... Він ніколи не відмовляв тим, що просили, а бували часи, коли у нас спільний капітал зменшувався до кількох гривень. Тарас Григорович завжди брав дрібну монету для подання милостині. Співчуття до злиднів і горя інших приводило його іноді до найнаївніших сцен, і це ще більше вабило кожного до його особи. Правда, після нахабного обману, коли позбувався останніх грошей, він сердився і давав слово бути обачнішим; але яке-небудь нове жєбрання, спритно скорчена міна, жалібний голос і Тарас не витримував. Певна річ, поважаючи таку його рису, я ніколи не казав йому про це,

бо не влаштовувати ж слідство-варточи не варто подавати милостиню; але багато знайомих зі співчуття радили Шевченку берегти свої фінанси.

- Я й сам знаю, - відповідав він. - Та нехай луче тричі одурять мене, а все-таки учетверте подам тому, хто справді не бачив, може, шматка хліба».

Того ж суботнього дня після балу Шевченко і його товариш виїхали з Ніжина до Чернігова, «де сподівалися побачити цікаву старовину» [1].

Отже, багатство Ніжинщини, хоч і в п'ять днів, але дало незабутні спогади для художніх потреб Тараса Шевченка. І остання посмертна путь Шевченка також пролягала через славетний Ніжин...

Література:

1. Науково-освітній веб-портал «Тарас Шевченко». <http://kobzar.ua>. Інституттелекомунікацій і глобального інформаційного простору НАН України.
2. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. - 2-е вид. - К.: Обереги, 2004. - 480 с. - (Б-ка укр. раритету).
3. Кониський О. Я. Тарас Шевченко-Грушівський: Хронікайогожиття. / Упоряд., підгот., тексти, передм., приміт., покажч. В. Л. Смілянська. - К.: «Дніпро», 1991. - 702 с.
4. Огієнко І. Тарас Шевченко/ Упоряд. М. С. Тимошик. - К.: «Наша наука і наша культура», 2002. - 440 с.
5. Рильський М. Т. Поетика Шевченка. - К.: Вид-во Акад. наук УРСР, 1961. - 24 с.
6. Смілянська В. Л. Стиль поезії Шевченка. - К.: Наук.думка, 1981. - 263 с.
7. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчостіпоета. - К.: Рад.письменник, 1991. - 212 с.
8. Гуржій І. О. Тарас Шевченко про героїчне минуле України. - К.: Рад. письменник, 1964. - 46 с.

Циганенко Л. Ф.

ДВОРЯНСТВО ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В РОЗБУДОВІ ТА РОЗВИТКУ НАУКОВИХ І КУЛЬТУРНИХ ІНСТИТУЦІЙ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ - ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Дворянство протягом ХІХ – початку ХХ ст. було однією з соціальних верств, що брала активну участь в різноманітних благодійних та меценатських заходах. Разом із земськими органами, міськими радами, корпоративною організацією дворянства губерній, окремі представники провінційної аристократії були на передовій у справах розвитку міської культури. Одним з яскравіших прикладів служіння Вітчизні може бути доля представників херсонсько-бессарабського роду Гижицьких, які в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. стали одними з найбільш впливових мешканців регіону.

В різні роки дійсними членами та піклувальниками Товариства сільського господарства Південної Росії були: Микола Ігнатович Гижицький (дійсний член товариства з 1857 р., автор низки робіт з вівчарства, бджільництва), Олександр Олексійович Свечин (з 1857 р., автор проекту з удосконалення американської сівалки), Іван Олександрович Гижицький (дійсний член з 1883 р.), Степан Олександрович Гижицький (дійсний та пожиттєвий член товариства з 1864 р.), князь Олександр Павлович Абаменік (з 1892 р.), Олександр Степанович Гижицький [1, с. ХІХ] та інші. Князь Олександр Абаменік на початку ХХ ст. був дійсним членом

Товариства благоустрою дачних місцевостей Середнього і Великого Фонтанів міста Одеси й Товариства сприяння академічному життю Новоросійського університету [2, с. 13].

Багато зробили представники роду Гижицьких для збору коштів на будівництво пам'ятника-фонтана О.С. Пушкіну в Одесі. Розпорядницями музично-літературного вечора 12 грудня 1887 р., на якому відбувся збір коштів, були Олександра Олексіївна Свечина та Любов Олександрівна Гижицька [3, с. 23].

Цікавилися Гижицькі й музично-театральним мистецтвом. Так, серед дійсних членів Одеського відділення Імператорського російського музичного товариства були Олена Дорофіївна та Ганна Іванівна Гижицькі, княжна Любов Олександрівна Абамелік, а Любов Олександрівна Гижицька-Куріс очолювала його на протязі 1889-1890 р. [4, с. 5]. Один з представників цієї родини – В.Н. Гижицький навіть був одружений з артисткою опери Ганною Норіною.

Відомою благодійницею була Любов Олександрівна Гижицька-Куріс (1852-1935). Вона була дійсним членом багатьох регіональних товариств: Одеського відділу Імператорського російського товариства садоводів, Одеського товариства витончених мистецтв, Імператорського Одеського товариства історії і старожитностей (прийнята 22 травня 1901 р. за унікальний дар товариству, що складався з 21 предмета) [5, с. 42], Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії (з 1900 р.), Одеського слов'янського благодійного товариства імені св. Кирила і Мефодія та інших.

У 1871 р. на засіданні гуртка шанувальників літератури міста Херсона виникла ідея заснувати в місті громадську бібліотеку. В число засновників бібліотечного товариства поряд з ентузіастами увійшов і місцевий губернатор генерал Сократ Іванович Старинкевич. На кінець року кількість прихильників цієї ідеї зростає до 80 осіб. 28 березня 1872 р. відбулися загальні збори, на яких було обрано дирекцію бібліотеки та затверджено статут закладу. Завдяки сприянню губернського предводителя дворянства Ерделі, бібліотеці було надано у тимчасове користування будинок дворянського зібрання. 18 червня 1872 р. відбулося урочисте відкриття першої місцевої публічної бібліотеки. Якщо в 1873 р. фонд бібліотеки складався з 980 книжок та журналів, то в 1890 р., не без допомоги місцевих дворян фонд бібліотеки зріс до 10 тисяч томів. Наприкінці XIX ст. бібліотека отримала власний будинок (витрати, які становили близько 40 тис. рублів, в значній мірі були погашені за допомогою благодійних внесків місцевого дворянства), а її фонд досяг майже 21 тис. томів [6].

Не залишався місцевий нобілітет і в стороні від справ будівництва Херсонського театру. Рішення про будівництво театру в місті було прийнято за ініціативи губернатора О. Ерделі на засіданні міської думи в 1883 р. З 1883 по 1889 рр. на його будівництво місцевою елітою було зібрано понад 150 тис. руб. Разом з місцевою думою херсонське дворянство опікувалося питаннями благоустрою міста: виділяло кошти для встановлення в місті газових ліхтарів; мощення центральних вулиць; облаштування місцевого водогону тощо.

31 травня 1898 р. в Херсоні, в будинку міської громадської бібліотеки, за ініціативою секретаря губернського статистичного комітету Віктора Гошкевича (український археолог, видавник і редактор першої в Херсоні приватної газети «Юг», автор багатьох наукових праць з археології та історії), відбулося урочисте відкриття губернської вченої архівної комісії та археологічного музею, хоча його

формування розпочалося ще з 1890 р. В музеї зберігалося багато цінних експонатів: бронзові статуєтки, золоті прикраси, античні керамічні вироби, монети та каблучки, більшість з яких були закуплені на кошти дворян-меценатів.

Херсонський музей був не єдиним закладом такого типу в губернії. Ще з 70-х рр. XIX ст. завдяки старанням М.Р. Завадського (представника польського дворянства) – вчителя та директора Єлисаветградського реального училища, при навчальному закладі було відкрито спочатку кабінет, а пізніше історико-географічний музей, колекція якого в 1874 р. становила 2 537 предметів [7, с. 85]. У 1886 р. в Миколаєві Е.П. Францевим (відомий меценат та благодійник, громадський діяч) було засновано природно-історичний музей, який сучасники порівнювали з найбільш цікавими музеями не лише Російської імперії, а й Західної Європи. Наприклад, колекція метеликів складалася з 20 000 одиниць, а колекція коралів і молюсків – 25 000 одиниць.

Серед соратників В. Гошкевича потрібно назвати ще одного з представників херсонського дворянства – Георгія Скадовського – випускника біологічного факультету Новоросійського університету, дійсного статського радника, повітового предводителя дворянства та мирового суддю, засновника Білозерської мікробіологічної лабораторії (велися розробки вакцини проти сибірської язви), відомого в краї мецената та благодійника. Багато років свого життя Георгій Львович присвятив археологічним розкопкам, до участі в яких він запрошував відомих вчених Д. Яворницького, А. Русова та інших.

Г. Скадовський цікавився дослідженням курганів та городищ, виступив з доповіддю «Білозерське городище Херсонського повіту та сусідні городища й кургани між низин річки Інгулець та Дніпровським лиманом» на VIII Археологічному з'їзді (1890 р., Москва). З 1898 по 1911 рр. Георгій Львович очолював Херсонську губернську вчену архівну комісію. Під його керівництвом археологічні розвідки стали основним напрямком роботи цієї організації. Скадовський брав найактивнішу участь у формуванні експозиції губернського археологічного музею, закупивши для нього за власні кошти найбільш відомі та цінні експонати. Без сумніву, наведені нами особи заслуговують на увагу та пошану з боку своїх нащадків, не кажучи вже про виховні аспекти та необхідність популяризації їх біографій в якості прикладів самовідданого служіння Батьківщині та науці.

Література:

1. Протокол заседания Императорского общества сельского хозяйства Южной России 7 декабря 1895 г. // Записки Императорского общества сельского хозяйства Южной России. – 1896. – № 1. – Официальный отдел. – С. I-XXIV.
2. Отчет общества благоустройства дачных местностей Среднего и Большого Фонтанов г. Одессы за время с сентября 1901 г. по 30 сентября 1902 г. – Одесса: Типография «Одесского вестника», 1902. – 36 с.
3. Отчет комиссии по сооружению памятника-фонтана А. С. Пушкину в г. Одессе. – Одесса: Типография «Одесского вестника», 1889. – 46 с.
4. Малышевский В. И. Краткий исторический очерк Одесского отделения Императорского русского музыкального общества и состоящего при нём музыкального училища за двадцать пять лет (1886–1911) / Сост. по поручению дирекции Одес.отд-ния Рус. муз. о-ва / В.И. Малышевский, директор училища. – Одесса: Типо-литогр. Штаба окр., 1911. – 141 с.
5. 336-е Заседание Императорского Одесского общества истории и древностей, 22 мая 1901 г.: Протокол // ЗООИД. – Одесса, 1902. – Т. 24. – С. 42-60.
6. Юг. – 1898. – 3 сентября.

7. Волос О.В. Совместная деятельность земств и местной интеллигенции по созданию музеев в Херсонской губернии во второй половине XIX – начале XX вв. / Ольга Васильевна Волос // Вопросы музеологии. – 2011. – № 2. – С. 82-90.

Широка О. М.

АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ ПРО РЕЄСТРАЦІЮ РЕЛІГІЙНИХ ГРОМАД ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ СТАНОВИЩА ЦЕРКВИ ТА РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ПОДІЛЛІ У 20-Х РР ХХ СТОЛІТТЯ

З часу здобуття Україною незалежності церква почала відігравати значну роль у житті суспільства. З огляду на це актуальним є дослідження проблем релігійного життя в період утвердження авторитарної системи, тому досить важливим є з'ясування обставин та умов церковно-релігійного життя Поділля 20-х років ХХ століття. Крім того, діяльність громадських організацій, політичних партій та органів влади щодо релігії та церкви цього періоду ще недостатньо вивчена.

Дана проблема по Україні загалом висвітлена у монографіях українських дослідників А. Колодного [1], В. Паценка [2], О. Ігнатуші [3], А. Киридон [4], російських істориків Д. Поспеловського [5] та М. Шкаровського [6]. Питанню церковного життя на Поділлі зокрема присвячені роботи Л. Місінкевича [7], О. Галамай [8], А. Зінченка [9], та інших. Разом з тим, у перелічених працях залишились поза увагою дослідників реєстраційні картки релігійних громад та наглядові справи відділу культів виконкомів рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, які є досить важливим джерелом для вивчення становища церкви та релігійних організацій у 20-х роках ХХ століття.

Тому метою даної статті є розгляд цих архівних джерел з метою дослідження обставин, в яких існувала церква на Поділлі в означений період.

У фондах Державного архіву Хмельницької області зберігаються справи про реєстрацію релігійних громад та наглядові справи, що стосуються різних конфесій. У фонді відділу культів при губернській раді робітничих, селянських та червоногвардійських депутатів є справи по контролю за релігійними громадами. Їх діяльність не дозволялась без реєстрації. З матеріалів реєстраційної картки [10, арк.1] робимо висновок, що органи влади зобов'язували релігійну громаду вказувати конфесію, назву населеного пункту та молитовного будинку, час реєстрації статуту громади та перевірки культового майна. Необхідною умовою існування релігійної громади була також угода на користування молитовним будинком та культовим майном. В угоді члени релігійної громади зобов'язувалися перед виконкомом рад робітничих, селянських та червоногвардійських депутатів берегти передану їм власність і користуватись нею за призначенням. Передбачено пункт про неможливість порушення громадою або окремими її членами закону про відокремлення церкви від держави а також пункт про заборону політичних зібрань, ворожих радянській владі. У картках обліку релігійних громад вказувалась кількість членів громади за віком та статтю, освітнім рівнем, соціальним та майновим становищем. Встановлювався порядок грошової та матеріальної звітності релігійної громади перед відділом культів виконкомом районної ради за півріччя [10, арк. 2]. Крім того, влада контролювала стан майна та культових споруд релігійних громад, починаючи від кількості культових споруд до наявності в них предметів культу, включаючи ікони, підсвічники та свічки. Наявність культового

майна та споруд, їх стан відображалися в інвентарних книгах, які додавались до справи [10, арк.4-8]. Без дозволу місцевих органів влади релігійна громада не мала права скликати загально-церковне зібрання. Голова релігійної громади повинен був подати до райвиконкому заяву про дозвіл на проведення загальних зборів. Така заява подавалась до райвиконкому в трьох екземплярах з визначенням конкретної дати цих зборів та їх порядку денного [10, арк. 9]. До матеріалів справи долучені протоколи загальних зборів, з яких видно, що присутні, як правило, піднімали питання про життя релігійної громади, необхідність ремонту культових споруд.

Розглядалися й інші питання церковного життя. Так, на зборах релігійної общини при Свято-Покровській церкві села Іванківці Проскурівського району присутні уповноважили представника релігійної громади подати скаргу про те, що всупереч декрету про відокремлення церкви від держави та школи від церкви, що забезпечує повну свободу віри (циркуляр НКВС №123037 від 3.02.1919 р.) [10, арк. 10], на церковне життя в селі здійснюється тиск всіма громадськими організаціями та органами місцевої влади. У заяві наведено факти обмежень релігійних свобод, а саме: затримки видачі документів, якщо передбачалася релігійна реєстрація актів громадянського стану; нав'язування проти волі родини громадських похорон з погрозами виключення з комнезаму селянина, або дитини зі школи [10, арк. 10]; позбавлення громадян права виборчого голосу за участь в церковному хорі [10, арк.11]. Поряд з цим, на різдвяні свята жителям цього села заборонялося ходити з традиційною колядою [10, арк.12-13], а на Водохреща сільська рада не дозволяла водосвяття на річці. Здійснювався тиск на церковний причет. Так, настоятелю церкви призначено податок 200 карбованців, в той час як звичайний розмір прибуткового податку був всього 18 карбованців. Органи влади на місцях порушували право громадян на користування культовими спорудами. Приводом до суперечки ставали питання передачі будівлі храму під будинок культури. Селян під тиском змушували відмовлятися від церкви та передавати її під будинок культури. Їх залякували або звільненням з роботи, або виключенням дітей зі школи чи підвищенням податку [10, арк.14].

Для перереєстрації релігійної общини громадянам села необхідно було подати заяву з проханням надати будівлю храму в безкоштовне користування для відправлення богослужіння та церковних треб [10, арк.15]. Обов'язково вказувалась мова богослужіння. Реєстрацію підписував керівник міліцейського підрозділу, а голова сільської ради затверджував підписи членів сільської общини.

Кожна релігійна громада мала типовий статут, в якому визначались функції та склад релігійної громади, право на користування коштами. Окремими розділами передбачався порядок керівництва справами громади, змін статуту та ліквідації громади [10, арк.17а].

З архівних джерел видно, що держава здійснювала тотальний контроль не лише за православними релігійними громадами, а й за релігійними громадами інших конфесій [14, 15, 16, 17, 18], бо всі перераховані умови їх функціонування та діяльності були однаковими.

Таким чином, державна політика у сфері релігійного життя переконливо свідчить, що режим, формально визнаючи засади відокремлення церкви від держави і школи від церкви, свободи релігійних культів, насправді контролював релігійне життя, здійснював відверте адміністративне втручання у справи віросповідань. З аналізу архівних справ слідує, що державні органи різними засобами здійснювали

тотальний контроль за релігійним життям на Поділлі.

Література:

1. Історія релігії в Україні: У 10 т. / Ред. Колодний А., Климов В. – К.: Український центр духовної культури, 1999.– Т. 3: Українське православ'я. – 560 с.
2. Пашенко В. Свобода совісті в Україні: міфи і факти 20 – 30-х років/В. Пашенко. – К. 1994. – 249 с.
3. Ігнатуша О. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX–30-ті рр. XX ст.)/О. Ігнатуша. – Запоріжжя: Поліграф, 2004. – 440 с.
4. Киридон А.М. Державно-церковні відносини в радянській Україні (1917 – 1930-ті рр..)/А.М. Киридон. – К., 2006. – 531 с.
5. Поспеловский Д.В. Русская Православная Церковь в XX веке/Д.В. Поспеловский. – М.: Республика, 1995. – 511 с.
6. Шкаровський М. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве / М. Шкаровський. – М., 1999.
7. Місінкевич Л. Єврейська і польська національні меншини Поділля (20-30-ті рр. XX ст.)Л. Місінкевич. – К., 2001;
8. Галамай О.М. Реалізація політики відокремлення церкви від держави у 20-х рр. XX ст. на Поділлі // Наукові записки Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. М. Коцюбинського: Зб. наук. пр. Серія: Історія / За заг. ред. проф. П.С. Григорчука. – Вінниця, 2001. – Вип. III. – С. 81–83.
9. Зінченко А.Л. Благочестя національного духу /Українська Церква на Поділлі в першій третині XX ст./А.Л. Зінченко. – К.: Освіта, 1993. – 256 с.
10. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО), Ф. Р. 1924, оп. 1, спр. 1.
11. ДАХМО), Ф. Р. 1924, оп. 1, спр. 3.
12. ДАХМО), Ф. Р. 1454, оп. 1, спр. 1.
13. ДАХМО), Ф. Р. 1454, оп. 1, спр. 2.
14. ДАХМО), Ф. Р. 1454, оп. 1, спр. 14.
15. ДАХМО), Ф. Р. 1454, оп. 1, спр. 13.
16. ДАХМО), Ф. Р. 1454, оп. 1, спр. 12.
17. ДАХМО), Ф. Р. 1454, оп. 1, спр. 11.
18. ДАХМО), Ф. Р. 1454, оп. 1, спр. 10.

Відомості про авторів / Сведения об авторах

Авер'янова Ніна Миколаївна, кандидат філософських наук, Центр українознавства філософського факультету КНУ імені Тараса Шевченка

Аксельрод Роман Борисович, пошукач кафедри політології Київського національного педагогічного ун-та ім. М.П. Драгоманова

Баранівський Василь Федорович, доктор філософських наук, професор, академік Української академії політичних наук, академік Академії наук вищої освіти України, Заслужений працівник освіти України, провідний науковий співробітник Національного університету оборони України імені Івана Черняховського

Бачинська Олесья Михайлівна, аспірант кафедри історії України КІНУ імені Івана Огієнка

Березовська Вікторія Вікторівна, кандидат історичних наук, доцент, Ізмаїльський факультет Одеської національної морської академії

Білецька Тетяна Вікторівна, кандидат соціологічних наук, доцент кафедри політології і соціології КІНУ імені Івана Огієнка

Білошицька Наталія Павлівна, КНУ імені Тараса Шевченка

Білошицький Сергій Володимирович, доктор політичних наук, доцент, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, провідний науковий співробітник відділу етнополітології

Богуцька Альона Леонідівна, аспірантка кафедри історії України КПНУ ім. І. Огієнка, викладач кафедри історії та філософії ПДАТУ

Булгакова Валентина Анатоліївна, викладач, суспільствознавчих дисциплін, вчитель-методист, Відмінник освіти України, Криворізька гімназія №91

Буряк Наталія Борисівна, аспірант кафедри релігієзнавства КНУ імені Тараса Шевченка

Бутко Юлія Леонідівна, аспірант, Донбаський державний педагогічний університет

Бучин Андрей Петрович, кандидат філософських наук, доцент, Нежинський госуниверситет им. Николая Гоголя

Верстюк Володимир Вікторович, старший викладач кафедри всесвітньої історії КПНУ імені Івана Огієнка

Власова Альона Юріївна, аспірантка Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

Войнарівський Андрій Миколайович, аспірант кафедри історії України Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова

Волошинова Анна Валеріївна, аспірант кафедри історії слов'ян Донецького національного університету

Галатир Віталій Вікторович, кандидат історичних наук, Державний архів Хмельницької області

Ганаба Світлана Олександрівна, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософських дисциплін КПНУ імені Івана Огієнка

Гончар Марина Іванівна, аспірантка кафедри всесвітньої історії КПНУ імені Івана Огієнка

Гуцало Людмила Вікторівна, кандидат історичних наук, доцент, кафедра всесвітньої історії, Житомирський державний університет імені Івана Франка

Дерюгіна Тетяна Олегівна, студентка 5й курс, соціологія, ДНУ імені Олеса Гончара

Дехтярук Віктор Сергійович, студент, ДВНЗ «Криворізький національний університет»

Діденко Олександр Анатолійович студент III курсу відділення економіки, логістики та інформаційних систем ВП НУБіП України «НАТК»

Циганенко Лілія Федорівна, доктор історичних наук, професор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

доцент кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін Хмельницького інституту Міжрегіональної академії управління персоналом

Дубінський Володимир Анатолійович, кандидат історичних наук, доцент, декан історичного факультету КПНУ імені Івана Огієнка

Дубницька Ірина Петрівна, студентка IV курсу історичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка

Дубовик Наталії Анатоліївна, кандидат політичних наук, доцент, Державний університет телекомунікацій, кафедра соціології та гуманітарних дисциплін

Евелєков Вячеслав Русланович, студент III курсу відділення економіки, логістики та інформаційних систем ВП НУБіП України «НАТК»

Жбанова Катерина Юріївна, КНУ імені Тараса Шевченка (аспірантка)

Заблоцька-Сеннікова Неля Володимирівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри державної служби, адміністрування та управління ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Завальнюк Олександр Михайлович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України КПНУ імені Івана Огієнка

Захарчук Ольга Ігнатівна, аспірантка кафедри філософії гуманітарних наук, КНУ імені Тараса Шевченка

Зубчик Олег Анатолійович, доцент, кандидат філософських наук, КНУ імені Тараса Шевченка

Ігнатєва Тетяна Володимирівна, кандидат історичних наук, доцент КПНУ ім. Івана Огієнка, історичний факультет, кафедра політології і соціології

Калінічева Галина Іванівна, кандидат історичних наук, доцент, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, завідувач відділу науково-інформаційної та редакційно-видавничої діяльності

Капітан Лариса Іванівна, доктор історичних наук, доцент, Мукачівський державний університет

Караульна Олена Миколаївна, кандидат історичних наук, Миколаївський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Кобилянська Ірина Василівна, кандидат педагогічних наук, Інститут кримінально-виконавчої служби НАВС

Ковальчук Іван Васильович, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка

Кожедуб Олена Василівна, к.соц.н., Державний університет телекомунікації
Кольцова Ірина Ігорівна, аспірантка, Східноєвропейський національний університету імені Лесі Українки

Комарніцький Олександр Борисович, кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України КПНУ імені Івана Огієнка, голова Кам'янець-Подільської міської організації Національної спілки краєзнавців України, член Національної спілки журналістів України

Комарова Ольга Олегівна, аспірантка історичного факультету К-ПНУ імені Івана Огієнка, редактор газети «Студентський меридіан» К-ПНУ імені Івана Огієнка

Костюк Дмитро Сергійович, студент I курсу ОКР «Магістр» історичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка

Кофанов Олексій Євгенович, магістр, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

Коханова Олена Олександрівна, аспірантка кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Кравченко О. Ю., слухач Центру післядипломної освіти за спеціальністю «Державна служба», спеціалізація «Територіальне управління та місцеве самоврядування» ДНУ імені Олеся Гончара

Красносілецький Денис Павлович, кандидата історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін, Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Крик Назарій Васильович, магістр, КПНУ імені Івана Огієнка

Кропочева Наталія Миколаївна, Державна науково-педагогічна бібліотека імені В.О.Сухомлинського

Крутії Ігор Вікторович, ст. гр. ЦДТ-13м-1з ДНУ імені Олеся Гончара

Крюков Андрій Володимирович, аспірант кафедри історії слов'ян ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Кундельський Валерій Васильович, КПНУ імені Івана Огієнка, аспірант кафедри історії України

Лаврут Ольга Олександрівна, к.і.н, доцент, Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Ладжун Юрій Юрійович, здобувач спеціальності «Всесвітня історія»

Латиш Юрій Володимирович, кандидат історичних наук, доцент, КНУ імені Тараса Шевченка

Левик Богдан Степанович, к. і. н., провідний науковий співробітник НУ «Львівська політехніка»

Лисенко Віталій Сергійович, студент ДВНЗ «Криворізький національний університет»

Лисенко Людмила Григорівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Логина Наталія Вікторівна, студентка КПНУ імені Івана Огієнка

Ляшенко Маргарита, студентка ДВНЗ «Криворізький національний університет»

Майборода Оксана Леонтіївна, кандидат історичних наук, Луцький національний технічний університет

Майстренко Анжела Андріївна, канд. іст. наук, провідний науковий співробітник відділу науково-інформаційної та редакційно-видавничої діяльності Українського наукового інституту архівної справи та документознавства

Макаренко Віра Анатоліївна, доцент, к. соц. н., Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Мартинюк Ярослави Миколаївни, кандидата історичних наук, доцента кафедри інженерної педагогіки, психології та українознавства Луцького національного технічного університету

Марцинюк Марина Петрівна, аспірантка кафедри дипломатичної і консульської служби, Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України

Марчука Олександр Ігорович, студент 5 курсу, історичного факультету КПНУ імені Івана Огієнка

Матвійчук Андрій Васильович, кандидат філософських наук, доцент, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука

Матвійчук Олена Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука

Мацьков Олександр Миколайович, аспірант КПНУ імені І. Огієнка

Мельник Ярослав Григорович, кандидат філологічних наук, професор кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Мельничук Юлія Іванівна, кандидат філософських наук, Національний університет водного господарства та природокористування

Мешко Н.П., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та туристичного бізнесу ДНУ імені Олеся Гончара

Микитюк Тетяна Мирославівна, студентка КПНУ імені Івана Огієнка

Мирончук Ярослава Василівна, аспірантка ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Моздир Віталій Вікторович, аспірант кафедри історії України КПНУ ім. І. Огієнка

Моїсеєва Тетяна Миколаївна, кандидат історичних наук, доцент, Одеський національний політехнічний університет

Надвідна Анастасія Володимирівна, студентка 3 курсу, історичного факультету КПНУ імені Івана Огієнка

Нестеренко Юлія Валентинівна, магістр, ДВНЗ КНУ Криворізький державний інститут

Нівня Ганна Олександрівна, аспірантка кафедри філософії та соціології Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського

Огірко Олег Васильович, доктор філософії, к.ф.-м.н., доцент, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З. Гжицького

Олійник Валентина Василівна, кандидат педагогічних наук, доцент,

Олійник Сергій Васильович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України КПНУ імені Івана Огієнка

Осадча Лариса Василівна, канд. філософських наук, доцент, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Пагор Валентин Віталійович, молодший науковий співробітник НІАЗ «Кам'янець», аспірант кафедри історії України КПНУ імені Івана Огієнка

Пазиніч Юлія Миколаївна, кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри філософії і педагогіки ДВНЗ «Національний гірничий університет»

Пацан Василь Олексійович (Євлогій, єпископ Новомосковський), кандидат богослов'я, старший викладач кафедри філософії ДНУ імені Олеса Гончара, вікарій Дніпропетровської єпархії, настоятель Свято-Троїцького кафедрального собору в м. Новомосковськ

Петков Сергій Валерійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та конституційного права Класичного приватного університету (Запоріжжя)

Плахтій Маріанна Петрівна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософських дисциплін КПНУ

Потийко Диана Вадимовна, студентка 1 курсу ДНУ Олеса Гончара

Прокоп Тарас Ігорович, аспірант кафедри історії України, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Прядко Тетяна Петрівна, викладач, ДВНЗ Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди

Пупій Вікторія Віталіївна, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, аспірантка кафедри української мови

Путря Наталія Владимировна, ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, преподаватель кафедри всемирной истории

Ремез Наталія Сергіївна, д. т. н., професор, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

Рибачук Олена Миколаївна, студентка

Руденко Юлія Анатоліївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методики дошкільної освіти ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Русул Олег Васильович, кандидат філософських наук. КДПУ імені В. Винниченка

Савченко Олексій Олександрович, аспірант 3-го року навчання на кафедрі історії України, Інституту історичної освіти НПУ ім. М. Драгоманова

Самчук Лариса Сергіївна, аспірантка кафедри філософії та соціології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Свищ Оксана Ігорівна, студентка Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Сидоренко О.Ю., студент Центру післядипломної освіти ДНУ імені Олеса Гончара

Сидорук Сергій Антонович, кандидат історичних наук, КПНУ імені Івана Огієнка

Смольніков Юрій Борисович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету

Соболевський Павло Андрійович, аспірант КНУ імені Тараса Шевченка

Соколовський Олег Леонідович, кандидат філософських наук, доцент кафедри, Житомирський державний університет імені Івана Франка, кафедра філософії

Соломенна Тетяна Валеріївна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Чернігівського національного педуніверситету імені Т.Г. Шевченка

Стовець Олександр Васильович, кандидат філософських наук, Одеський національний морський університет, юридичний факультет, доцент кафедри, заступник декана ЮФ

Стоянова Аліса Анатоліївна, аспірант кафедри політології, Львівський національний університет імені Івана Франка

Сулятицька Тетяна Василівна, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософських дисциплін, КПНУ імені Івана Огієнка

Тимофеев Олександр Володимирович, здобувач, кафедра філософії і педагогіки ДВНЗ «Національний гірничий університет»

Тормахова Вероніка Миколаївна, кандидат мистецтвознавства, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв

Тотар Марія Володимирівна, студентка, ДВНЗ «Криворізький національний університет»

Трембовецький Дмитро Вікторович, аспірант КПНУ імені Івана Огієнка

Трубчанінов Сергій Васильович, кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України КПНУ імені Івана Огієнка

Тумарченко Кирилл Петрович, студент групи МДС- 213 спеціальність «Державна служба» кафедри державного управління та земельного кадастру Класичного приватного університету

Фараджева Фидан Фарид кызы, доцент Бакинського Государственного Университета

Федьков Олександр Миколайович, кандидат історичних наук, доцент, КНУТ імені Т. Шевченка

Філінюк Анатолій Григорович, доктор історичних наук, професор, КПНУ імені Івана Огієнка, завідувач кафедри історії України

Хомич Вікторія Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ВП НУБіП України «НАПІ»

Цимбал Олена Євгенівна, кандидат філософських наук, старший викладач, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України

Цимбалової Хелени Федорівни, Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України, аспірантка кафедри дипломатичної та консульської служби

Цівагий Вячеслав Григорович, кандидат історичних наук, доцент, Заслужений працівник освіти України, Перший проректор, Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України

Чернова В.В., ДНУ імені Олеса Гончара

Черняк Оксана Анатоліївна, студентка 3 курсу історичного факультету КПНУ імені І. Огієнка

Чугай Оксана Михайлівна, Навчально-науковий інститут права та психології Національної академії внутрішніх справ, викладач кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін

Чуткий Андрій Іванович, доктор історичних наук, доцент, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, професор кафедри

історії та теорії господарства, директор Музею історії університету

Шандра Ірина Олександрівна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ), докторант кафедри спеціальних галузей історичної науки Донецького національного університету (м. Вінниця)

Шаповалова Ірина Василівна, кандидат філософських наук, доцент, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін

Шарпінський Сергій Сергійович, студент, Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького

Шачковська Любов Сергіївна, кандидат політичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Широка Ольга Миколаївна, аспірантка кафедри історії України КПНУ імені Івана Огієнка

Шорсткіна Олександр Федорівна, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, історичний факультет, аспірантка кафедри давньої та нової історії України

Шугальова Інна Михалівна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Запорізького національного університету

Щур Сергій Анатолійович, аспірант кафедри історії України КПНУ імені Івана Огієнка

ЗМІСТ

Секція «Схід-Захід культурологічне та ідеологічне протистояння»

Секция «Восток-Запад: культурологическое и идеологическое протистояние»

Баранівський В. Ф.	Релігія та церква в системі культурологічних та ідеологічних протистоянь сучасної України	3
Заблоцька-Сеннікова Н. В.	Впровадження «нових» та збереження «старих» традицій в УРСР на початку 1960-х – 1980-х рр.	6
Калінічева Г. І.	Українська історична пам'ять у контексті контрверсійних образів «іншого» українця	8
Огірко О. В.	Етнопсихологічні риси українського та російського народів	12
Тормахова В. М.	Джазові експерименти Джона Зорна як поєднання музичних традицій Сходу і Заходу	15

Секція «Історія України між Сходом та Заходом»

Секция «История Украины между Востоком и Западом»

Білошицька Н. П.	Західноєвропейський досвід у становленні фабрично-заводської інспекції в українських землях (друга половина XIX ст.)	17
Войнаровський А. М.	Торгівельні зв'язки Подільської землі з Гданськом	21
Капітан Л. І.	Модель міжетнічних взаємин в типовому прикордонні	24

Кундельський В. В.	Окремі штрихи про єврейський чинник у міжнародних відносинах правобережної України кінця XVIII – першої половини XIX ст.	26
Пазиніч Ю. М.	Ретроспективний аналіз міжнародних конфліктів України між сходом та заходом	28
Петков С. В.	Святослав Игоревич: «каган руссов» и «великий князь русский»	34
Прокоп Т. І.	Між просвітництвом та авторитаризмом: особливості управління Катерини II Гетьманщиною в другій половині XVIII ст.	38
Савченко О. О.	Адаптація полонених, як форма соціальних взаємин на Степовому Кордоні Східної Європи	41
Сидорук С. А.	Становище відставних солдатів після селянської реформи 1861 року	44
Філінюк А. Г.	Польська преса і національне відродження в правобережній Україні у 50–60-х рр. XIX ст.	47
Черняк О. А.	До проблеми «українського питання» в російській громадській думці 50-60-х років XIX століття	50

Секція «Зовнішня політика України, Східне партнерство, європейська інтеграція»

Секция «Внешняя политика Украины, Восточное партнерство, европейская интеграция»

Дерюгіна Т. О.	Соціокультурна конвергенція як маркер глобалізаційних процесів	54
Кольцова І. І.	Інформаційна інтеграція країни як показник глобалізованості у світовому просторі	55
Лисенко Л. Г., Шачковська Л. С.	Дипломатична діяльність України в умовах підготовки та підписання мінських угод	57
Соломенна Т. В.	Оновлена політика східного партнерства як механізм ефективності євроінтеграції України	64

**Секція «Нова та новітня історія України»
Секция «Новая и новейшая история Украины»**

Булгакова В. А.	Каральна політика урядів другої Речі Посполитої на території східної Галичини 1930-го року	66
Волошинова А. В.	Спросят: «кто?», - а я не знаю. По профессии я вор»: до питання особи безпритульного «мешканця вулиці» в 20-ті рр. XX ст.	69
Галатир В. В.	Спекуляція на правобережжі в квітні-грудні 1918 року та спроби її подолання	73
Дехтярук В. С.	Методологічні основи та методи дослідження проблеми окупації радянським тоталітарним режимом території Західної України у 1939-1941 роках	76

Дубінський В. А.	Внесок Бориса Грінченка у розробку аграрної програми українських радикалів Наддніпрянщини на початку ХХ ст.	77
Жбанова К. Ю.	Організовані трудові переселення за межі Української РСР (1955-1976 рр.)	80
Завальнюк О. М.	Українські державні університети 1918-1920 рр.: початки автономії	83
Комарніцький О. Б.	Статевий склад студентів педагогічних навчальних закладів радянської України у 1920-1930-х рр.	86
Коханова О. О.	Суспільно-політичне становище української жінки: Радянська Україна 1920-1930-х рр.	89
Лаврут О. О.	Деякі аспекти функціонування освітніх закладів Донецької області у 1970-х роках	92
Ладжун Ю. Ю.	Крайове товариство „Просвіта” та його роль у формуванні української національної ідентичності на Закарпатті в 20-30-х рр. ХХ ст.	94
Лисенко В. С.	Полонізаційна політика Другої Речі Посполитої у сфері освіти на території Східної Галичини та Західної Волині У 20-30-ті роки ХХ століття	96
Майборода О. Л.	Проблемні аспекти функціонування волинських сільських шкіл у 1960 – 1980 –х рр.	99
Нестеренко Ю. В.	Українізація початкової та середньої освіти в українській державі Павла Скоропадського	101
Олійник С. В., Трембовецький Д. В.	Вереснева акція військового міністерства Другої УНР по збору майна для потреб армії	103
Смольніков Ю. Б.	Політизація мовного питання в Україні часів перебудови (др. пол. 1980х-1991)	105
Трубчанінов С. В.	Роль Олександра Грушевського в розвитку історично-географічних студій у 1919 – на початку 1930-х рр.	107
Федьков О. М.	Російський марксист Любов Аксельрод про національне питання на початку ХХ ст.	109
Шандра І. О.	Представницькі організації підприємців українських губерній у пореформеному законодавстві Російської імперії	112
Шугальова І. М.	Динаміка трансформацій устрою катеринославської єпархії в роки національно-визвольних змагань ХХ ст.	115

**Секція «Державне управління та місцеве самоврядування»
Секция «Государственное управление и местное самоуправление»**

Кравченко О. Ю.	Система управління якістю, як інструмент вдосконалення діяльності органу місцевого самоврядування	119
------------------------	---	-----

Мешко Н. П., Сидоренко О. Ю.	Сучасна стратегія розвитку позашкільної освіти як інституту соціального виховання	122
Тумарченко К. П.	Особливості здійснення державних закупівель у військовій сфері	124
Чернова В. В.	Процес європейської інтеграції держави як фактор формування політичної відповідальності посадових осіб	126

Секція «Нова та новітня історія зарубіжних країн»

Секція «Новая и новейшая зарубежных стран»

Дубницька І. П.	Роль Жаклін Кеннеді у зовнішній і внутрішній політиці США	127
Костюк Д. С.	Ідейні засади радянської політики Рональда Рейгана: міфи та реальність	130
Левик Б. С.	Геополітичний вибір пострадянських країн	132
Ляшенко М.	Характеристика джерельної бази дослідження франко-російської війни 1812 року	136
Марцинюк М. П.	Португальська імміграційна політика кінця ХХ – початку ХХІ століття та її значення для процесів легалізації нелегальних мігрантів в Португалії	139
Тотар М. В.	Значення декабристського руху в подальшому розвитку революційної опозиції в російській імперії	142
Цимбалова Х. Ф.	Розвиток культурної дипломатії та зовнішньої політики в період виникнення «нового лейборизму» у Великій Британії	144
Ціватий В. Г.	Дипломатичні й зовнішньополітичні дилеми та ідеологеми у Франції ХVІ-ХVІІІ століть: інституціональний аспект	147
Шарпінський С. С.	Агонія Австрії: Від наради в Бергхофі до аншлюсу	150

Секція «Регіонознавство, етнологія та краєзнавчі дослідження»

Секція «Регионоведение, этнология и краеведческие исследования»

Кобилянська І. В.	Національне та релігійне виховання в Іспанії	153
Мартинюк Я. М.	Організаційна структура місцевого самоврядування на Волині у міжвоєнний період	155
Микитюк Т. М.	Особливості формування основ народного танцю в етнографічних регіонах України	158
Моздір В. В.	Народні уявлення про самовбивць та упирів у Подільському етнорегіоні (кінець ХVІІІ - перша половина ХІХ століття)	161
Стоянова А. А.	Мовне питання у Королівстві Нідерландів	166
Хомич В. І., Евелєков В. Р.	Юні роки Миколи Гоголя в Ніжині	168

Хомич В. І., Діденко О. А.	Тарас Шевченко: п'ять днів у Ніжині	170
Циганенко Л. Ф.	Дворянство Херсонської губернії в розбудові та розвитку наукових і культурних інституцій (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)	173
Широка О. М.	Архівні документи про реєстрацію релігійних громад як джерело вивчення становища церкви та релігійних організацій на Поділлі у 20-х роках ХХ століття	176
Відомості про авторів / Сведения об авторах		179

Наукове видання

Науковий діалог «Схід - Захід»

Матеріали ІV Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю

ЧАСТИНА І

Українською та російською мовами
Редактор Пащенко В.І.

Підписано до друку 17.06.2015 Формат 60x84/16. Папір друкарський.

Друк різнографічний. Гарнітура Times New Romans.

Ум друк арк. 9,8. Обл. – вид. арк. 14,45.

Тираж 300 прим. Зам. №

Видавництво «Інновація»
49006, м. Дніпропетровськ, вул. Свердлова, 70
Свідоцтво про внесення до Державного Реєстру
ДК № 1761 від 22.04.2004 р.
т/ф 36-02-81
e-mail: gallereyaplus@gmail.com